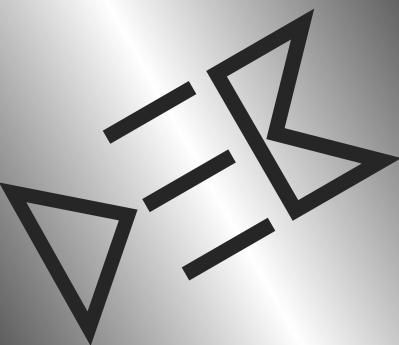

ISSN 0354-9135
UDK-33

**DRUŠTVO
EKONOMISTA
BEOGRADA
osnovano 1932**

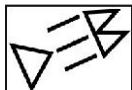
**TEMATSKI
BROJ**

EKONOMSKI VIDICI

**KA NOVOM MODELU PRIVREDNOG
RAZVOJA I ZAPOŠLJAVANJA**

Broj 2, jun 2012.

Soko Banja
14. i 15. jun 2012.

EKONOMSKI VIDICI

Časopis Društva ekonomista Beograda (Osnovano 1932.g.)

Godina XVII

Beograd, jun 2012.

Broj 2 str. 145-321

Izdavač:

Društvo ekonomista Beograda,
Beograd, Kneza Miloša 10
Tel/faks: 011/3230-120
Žiro račun: 180-100121001142034
E-mail: debeograd@gmail.com

Predsednik Društva

ekonomista Beograda:

Prof. dr Gojko Rikalović

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Jelica Petrović - Vujačić

Urednik:

Bude Šever, dipl. ecc, dipl. prav.

Redakcija, Board of Editors

Redakcioni kolegi

Prof. dr Jelica - Petrović Vujačić, Prof. dr Zorka Zakić, prof. dr Vesna Milićević, prof. dr Petar Đukić, prof. dr Branko Medojević, prof. dr Ljubinka Joksimović, prof. dr Gojko Rikalović, prof. dr Ivica Stojanović, prof. dr Darko Marinković, dr Milan Šojić, dr Jugoslav Mijatović, prof. dr Sreten Vuković, prof. dr Sida Subotić, prof. dr Nataša Cvetković, prof. dr Ljiljana Jeremić, prof. dr Radmila Grozdanić, dr Snežana Grk, naučni savetnik, prof. dr Bojan Ilić, prof. dr Gordana Kokeza, Bude Šever, dipl. ek. dipl. prav.

Tehnički urednik:

Slavomir Mirković

Štampa:

FORMA B, Čika Miše Đurića 20,
Beograd, tel. 2777-104

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Publisher:

Economists Association of Belgrade (Founded in 1932), Beograd, Kneza Miloša 10, Tel/fax: 011/3230-120

President of Economists Association of Belgrade:

Profesor dr Gojko Rikalović

Editor-in-Chief:

Prof. dr. Jelica Petrović - Vujačić

Editors:

Bude Šever, dipl. ecc, dipl. prav.

Technical Editor:

Slavomir Mirković

Издательство:

Сојуз економиста Белграда, Београд, Кнеза Милоша 10, Тел/факс: 011/3230-120

Председател Сојуза економиста Белграда:

Проф. др Гојко Рикаловић

Главный и ответственный редактор:

Проф. др Јелица Петровић - Вујачић

Редактори:

Буде Шевер, дипл. ецц, дипл. прав.

Технический редактор:

Славомир Мирковић

Ekonomski vidici godina XVII Broj 2 2012.

SADRŽAJ

Mlađen Kovačević

DA LI POSTOJI IZLAZ IZ TEŠKE DRUŠTVENE I PRIVREDNE KRIZE SRBIJE?	145
--	-----

Petar Đukić

EKONOMSKI RAZVOJ SRBIJE IZMEĐU NOVIH "MODELA" I KONTROVERZNE PRAKSE	159
---	-----

Gordana Kokeza

PREPREKE I ŠANSE NA PUTU KA NOVOM MODELU PRIVREDNOG RAZVOJA I ZAPOŠLJAVANJA	177
---	-----

Milan S. Šojić

OTPLATA SPOLJNOG DUGA REPUBLIKE SRBIJE I NOVI MODEL PRIVREDNOG RAZVOJA	191
---	-----

Ljubinka Joksimović

KREDIBILNA FISKALNA KONSOLIDACIJA	203
---	-----

Darko Marinković, Nataša Stanisavljević

SOCIJALNI KONSENZUS KAO TEMELJ NOVOG MODELΑ PRIVREDNOG RAZVOJA	213
---	-----

Ljiljana Jeremić, Marina Savković

EKONOMSKI RAZVOJ, ZAPOSLENOST I SMANJENJE SIROMAŠTVA U SRBIJI U VREME EKONOMSKE KRIZE	227
--	-----

Milan Mitrović, Milan Janković

ZNAČAJ KLASTERIZACIJE ZA RAST I RAZVOJ SEKTORA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA	243
--	-----

Sanja Jakovljević

GLOBALNI KRITERIJUMI ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA I FINANSIRANJE PROJEKATA IZ OBLASTI TURIZMA OD STRANE EVROPSKE KOMISIJE	257
---	-----

Stevan Obradović, Mirjana Jukić

ZNAČAJ LJUDSKIH RESURSA I OBRAZOVANJA KAO FAKTORA RAZVOJA PRIVREDE	271
---	-----

Maja Stošković, Miroslav Nikolić, Gordana Đukić	
POSLOVNA INFRASTRUKTURA KAO FAKTOR RAZVOJA I KONKURENTNOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA	283
Danijela Sofronijević	
FLEKSIBILNO ZAKONODAVSTVO U FUNKCIJI SMANJENJA NEZAPOSENOSTI	295
Vladimir Mirković	
NEOPHODNOST STRUČNE EDUKACIJE MENADŽERA U CILJU BRŽEG RASTA MSP I PREDUZETNIŠTVA	309

*Prof. dr Mlađen Kovačević**

DA LI POSTOJI IZLAZ IZ TEŠKE DRUŠTVENE I PRIVREDNE KRIZE SRBIJE?

Rezime

Srbija se već više od dvadeset godina nalazi u teškoj privrednoj i društvenoj krizi. Ta kriza se znatno pojačala od kraja 2008. godine, a posebno u proteklom delu tekuće godine. Osnovni uzroci te krize su pogrešan koncept privrednih reformi koji je Srbiji nametnut 2001. godine ali i teška kriza i negativna selekcija kadrova u sferi politike – od parlementa, vlada do lokalnih samouprava i javnih preduzeća.

Nova vlada, novi parlament i novi predsednik Republike i sve stranke moraju učiniti sve što je u njihovo moći da se kriza u sferi politike što pre prevaziđe, da se formira što je moguće bolja, stručnija vlada, da se usvoje kratkoročna optimalna rešenja koja će sprečiti privredni i finansijski kolaps i da se uz maksimalno angažovanje naučne elite usvoji vizija društvenog i privrednog sistema koja bi i kasnije dosledno realizovala, jer bi bez toga Srbija de facto postala kolonija, što bi bio strašan greh prema budućim generacijama.

Ključne reči: privredna, društvena, kriza, kolaps, vizija, sistem, Srbija.

Uvod

U uslovima predizborne halabuke u kojoj su se stranke takmičile ko će više dati obećanja o svetloj perspektivi Srbije i rastu životnog standarda njenog stanovništva, u potpunoj senci je ostala srova stvarnost da se privredna, finansijska, devizna i društvena kriza, koja je i inače dospila ogromne razmere, u proteklom delu tekuće godine dodatno osetno pojačala. Cilj ovog rada je da to ilustruje i da ukaže na realnu opasnost, pogotovo ako se stanje u sferi politike bitno ne popravi, Srbija brzo doživi privredni, finansijski i devizni kolaps. Uz to, njegov cilj je da ukaže na realnu opasnost da će u slučaju pojačanja krize u sferi politike i dalje jačanje ekonomске i društvene krize, Srbija doživeti pravu kataklizmu.

*

Akademija ekonomskih nauka

I Pokazatelji teške ekonomске i društvene krize

Na prošlogodišnjem savetovanju koje je organizovalo Društvo ekonoma Beograda, sa masom podataka, sam dokazivao da se Srbija nalazi u teškoj privrednoj, finansijskoj i deviznoj krizi i da nema nikakvih realnih osnova za priče, kako od strane zvaničnika tako i od niza akademskih ekonomista, da je ona izašla iz privredne krize i da je 2011. godina – prva postkrizna godina. Uz to, naveo sam gotovo tridesetak segmenata u kome se ispoljava i teška društvena kriza i da se te dve krize međusobno pospešuju i time jačaju (Kovačević, 2011a).

Krajem prošle godine na savetovanju koje je organizovalo Naučno društvo ekonomista Srbije (sa Akademijom ekonomskih nauka) i Ekonomski fakultet u Beogradu u svom referatu sam naveo vrlo veliki broj pokazatelja o eskalaciji ekonomске i društvene krize i na bazi toga zaključio da se Srbija nalazi pred privrednim i finansijskim kolapsom. U tom referatu sam naglasio da će se nastaviti jačanje društvene i ekonomске krize, ali sam, na kraju predložio i preduzimanje niza mera u cilju ublažavanja kolapsa koji se nadvio nad zemljom (Kovačević, 2012a).

Sada, tj. sredinom maja tekuće godine potpuno je jasno da je privredna, finansijska, devizna i društvena kriza u Srbiji osetno pojačana i da dobija dramatične razmere. Iako, zbog izbora, državne institucije i sredstva informisanja, nepovoljne pokazatelje prečutkuju ili ih pogrešno, navijački interpretiraju, ipak je jasno da se ostvaruje eskalacija sveukupne krize u Srbiji. Navedimo samo nekoliko vrlo neprijatnih pokazatelja koje će to ilustrovati.

– Bruto domaći proizvod (BDP), kao sintetski pokazatelj sveukupne aktivnosti privrede i društva u prvom kvartalu tekuće godine smanjen je za 1,3% i to je treći uzastopni kvartal u kome se beleži njegov pad. Na bazi toga, zvanične institucije ali i brojni akademski ekonomisti izvlače zaključak da je Srbija ponovo upala u recesiju. Nažalost, nije u pitanju „recesija“ već vrlo ozbiljna ekonomска kriza koja se produbljuje. Naime, u ozbiljnoj ekonomskoj literaturi ističe da se pod recesijom podrazumeva pad privredne aktivnosti u dva uzastopna kvartala, ali bez niza drugih neprijatnih ekonomskih i socijalnih posledica, kao što su rast nezaposlenosti i smanjenje zaposlenosti, rast spoljnotrgovinskog deficitia i deficitia tekućeg računa platnog bilansa, rast javnog duga, smanjenje deviznih rezervi i sl. A sve to se ispoljava u Srbiji.

– Prema podacima koje je u referatu za ovo savetovanje prezentirao kolega dr Jugoslav Mijatović, broj zaposlenih lica se sistematski smanjuje, pa je krajem marta pao na milion i 734 hiljade lica i bio je za oko 41 hiljadu manji nego krajem 2010. godine. Zvanično broj nezaposlenih lica krajem aprila izno-

sio je čak 775,265 hiljada i bio je za 45,765 hiljada veći nego početkom prošle godine. I što je posebno alarmantno jeste činjenica da je broj lica koja traže zaposlenje krajem aprila tekuće godine dostigao 876,310 hiljada i bio je za čak 73,470 hiljada veći nego početkom 2011. godine. I što je posebno neprijatno jeste proračun kolege Mijatovića da je stopa nezaposlenosti krajem aprila tekuće godine prešla 30,6%, što je najviša stopa među zemljama Evrope.

– Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u prva tri meseca industrijska proizvodnja je smanjena za 5,9%.

– Zbog povećanja broja nezaposlenih lica, realnog pada penzija i plata (van državne administracije), pada životnog standarda i pada spoljnotrgovinske razmene, nastavljen je pad aktivnosti trgovine.

– Prema podacima RZS, u prva tri meseca vrednost izvoza robe, izražene u evrima smanjena je za 9,2%, a prema podacima NBS izvoz robe i usluga je u istom periodu smanjen za 5,2%.

– U prva tri meseca spoljnotrgovinski deficit, izražen u evrima, je povećan za 17,4%, a deficit tekućeg računa platnog bilansa povećan je za čak 52,6%.

– Prema podacima NBS, ukupan devizni bilans po svim osnovama u prva tri meseca tekuće godine bio je negativan i iznosio je 916 miliona, dok je u isto vreme prošle godine bio pozitivan, tj. iznosio je 168 miliona evra.

– I pored prodaje gotovo 880 miliona evra, na deviznom tržištu od strane Narodne banke Srbije, valutni kurs dinara je u periodu od početka 2012. godine nominalno oslabio za oko 7%.

– Kao posledica svega prethodno navedenog, ukupne devizne rezerve su osetno smanjene i krajem aprila su iznosile 10,4 milijarde evra, a neto, bolje reći prave devizne rezerve su se svele na 5,9 milijardi evra. I što je tragikomično, na mnogim zvaničnim mestima se ističe da su devizne rezerve visoke i da NBS treba da nastavi da prodaje devize u cilju „suzbijanja preteranih dnevnih fluktuacija deviznog kursa“ – bolje reći u cilju odbrane precenjene vrednosti dinara, što ima teške ekonomske, socijalne i devizne posledice, o čemu sam bezbroj puta od 2001. g. pisao.

– U prva tri meseca budžetski deficit je iznosio 48,6 milijardi dinara, što znači da je dostigao 34,7% predviđenog budžeta za celu godinu (140 milijardi dinara). Ako bi i preostala tri kvartala budžetski deficit bio istog nivoa kao što je ostvaren u prvom, to bi značilo da bi njegova ukupna suma iznosila čak 194,4 milijarde dinara a bila bi za čak 38,85% veća od usvojenog plana.

– Ministarstvo za finansije je objavilo da je javni dug krajem marta dostigao 14,61 milijardu evra, tj. bio je za 150 miliona veći nego krajem prošle, a za čak dve milijarde i 450 miliona veći nego krajem 2010. godine. I po potpuno nekorektnoj, kvazi računici, javni dug je prošao zakonski limit od 45% BDP.

Međutim, kada bi se taj odnos obračunao preko realnog valutnog kursa, pokazalo bi se da je on znatno viši. I što je posebno neprijatno jeste činjenica da je preko 80% javnog duga u devizama, pa je zbog sve teže devizne situacije zemlje i rasta vrednosti stranih valuta, breme tog duga i po tom osnovu sve veće. Uz to, trebalo bi naglasiti da se pri obračunu javnog duga isključuje dug Narodne banke Srbije prema MMF koji iznosi milijardu i 581 milion evra, kao i njen dug prema poslovnim bankama po osnovu emitovanih obveznica, kao i dugovi lokalnih samouprava za koje država nije garant. I na kraju, u cifru o javnom dugu nije uključen ogroman iznos duga po osnovu denacionalizacije, odnosno restitucije koja će morati da se isplati u svim slučajevima kada se nacionalizovana imovina ne može vratiti u naturi. Sve u svemu, javni dug, kako nominalno tako i u odnosu na bruto domaći proizvod, je znatno veći od onog koji zvaničnici navode.

– Iako nema egzaktnih podataka, vrlo je verovatno da su se u proteklom delu tekuće godine nesolventnost i gubici u privredi, koji su u proteklim godinama dostigli enormno visok nivo – dodatno povećali.

– Broj i procenat preduzeća i fizičkih lica koji nisu u stanju da servisiraju svoje dugove osetno su povećani u poslednjih nekoliko meseci.

– Korpa najkvalitetnijih akcija „Beleks 15“ smanjila je svoju vrednost od početka godine do polovine maja za 4,7% i što je posebno neprijatno jeste činjenica da ona beleži kontinuiran pad u poslednjih deset sedница.

– Spoljni dug je krajem marta iznosio preko 24 milijarde evra. Zvaničnici i neke državne institucije ističu da je odnos spoljnog duga i BDP u prošloj godini pao na oko 75% i da se samim tim Srbija našla u grupi srednje zaduženih zemalja, jer je navodno kritična granica 80%. Nažalost, to je daleko od istine. Prvo, pri toj računici koristi se veličina BDP u tekućim cenama koja je uopšte, pa u prošloj godini znatno „naduvana“ po osnovu visoke inflacije. S druge strane, veličina spoljnog duga izražena u jako precenjenom dinaru (u odnosu na strane valute) se veštački smanjuje. Samo u prošloj godini vrednost BDP po osnovu inflacije je povećana za preko 10%, a vrednost spoljnog duga, izražena u dinarima, je po osnovu ekonomski potpuno nelogične aprecijacije dinara je smanjena za oko 5,5%, što je sve skupa imalo za rezultat smanjenja odnosa spoljnog duga i BDP sa oko 82 (u 2010.g.) na oko 75%. Uz to, međunarodne finansijske institucije i ozbiljne strane nacionalne institucije pri obračunu stepena spoljne zaduženosti jedne zemlje, ne koriste samo taj odnos već i niz drugih, a oni su u slučaju Srbije znatno nepovoljniji ali, nažalost, i realniji. Sama činjenica da je prošle godine Srbija po osnovu servisiranja spoljnog duga isplatila preko četiri milijarde evra i da je ta suma činila čak 12,6% i to žestoko „naduvanog“ BDP i da je ona bila osam puta veća od njegovog apsolutnog realnog pri-

rasta – jasno govori da je ona ekstremno visokozadužena zemlja. Trebalo bi naglasiti da Srbija još uvek, po osnovu stare devizne štednje duguje oko 2,1 miliardi evra i da je ona garant za de facto celokupnu novu deviznu štednju koja iznosi oko 7,5 milijardi evra. Uz sve to, bez obzira što će Srbija (po sadašnjem zakonu) isplate po osnovu restitucije obavljati u dinarima – sigurno je da će po tom osnovu odliv deviza ili konverzija dobijenih dinara u devize, biti veliki. I kada se radi o spoljnom dugu i stepenu spoljne zaduženosti Srbije u tekućoj godini, trebalo bi naglasiti i sledeće nepovoljnosti. Prvo, Parlament je početkom tekuće godine odobrio novo zaduzivanje u inostranstvu od preko jedne milijarde evra i pošto ta sredstva još nisu ušla u zemlju, ona će tokom godine sigurno povećati sumu spoljnog duga.

Uz sve to, vrlo je verovatno da će iznos otplata glavnice i kamata biti veći nego prošle godine, dok će ukupan devizni priliv, kao i priliv po osnovu izvoza robe i usluga biti manji, a verovatno će i BDP realno biti takođe manji, pa će stepen spoljne zaduženosti biti još veći nego što je bio prošle godine. Sve u svemu, vrlo je verovatno da će dužnička kriza dobiti dramatične razmere, pogotovo ako se, zbog prodaja na deviznom tržištu, nastavi trend smanjenja pravih deviznih rezervi (Detaljnije u Kovačević, 2012b).

U proteklom delu godine produbljena je i društvena kriza koja se ispoljava u dvadesetak oblasti društvenog života, a među njima se ističu kriza identiteta zemlje, kriza vrednosnog sistema, kriza morala na svim nivoima, kriza poverenja, kriza pravnog sistema, kriza u sferi politike, kriza ljudskog kapitala, kriza psihe velikog broja stanovništva (naročito nezaposlenih članova njihovih porodica), demografska kriza, kriza velikog broja regiona, kriza lokalne samouprave, kriza vrlo velikog broja gradova, kriza sela, kriza zdravstva, kriza obrazovanja, kriza nauke, kriza kulture, kriza umetnosti, kriza štampe, ekološka kriza, pa čak i kriza Srpske pravoslavne crkve, a posebno kriza, odnosno nedostatak ideje kako zaustaviti i u perspektivi prevazići sve te krize. Te krize su velikim delom posledica sve teže ekonomske krize, ali one ne malim delom doprinose jačanju ekonomske krize.

Trebalo bi mnogo prostora da bi se prikazale dimenzije ogromne krize i njene dalje eskalacije u svakoj od navedenih oblasti. Na primer, kriza morala je ogromnih razmera i ona je prisutna od najviših institucija, do zdravstva, obrazovanja, pa čak i do Srpske pravoslavne crkve. Sve se više pokazuje, da je pok. Zoran Đindjić bio u pravu kada je rekao „kome je do morala, nema šta da traži u politici“. Koji je to nivo morala dosadašnjih poslanika u Parlamentu kada se jedva skrpri kvorum, a na dnevnom redu je razmatranje nacrta vrlo važnih zakona. I koji je moral onih poslanika koji ne dolaze, vrlo retko dolaze na sednice Parlamenta i pola sata nakon početka rada nestaju iz sale bez obzira što su na

dnevnom redu vrlo važne tačke, a na kraju rasprave glasaju kako im šef stranke naredi. A pri svemu tome mnogi od njih, pored ne male plate, dobijaju i dnevni- ce, putne troškove i troškove prenoćišta (ako sednica traje više dana). Moral zvaničnika, naročito čelnika dosadašnjih vladajućih stranaka u predizbornoj kampanji je dodatno drastično urušen, a zapanjujuće je koliko su neke od stranaka potrošile sredstva za tu kampanju, a nije jasno i verovatno da nikada neće biti jasno, kako su došli do tih sredstava. Prosto se nameće zaključak da je to povezano sa korupcijom koja je, po Svetskom ekonomskom forumu najveća prepreka za razvoj biznisa u Srbiji. Moguće je da je sve to povezano sa vrlo problematičnim privatizacijama i velikim aferama, s obzirom da dosadašnja vlast nije pokazala interes da se one do kraja rasvetle. Od te „čuvene“ izjave Z. Đindjića koja se završavala sa porukom „neka ide u crkvu“ i moral u Srpskoj pravoslavnoj crkvi se znatno srozao. Nažalost, moral se srozao i u drugim vitalnim oblastima – pa čak i u zdravstvu. I sama činjenica da se po najnovijim nalazima pripremljenim za potrebe Evropskog parlamenta, Srbija po kvalitetu zdravstva, odnosno zdravstvene zaštite nalazi na poslednjem 34. mestu zemalja Evrope direktno i indirektno govori o dimenziji društvene i ekonomske krize (Politike, 17. 05. 2012).

II Mogućnosti izlaska iz sveopšte krize

Već i sama činjenica da se poslednjih nekoliko godina, pa i poslednjih meseci pojačava društvena, privredna, finansijska, dužnička i sveukupna kriza, a priori, po elementarnoj logici, govori da je mnogo veća verovatnoća da će se ona u doglednoj budućnosti pojačati, nego što je verovatnoća da se ona zaustavi i posle postepeno prevazilaziti. Slušajući predizborna obećanja lidera najvećih stranaka, pogotovo onih koje su imale vlast od 2000. do danas, neko potpuno neobavešten bi mogao zaključiti da je Srbija bila preplavljeni cunamijem koji je ostavio teške posledice, ali da su one velikim delom sanirane i da će u narednim godinama, rečeno narodski, poteći „med i mleko“. Pošto Srbiju (za razliku od Japana) nije preplavio nikakav cunami, postavlja se pitanje zašto je ona zapala u ekstremno tešku privrednu i društvenu krizu, jer, kao u medicini, ako se ne znaju uzroci bolesti organizma, neće se primeniti ni pravi lekovi, pa u tom slučaju ostaje neka nada da će se sam organizam izboriti sa bolešću ili će, u slučaju da se prepusti stihiji da ide kako ide, doći do fatalnog ishoda – smrti.

U Srbiji, konkretnije, u dosadašnjoj vlasti i najvažnijim strankama, ali i u ekonomskoj struci, još ne postoji konsenzus o uzrocima teške društvene i ekonomske krize. U poslednjih nekoliko godina u tim krugovima enormno se preu-

veličava doprinos svetske ekonomske krize, a posebno krize u evrozoni, na privrednu, finansijsku i deviznu krizu Srbije. U više radova sam pokazao da je, sticajem srećnih i drugih okolnosti, efekat te krize na privredu Srbije bio znatno manji nego u slučaju mnogih drugih zemalja koje su u manjoj ili znatno manjoj krizi (Kovačević, 2011b. i 2012a). Sama činjenica da se Srbija susreće sa ekonomskom i društvenom krizom već dve decenije, pa i tokom prve decenije novog veka, govori da priča da je za sveukupnu krizu u Srbiji kriva svetska ekonomska kriza – bez ikakve osnove. Ne sporim da je svetska ekonomska kriza doprinela jačanju privredne krize u Srbiji od 2008. godine. Međutim, bitno je naglasiti da je privredna i društvena kriza u Srbiji i pre pojave svetske ekonomske krize i krize evrozone bila vrlo jaka ali je delom kamuflirana dotokom ogromnog stranog kapitala – od preko 70 milijardi dolara po osnovu doznaka, novog zaduživanja u inostranstvu, prodaje strancima niza vrednih preduzeća, grinfeld i braunfeld investicija, portfolio investicija i donacija. Dakle, Srbija je, rečeno medicinskim rečnikom, i pre pojave svetske ekonomske krize bila težak bolesnik i zbog neshvatanja uzroka te bolesti i nepreduzimanja pravih „lekova“, bolest, odnosno privredna i društvene kriza bi sama po sebi jačala, jer vlast koja je bila na sceni od 2000, a posebno od 2008. g., po svemu sudeći, nije shvatala da su privredne performanse bile više virtuelnog nego realnog karaktera o čemu sam ranije više pisao (Kovačević, 2008, 2009a, 2009b, 2009c).

I uz, veliko izvinjenje čitaocima, moram ponoviti svoj nalaz koji sam uzeo u referatu na prošlogodišnjem savetovanju koje je organizovalo Društvo ekonomista Beograda koji je glasio da je ogroman problem Srbije je što se politika kao delatnost od kneza Miloša do i za vreme Miloševića i posle Miloševića toliko iskompromitovala da čestiti ljudi, neosporni autoriteti u svojoj struci, patriote koji vole Srbiju, sem malog broja časnih izuzetaka, beže od politike kao „đavo od krsta“. I pored toga, verujem da još uvek postoji mogućnost da se na čelu zemlje u vladi i parlamentu u doglednoj budućnosti nađu ljudi koji će, uz angažovanje vrhunskih stručnjaka, neospornih autoriteta, usvojiti i dosledno realizovati adekvatnu, optimalnu viziju društvenog i privrednog sistema, jer se samo u tom slučaju može zaustaviti eskalacija društvene i ekonomske krize. Tu sam, po ko zna koji put, ponovio isti predlog, koji sam prvi put izneo 2006. godine (Kovačević, 2006). Međutim, tom predlogu нико nije poklanjao pažnju, a ekstremni neoliberali u Srbiji su a priori odbili taj, kako su govorili, „društveni inženjerинг“. Oni, kao i drugi politički podobni ekonomisti, su već sredinom 2010. g. ponovo počela da šire veliki optimizam i „pozitivnu energiju“, što je naročito došlo do izražaja u „studiji“ Postkrizni model ekonomskog rsta i razvoja 2011-2020. (USAID i FREN, avgust 2010), što sam oštro kritikovao i

tokom 2010. i tokom 2011. godine, pa i u referatu za prošlogodišnje savetovanje koje je organizovalo ovo Društvo (Kovačević, 2011a).

Po svemu sudeći dosadašnji predsednik Republike i predsednik Demokratske stranke ili većina iz rukovodstva te stranke bili su očarani nalazima i projekcijama datim u tom „Modelu“, pa su našli za shodno da u ime te stranke, krajem 2010. godine lansira svoju viziju društvenog i privrednog sistema i da pri tome obećaju, kao i autori tog „Modela“, „med i mleko“ do kraja 2020. godine. Na njihovu i opštu žalost pokazalo se da su moje žestoke, kao i kritike malobrojnih drugih ekonomista tih nebuloznih obećanja i „projekcija“, za koje se u toj „studiji“ tvrdilo da su „ambiciozne ali realne“ – bile potpuno opravdane, jer umesto postkriznih (2011. i 2012g.) Srbija se našla u još težoj privrednoj, finansijskoj i dužničkoj krizi koje su doprinele u eskalaciji društvene krize, o čemu je bilo reči. Uopšte, moje žestoke kritike na račun nametnutog modela privrednih reformi za koju sam od 2001. godine dokazivao da ima ozbiljnu konstrukcionu grešku ili, kako bi nobelovac Stiglic rekao, „sistemska greška“, da će njegova primena imati za posledicu „holandsku bolest“ koja će zahvatiti privredu Srbije, moji apeli da se taj model napusti, moji konkretni predlozi mera reformi i ekonomske politike su ignorisati i često sam karakterisan kao „defetista“, „katastrofičar“ i sl. Jedino je rukovodstvo stranke u formiranju „Socijaldemokratski savez Srbije“, negde u jesen 2011. godine došlo kod mene i pri tome je izreklo pohvale na račun mojih kritika i predloga strategije i mera ekonomske politike. Uz to, izrazili su želju da koriste moje predloge iznete u brojnim radovima pri koncipiranju njihovog ekonomskog programa. I pored toga što sam ranije slične želje nekih stranaka odbio, ovog puta sam to prihvatio zbog više decenijskog prijateljstva sa porodicom Grujičić, odnosno roditeljima prof. dr Danice, potpredsednice stranke i kandidata za predsednika Srbije. Bilo mi je simpatično da se ona, kao neosporni veliki autoritet u svojoj struci, odlučila da se politički puno angažuje, pa je i to delimično uticalo da prihvatom njihove želje. Uz to, smatrao sam i sada smatram da samo nove stranke, koje hoće da koriste znanje stručnih ljudi, a ova stranka je više puta to isticala kao svoje opredeljenje, i koje lažno ne obećavaju „med i mleko“ treba podržati. I što je jeko važno istaći jeste činjenica da je utvrđeno da je narod najsrećniji u zemljama gde su na vlasti socijaldemokratske stranke (na primer u skandinavskim zemljama) i da su te zemlje najbezbolnije prošle u svetskoj ekonomskoj krizi, pa je i to mene sve više uveravalо da bi i za Srbiju bilo najbolje da u perspektivi ima na vlasti i stranke socijaldemokratske orijentacije. I zbog svega toga sam, naravno, bez ikakve finansijske nadoknade, vrlo aktivno učestvovao u izradi dokumenata te stranke koji glasi „Dimenzije, uzroci i mogućnosti izlaska Srbije iz teške društvene i ekonomske krize“. Naravno, da nisam bio toliko naivan

da poverujem da će ta nova stranka imati neki veći uspeh u neposrednim parlamentarnim i predsedničkim izborima i to sam rekao tom budućem rukovodstvu i pri tome sam naveo niz argumenata u prilog tog mog pesimizma. Ipak, tada nisam shvatio sa kakvim će se sve teškoćama i ograničenjima ta nova stranka susresti, a pogotovo da će biti u potpuno inferiornom položaju kada su u pitanju finansijska sredstva za uspešnu predizbornu kampanju, što se moralo vrlo nepovoljno odraziti na neuspeh na održanim izborima.

I sada kada znamo rezultate izbora, kako za parlament tako i za predsednika Republike, nameće se zaključak da je povećana, ali je još mala verovatnoća da će se relativno brzo nešto bitno promeniti u sferi politike. Jedino što je pozitivan pomak u sferi politike jeste novi način izbora poslanika u parlament, pa verujem da će on biti kvalitetniji od prethodnog. Ako se vlada bude formirala, moguće je da će, zbog koalicionih sporazuma i međustranačkih odnosa, kao i do sada, ona biti glomazna i da će se na ministarskim funkcijama naći mnogo politički podobnih i stručno vrlo problematičnih lica. Krajnje je neizvesno da li su oni svesni u kakvoj se teškoj društvenoj i ekonomskoj krizi zemlja nalazi. Takođe je neizvesno, odnosno malo verovatno da će nova vlada i novi ministri pri koncipiranju strategije i mera ekonomске politike želeti, hteti i moći da angažuju vrhunske stručnjake iz oblasti koju pokrivaju. Ako se ništa bitno ne promeni u sferi politike, ako se ne formira relativno brzo kvalitetna vlada, ako se nastavi olako zaduživanje, Srbija će morati da moli MMF za novi stendbaj aranžman i ako do njega dođe, ona će morati da radi po njegovom diktatu. U tom slučaju ona će strancima prodati „Telekom“, Komercijalnu banku, deo EPS-a, preostala dobra preduzeća i kvalitetnu zemlju i tako će de facto postati savremena kolonija.

Novi predsednik Republike i nova vlada i novi parlament morali bi prihvati i javnost upoznati sa surovom realnošću teške ekonomске i društvene krize i opasnošću da ono, relativno brzo, dostigne još dramatične razmere.

Prvi, bitan uslov da Srbija brzo ne upadne u privredni i finansijski kolaps, jeste formiranje novog parlamenta i nove, ali što je moguće kvalitetnije vlade. Verujem, bolje reći želim da se to dogodi u junu. Ako se takva vlada bude formirala, ona bi morala, ali na bazi ozbiljnih, studioznih analiza prihvati optimalnu strategiju fiskalne politike i u skladu sa tim predložiti rebalans budžeta. Ona bi, takođe na bazi svestrane analize, morala parlamentu predložiti optimalnu strategiju upravljanja, kako spoljnim tako i javnim dugom i servisiranja tih dugovra. Oni bi morali, takođe, na bazi svestrane analize, novom parlamentu predložiti strategiju saradnje sa Međunarodnim monetarnim fondom, odnosno da li ili ne, predložiti zaključivanje novog stendbaj aranžman. Vlada bi, uz dogovor sa Narodnom bankom Srbije, morala formulisati i dosledno realizovati politiku

valutnog kursa, odnosno takvu politiku koja će imati najmanje štete, a u dugom roku najveće koristi. Što pre vlada bi, na bazi studioznih analiza, morala izabratи najbolju strategiju smanjenja javne potrošnje. S obzirom na činjenicu da se Srbija susreće sa ogromnim problemima deviznog bilansa i servisiranja spoljnog duga, vlada, odnosno novi parlament bi trebalo da odluče da se prekine sa subvencijama stranim kompanijama po osnovu zapošljavanja, kao i da se povećaju carinske stope za uvoz robe široke potrošnje.

Imajući u vidu tešku deviznu situaciju, a i nemogućnost brzog povećanja prodaje na domaćem tržištu, kao i trend smanjenja izvoza u poslednjih šest meseci i krizu u evrozoni, pospešivanje izvoza svim mogućim i dozvoljenim sredstvima, mora biti prioritet nove vlade i raznih državnih institucija. Uz to, ona mora ulagati ogromne napore i odmah i sistematski preuzimati adekvatne mere u cilju privlačenja stranih sredstava, pre svega preko grinfeld i braunfeld investicija, ali i stimulisanja rasta doznaka i povoljnih kredita koji bi se ulagali u izvozno orijentisane investicije, infrastrukturu, energetiku i sisteme navodnjavanja. U tom cilju morala bi se bitno ubrzati izrada konkretnih projekata kako bi se dobili već odobreni i obezbedili novi povoljni krediti. U tom cilju morali bi se unaprediti zakonodavna regulativa i posebno dosledno poštovala postojeća. Uz sve to, naplata poreza od privrede morala bi se obavljati tek po naplati robe i usluga.

Vlada bi morala odmah krenuti u odlučnu borbu protiv korupcije, naročito u sferi javnih nabavki. Vlada i parlament bi morali što pre napustiti praksu postavljanja na važna mesta politički podobnih već isključivo stručnih lica.

Imajući u vidu dosadašnja loša iskustva i trenutno stanje, većina navedenog sada izgleda kao utopija. Međutim, ako nova vlada ne bude formirana u junu, već, na primer, u septembru, postojeća Vlada će, kao i do sada, samo otajjavati tekuće poslove i zemља će zapadati u sve veću privrednu, finansijsku i deviznu krizu koja će znatno otežati položaj i perspektive buduće vlade. U tom slučaju ne bi trebalo isključiti i veće socijalne nemire koji bi se teško kontrolisali. Zbog toga bi nova vlada mogla brzo da padne i da kriza u sferi politike, a i sveopšta kriza dobije još veće razmere, što bi imalo dodatne još teže posledice.

I ponovo naglašavam da bi neka državna institucija – parlament, predsednik Republike ili nova vlada, uz maksimalnu saradnju sa akademijama nauka i drugim naučnim ustanovama, morala okupiti neosporne autoritete iz raznih oblasti koji bi izradili nacrt vizije budućeg društvenog i privrednog sistema koja bi se, nakon svestranog razmatranja, usavršila i na parlamentu usvojila i kasnije dosledno realizovala. I opet, uz veliko izvinjenje, moram ponoviti ono što sam napisao za prošlogodišnje savetovanje koje je organizovalo ovo Društvo.

S obzirom na činjenicu da se društvena i ekomska kriza u poslednje dve-tri godine znatno pojačala da je Srbija zbog ogromnog spoljnog duga i nar-komanske zvisnosti od strang kapitala izgubila vrlo veliki deo političkog su-vereniteta, postoji realna opasnost da bi, u slučaju da nova vlast koja će doći posle izbora krene u realizaciju ove ideje, neki vrhunski intelektualci koji bi po svemu što znače i kao ljudi i kao stručnjaci tu morali biti, zbog rizika, ne prihvate da uđu u taj tim.

Drugi ozbiljan problem koji bi se pri eventualnoj realizaciji ove ideje po-javio – jeste činjenica da je Srbija, zbog vrlo visokog stepena spoljne zaduženosti, velikim delom izgubila suverenitet u vođenju ekomske politike, pa mora raditi po diktatu međunarodnih finansijskih institucija. To pogotovu ako nova vlada ne bude znatno kvalitetnija i ako se opredeli i ostvari novi sporazum sa MMF. U tom slučaju deo naučne elite u Srbiji neće videti pravi smisao rada na izradi te vizije.

I treće, kada je u pitanju realizacija ove ideje, jeste neizvesnost da li će nova vlast, odnosno koalicija koja će činiti parlament i vladu biti spremna da to učini i neće li se i oni boriti da u taj tim uđe što više politički podobnih, pa i stručnih problematičnih lica. Nadam se da će ta nova vlast, tj. parlament, vlasta i predsednik Republike, shvatiti stepen dramatičnosti u kojoj se zemlja nalazi i da će shvatiti da je i u njihovom interesu da što pre narodu ponudi viziju budućeg društvenog i privrednog sistema, konkretnih dugoročnih strategija i kratko-ročnih i dugoročnih mera ekomske politike koje će dovesti do zaustavljanja daljeg sunovrata i doneti pozitivan, dugoročan preokret. U protivnom, Srbija će relativno brzo postati de facto kolonija, što bi bio strašan greh sadašnje i prema budućim generacijama.

Zaključci

Srbija se već čitave dve decenije susreće sa teškom društvenom i ekonomskom krizom. Ona se dramatično povećala u periodu 2008. i 2011. godine. U opštoj predizbornoj halabuci, kada su sve najveće stranke obećavale svetle perspektive zemlje i rast životnog standarda stanovništva, ostala je nezapažena činjenica da se privredna, finansijska i devizna kriza u proteklom delu tekuće godine dodatno osetno povećala.

Zbog toga se istovremeno i sinhronizovano mora preduzimati sve što je neophodno da bi se sveopšta kriza u Srbiji što pre zaustavila i kasnije što brže i što potpunije prevazilazila. To sada izgleda kao utopija, ali Nemačka i Japan posle Drugog svetskog rata, Republika Koreja sredinom pedesetih godina

prošlog veka Argentina i Brazil početkom ovog veka bile su u još većoj krizi ali su uspele da, nakon toga, postignu fascinantne privredne i društvene performanse. U tim i mnogim drugim uspešnim zemljama došlo je do društvenog konsenzusa o budućem društvenom i privrednom sistemu, što u Srbiji, na opštu žalost, do sada nije bio slučaj. I zato preti realna i velika opasnost, pogotovu ako se teško stanje u sferi politike bitno ne popravi i ako se ono još i pogorša, da u Srbiji dođe do brzog privrednog, finansijskog i deviznog kolapsa, a kasnije i do prave kataklizme i da ona de facto dođe u kolonijalni status, što bi bio strašan greh prema budućim generacijama.

Literatura

- Kovačević, Mlađen (2006), „Stanje i perspektive privrede Srbije“, uvodni referat, zbornik Stanje i perspektive privrede Srbije, izdanje Institut ekonomskih nauka i Bankarska akademija, Beograd, 2006.
- Kovačević, Mlađen (2008), „Realne i virtuelne performanse privrede Srbije u Beogradu 2000-2007. godine“, zbornik „Tекућа privredna kretanja, ekonomski politika i strukturne promene u Srbiji 2000/2008. godine“, izdanje Naučno društvo ekonomista Srbije (sa Akademijom ekonomskih nauka) i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Kovačević, Mlađen (2009a), „Ekonomsko-finansijski odnosi sa inostranstvom – nužnost nove strategije“, uvozna studija u zborniku Ekonomsko-finansijski odnosi Srbije sa inostranstvom – nužnost nove strategije, izdanje Naučno društvo ekonomista Srbije (sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet Beograd).
- Kovačević, Mlađen (2009b), „Uzroci dramatičnog stanja u realnom sektoru privrede Srbije“, zbornik „Ekonomска kriza i realni sektor privrede Srbije“, Ekonomski vidici 2/2009.
- Kovačević, Mlađen (2009c), „Ekonomski politika u teškim internim i eksternim ograničenjima“, zbornik Ekonomski politika i kriza, časopis Ekonomski vidici, 4/2009.
- Kovačević, Mlađen (2010a), „Privatizacija u začaranim krugovima“, uvodni referat, zbornik Kraj privatizacije – posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji, izdanje Institut ekonomskih nauka, Bankarska akademija i Savez sasmostalnih sindikata, Beograd, 2010.
- Kovačević, Mlađen (2010b), „Dimenzije i uzroci dramatičnog stanja realnog sektora privrede Srbije“, Ekonomski vidici 2/2010.
- Kovačević, Mlađen (2010c), „Uzroci niskog nivoa i mera za povećanje konkurentnosti privrede Srbije“, uvozna studija, zbornik Kako povećati konkurenčnost privrede i izvoza Srbije, izdanje Naučno društvo ekonomista Srbije (sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet, Beograd, 2010).
- Kovačević, Mlađen (2010d), Uzroci duboke ekonomske krize u Srbiji“, časopis Glasnik za društvene nauke, 2/2010, Beograd.
- Kovačević, Mlađen (2011a), „Srbiji je potrebna vizija društvenog i ekonomskega sistema“, zbornik Strategija ekonomskega razvoja Srbije i Evropske unije 2011-2020, časopis Ekonomski vidici 2/2011.
- Kovačević, Mlađen (2011b), „Geneza i uzroci teških problema u sferi ekonomsko-finansijskih odnosa Srbije sa inostranstvom“, uvozna studija, zbornik Položaj i perspektive Srbije u evropskoj i svetskoj privredi, izdanje Naučno društvo ekonomista Srbije (sa Akademijom ekonomskih nauka) i Ekonomski fakultet Beograd.

- Kovačević, Mlađen (2012a), Srbija pred privrednim i finansijskim kolapsom“, zbornik Privreda Srbije u drugom talasu krize – izgledi za 2012., izdanje Naučno društvo ekonomista Srbije (sa Akademijom ekonomskih nauka) i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Kovačević, Mlađen (2012b), „Srbiju može spasiti samo naučna elita“, intervju Privredni pregled, 30. april – 3. maj 2012.
- Mijatović, Jugoslav (2012), „Ka novom modelu zapošljavanja“, referat pripremljen za ovo savetovanje.
- Socijalistički savez, Dimenzije, uzroci i mogućnosti izlaska Srbije iz teške društvene i ekonomske krize, Beograd, 2011.
- USAID, FREN i Ekonomski institut (2010), Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja 2011-2020., Beograd, avgust, 2010.

THE SOCIAL AND ECONOMIC CRISIS OF SERBIA – IS THERE A WAY OUT?

Abstract

Serbia has been in a deep social and economic crisis for more than twenty years . This crisis has deepened during the last year. The fundamental causes of the crisis lie in the flawed concept of economic reforms that was imposed on Serbia in 2001. This was reinforced by the negative selection of leaders in the political sphere – starting with the parliament and spreading to local governments and public companies.

The new parliament and the new President of the Republic and all parties have to do the utmost to overcome the crisis of politics as soon as possible in order to form a better and more competent government which would adopt optimal short term solutions which would prevent an economic and financial collapse. With the maximum engagement of the academic elite a vision of the social and economics system should be adopted which, if adequately applied, would prevent Serbia from becoming a de facto colony, which would be a sin against future generations.

*Prof dr Petar Đukić**

EKONOMSKI RAZVOJ SRBIJE IZMEĐU NOVIH "MODELAA" I KONTROVERZNE PRAKSE¹

Rezime

Osnovni teza od koje se polazi u ovoj analizi glasi: ekonomski razvoj današnje Srbije pod velikim je pritiskom onoga što se dešava u okruženju, kao i onoga što je rezultat unutrašnje privredne politike i neodgovarajućih (neprimenljivih) razvojnih koncepcija. Naime, što je više "modelaa" koji bi trebalo da posluže u rekonceptualizaciji budućih razvojnih tokova, ka održivosti, to je više nedoumica u vezi sa njima.

Osnovna nedoumica je: da li su u sadašnjem trenutku Srbiji potrebni novi modeli koji se zasnivaju na ekonomskoj doktrini i struci, ili je potrebna drugačija privredna praksa, zasnovana na obavezi vraćanja duga, ispunjavanja zakonskih obaveza, vladavini institucija? Ili možda samo slobodna preduzetnička klima u cilju pokretanja novih razvojnih projekata i zaposlenosti, zasnovanoj na tržišnoj verifikaciji faktora proizvodnje?

Razume se da odgovor na to pitanje ne može da bude jednostavan izbor jedne od tri ponuđene opcije. Ali je više nego izvesno da je u dosadašnjim razvojnim lutanjima, preovladavala oficijelna orientacija ka novim "modelima" od kojih ni jedan u celini nije funkcional. Bolje rečeno, i pored formalno pozitivnih razvojnih parametara, ostavljala je duboke strukturne poremećaje i razvojne blokade na srednji i dugi rok.

Izvesno je samo to da će se mnoge strukturne prepostavke morati da budu iz temelja izmenjene kako bi se generisao trajan i kvalitetan rast, zasnovan na ovdašnjim resursima i održivim sistemskim promenama.

Ključne reči: modeli rasta, održivost, preduzetnički sistem, evropski razvojni model, tržišne institucije, strukturne promene

*

¹ Tehnološko- metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu

Ovaj rad rađen je u okviru projekta "Modeliranje razvoja i integracije Srbije u svetske tokove u svetu ekonomskih, društvenih i političkih gibanja", evidencijski broj 179038, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

U vreme nastanka ovog rada, uporedo sa približavanjem majske izbora 2012. u Srbiji je, pomalo neočekivano i uz ne baš dovoljno stručne pažnje i komentara, odjeknula vest da je Vlada Srbije odlučila da preokrene organizaciono stanje i vlasničku strukturu "Telekoma Srbija". Utvrdila/odredila (?) je da tržišna vrednost kapitala ove javne kompanije iznosi 2,27 milijardi evra, od čega će građanima biti podeljeno 15 odsto, od ukupno milijardu „Telekomovih“ akcija. Početna cena jedne akcije na berzi, shodno tome, biće 2,27 evra, a kako je određeno, svaki građanin će dobiti po 31 akciju, što znači da će iznos koji će dobiti oko 4,8 miliona punoletnih osoba biti oko 70 evra. Zaposlenima i bivšim zaposlenima u „Telekomu“ pripaše 6,94 odsto besplatnih akcija ovog preduzeća².

1. Trenutno ekonomsko stanje i razvoj Srbije

Uprkos ekskluzivnosti, pomenuta vest za mnoge i nije bila iznenađujuća, jer predstavlja samo ilustraciju onoga što se dešava između oficijelne ekonomske i neposredne političke sfere života. Podela akcija zaposlenima i pensionerima kao bivšim zaposlenim u javnim preduzećima u iznosu od 15% vrednosti (pojedinačno 200 evra po godini staža) kao i građanima, na osnovu posebnog zakona koji je usvojen u vreme funkcionisanja aktuelne Vlade, sa ekonomskog stanovišta predstavlja nonsens, ne manji od onoga po kome je već davne 1997. godine, u faktički još uvek zatvorenoj zemlji (odnosno pod "spoljnim zidom sankcija"), tokom sprovođenja tzv. svojinske transformacije došlo do (delimične) insajderske privatizacije, po osnovu, podele akcija, ili njihove sa popustom radnicima i bivšim zaposlenim, što je važilo uglavnom za ona preduzeća koja se i prethodno važila kao relativno uspešna (Đukić 1997.). Time je problem neefikasnosti i prevelike zavisnosti srpske privrede od države i njene pomoći, kao i posledično skupe i nedelotvorne države, neprekidno odlagan sa multiplikovanim efektima za neka druga vremena. Razume se da je takva praksa prisutna, nažalost, i u današnjoj "strategiji" postupanja države sa javnim, pa i dobrim delom novim privatnim sektorom ekonomije u Srbiji.

Ta činjenica ni u kom slučaju nije zanemarljiva za objašnjenje velikog broja sadašnjih razvojnih problema koji se tiču, neke prethodne eskalacije neopravdane i na ekonomskim osnovama neutemeljene potrošnje, eksplozije stranog i unutrašnjeg duga preduzeća, privrede i građana, u uslovima veoma loših perspektiva. Naime, mnoga preduzeća državnog karaktera, uprkos privatizaciji

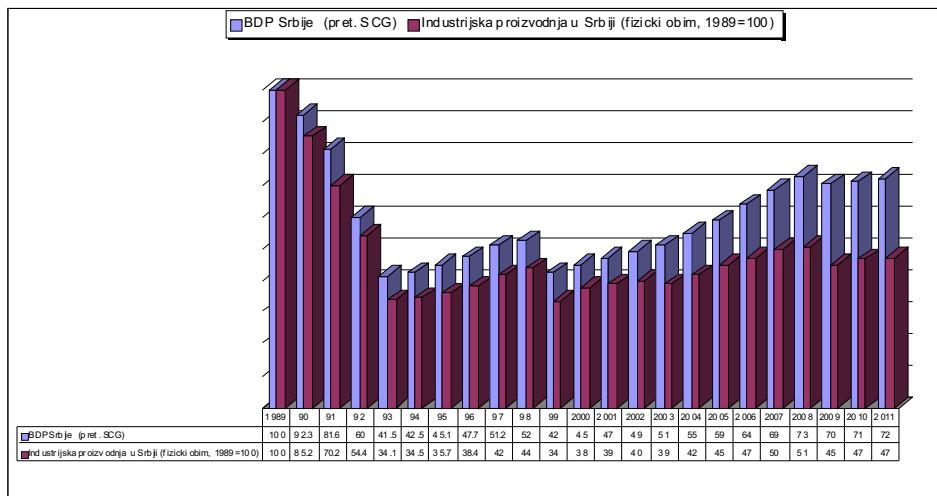
2

Politika 22. IV 2012.

oko dve i po hiljade preduzeća do sada su ostala kao kamen oko vrata državi, privredi i građanima. Naime njih preko 600 ostalo je bez većinskog vlasnika u suštini pravno neregulisanom i neustavnom statusu tzv. "društvene" svojine. Uprkos tome u Srbiji se zvanično, kako na vladinom, tako i na partijskim nivoima ekonomске politike, govori neprekidno o nekakvim "novim modelima" rasta i razvoja, zahvaljujući kojima će stvari navodno odjednom da se preokrenu na bolje, bar u smislu ekonomskih perspektiva na dugi rok. A sva je prilika da, bar odmah, ne može biti tako.

Prvi podaci Republičkog zavoda za statistiku govore da je tokom prvog kvartala 2012. došlo do pada bruto domaćeg proizvoda čak za 1,3% (u odnosu na isti period prethodne godine). Već od ranije bilo je poznato da je tokom prva dva meseca 2012. industrijska proizvodnja drastično smanjena u odnosu na prethodnu godinu za preko dva odsto (što se pripisuje lošim vremenskim uslovima, kao i povlačenjem uz zemlje kompanije US Steel, kao jednog od najvećih izvoznika). Međutim, podaci govore da nije u pitanju samo malaksavanje izvoza koji se tiče jedne grane industrije, već loših finansijskih i organizacionih prilika u privredi, kao i veoma slabe tražnje na svetskom tržištu.

Još jedan podatak zabrinjava više nego dosadašnji: u februaru između 80.000 i 100.000 zaposlenih nije dobilo platu, pa je na 1,68 miliona isplaćenih penzijskih čekova bilo 1,63 miliona isplaćenih zarada, čime je po prvi put fond isplaćenih penzija prevazišao fond isplaćenih zarada. Mada treba imati u vidu nepouzdanost obračuna ove relacije u celini zbog dela isplaćenih neregistrovanih

Slika 1. Dinamika padova i dizanja BDP i industrijske proizvodnje Srbije od 1989-2011, (1989 =100). Izvor podataka RZS i kalkulacija autora

nih zarada, kao i usled ostvarenih neto prihoda iz poljoprivrede, koji idu u tzv domaću naturalnu potrošnju, pokazatelj je više nego zabrinjavajući. Poslednja izmerena (na osnovu Ankete RZS) stopa nezaposlenosti) iz novembra 2011. pokazuje nivo od 23,7%, pa bi se shodno nivou ekonomske aktivnosti moglo prepostaviti da je stopa stvarne zaposlenosti, bar tokom prve polovine 2012. biti manja u odnosu na prošlogodišnju za isti period.

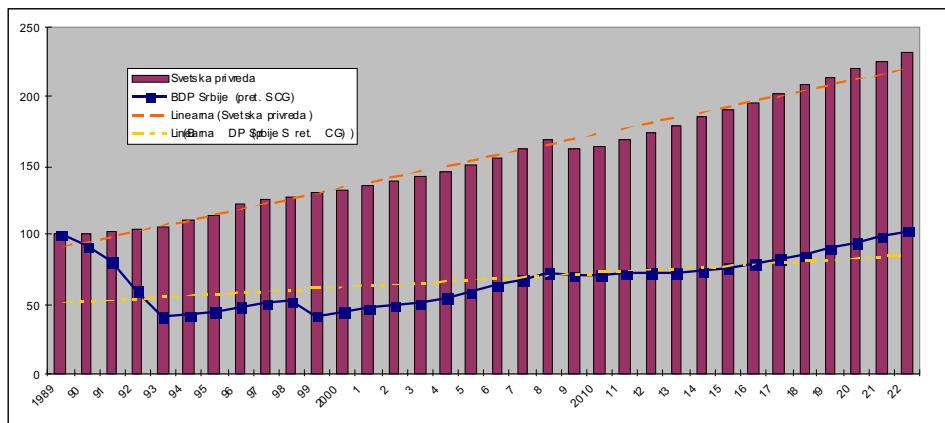
Kada je reč o dugoročnim trendovima, valja se podsetiti da je nakon dvadesetdvogodišnjeg perioda propadanja i ponovnih kakvih-takvih, oporavka uglavnom srednjeg roka, današnja ekonomija Srbije u veoma lošoj poziciji, s obzirom da je njena ekonomska aktivnost merena veličinom BDP svega 72% nivoa iz 1988, dok je industrijska proizvodnja ispod polovine fizičkog obima koji već imala 1989. (slika 1.).

Nema boljih pokazatelia tokova ekonomskega razvoja neke zemlje od trenda rasta BDP i stanja proizvodnje. Rast bruto domaćeg proizvoda Srbije tokom prve decenije XXI veka bio je veoma neujednačen i za njene uslove skroman sa godišnjom stopom od 4,2%, s tim što je u neposrednom pretkriznom periodu od 2004.-2008 godine prosečna stopa bila prilično visoka, preko 6%. Naravno, sve je veoma brzo palo u vodu, čim je ponestalo eksternih izvora rasta BDP na bazi privatizacije, doznaka i investicija koje su se prelivale pre svega na uvećanje lične i javne potrošnje i tako posredno delovale na rast BDP.

Zabrinjava međutim činjenica da je svetska privreda na dugi rok rasla po stopi od 2,8%, dok je Srbija tokom dvadesetogodišnjeg perioda imala negativnu stopu rasta. Ako se izuzmu efekti "udara" koje su na ovdašnju privrodu imali događaji poput raspada SFRJ, učešća u ratovima, hiperinflacije, Nato bombardovanja, pa čak i prvih godina ekonomske krize 2009.- 2011. prosečni rast srpske ekonomije iznosi oko 4,5%. Ako se toliki rast projektuje na vreme nakon izlaska iz kriza, odnosno nakon 2013. godine, što bi se moglo preuzeti od najaktuelnijih globalnih prognoza, onda se ekstrapolacijom "ravnotežnog" rasta u normalnim okolnostima dobija podatak da bi Srbija tek između 2021. i 2022. mogla da postigne stanje BDP iz 1989. godine, što zapravo znači da bi za ekonomski razvoj zemlje bilo izgubljeno preko trideset godina.

A kada se porede podaci sa svetskom privredom, grafikoni kao i trend serija pokazuju da je sve veći jaz između razvijenosti sveta i Srbije, tako da ako se prihvati i za srpsku i svetsku privedu polazno stanje (1989 = 100) nakon trideset godina Srbija i bila na nivou 103 a svetska ekonomija 232 indeksna poena (slika 2).

Za perspektive razvoja ovdašnje privrede od bitnog značaja je jedna ne baš čisto ekonomska činjenica. To su demografski tokovi. Naime, srpska populacija jedna od najstarijih u svetu sa prosekom od 41 godinu, dok je svetski pro-

Slika 2. Svet i Srbija - uzajamne relacije ekonomskog rasta 1989-2022. (od 2013).
Prepostavke za Srbiju- rast 4,5%, svetski BDP - rast 2,8%

sek 29 godina. Indeks starenja koji predstavlja odnos stanovništva koje je starije od 65 godina i onoga koje je mlađe od 19 godina ($65+19-$) u Srbiji tokom 2010. iznosio je čak 111,4, što znači da je starije stanovništvo od 65 bilo za 11,4% brojnije od onoga mlađeg od 19 godina. Još samo osam godina ranije taj pokazatelj je bio 99,1 što znači da je stanovništvo mlađe od devetnaest godina bilo za oko 1% brojnije od starog stanovništva. (Vukmirović, 2011). Ako se postojeći trendovi depopulacije u kombinaciji sa odlivom mlađeg stručnog kada (Grečić 2011: 64,17), Srbija bi do 2030. godine mogla biti zemlja prosečnih pedesetogodišnjaka, sa ogromnim posledicama po javnu potrošnju, odnosno sa teretom državnih PIO fondova koji bi zauzimali polovinu budžeta.

U takvim okolnostima ekonomije i pri datim demografskim trendovima veoma je teško govoriti o novim i perspektivnim modelima privrednog razvoja zemlje. Ali se bar može govoriti o promeni dosadašnje prakse, pod uticajem mnoštva manje više "prinudnih" ekonomskih faktora, kao što su pad realnog dohotka, smanjivanje javne potrošnje, štednja, dodatni rast nezaposlenosti, pojačanje finansijske discipline itd.

2. Evropska dimenzija i održivost razvojnih modela Srbije

U Evropi se za sada uglavnom govorи о rastу – ekonomski motivи су sve preplavili. Samo proizvodnja и zaposlenost, односно povećања обима ekonomskе aktivnosti može свету и Европи да донесе spas – до тог закљуčка се дошло већ неколико година уназад. О квалитету тог rasta и о развојним konsek-

vencama sve manje se govori ali su veoma bitne poruke o tome kakav rast se želi. Francuska bi htela više podsticaja iz državne kase, čemu se doskora protivila Nemačka.

Jasno je da se stvari preko noći menjaju. Angela Merkel je počela da daje izjave da je bitno pokretanje iz mrtvila sa prosocijalističkim idejama koje zastupa novi predsednik Francuske. Nije više tako dosledno konzervativna Samo dan pošto je kategorički izjavila da bivše nema pregovora o finansijskoj disciplini, najavila je drugi evropski "plan rasta". I dalje se insistira na politici protiv krize koja se oslanja na dva stuba: štednju i rast. I u samoj Nemačkoj postoje razlike oko toga kako izaći iz kriza. Tako naprimer, Martin Šulc predsednik Evropskog parlamenta (socijaldemokrata) je u poseti Španiji izjavio da postoji razlika između konzervativaca i socijaldemokrata a da njegov koncept podržumeva kombinaciju između "oštре discipline i štednje, sa politikom rasta i stimulansom za zapošljavanje"³.

O održivom razvoju u integralnom smislu više se ne govori ili se ta percepcija ostavlja za neka bolja vremena. Ključni faktori (zemlje i političari najsnažnijih ekonomija) sve više se približavaju stanovišta da (za sada) Grčka, treba da istupi iz evro zone. To je loš signal za budućnost evropske valute u koju su polagane mnoge nade na starom kontinentu, pre svega u cilju jačanja konkurentnosti najveće združene ekonomске unije u svetu.

Podsetimo se samo zahteva iz Lisabonske strategije (mart 2000.) u kojoj stoji da Evropska unija do 2010. godine treba da postane najdinamičnija i najkonkurentnija ekonomija sveta zasnovana na znanju, koja generiše nova radna mesta i blagostanje za najveći broj građana.

U novoj strategiji Evropa 2020. više nema takvih aspiracija. Evropa se brine pre svega da održi ekonomski rast. U svim pojedinačnim ciljevima ključna reč je rast. Tako, naprimer, u strategiji se kaže da će Evropa težiti ka ekonomiji koja obezbeđuje daleko efikasniju ekonomiju i rast zasnovan na znanju i inovacijama, održivim i zelenim radnim mestima ekološkim tehnologijama i energetskoj efikasnosti, kao i na socijalnoj ravnoteži, pre svega većoj zaposlenosti. Međutim, današnja pozicija sa stanovišta teorije i prakse održivog razvoja nalaže da se i globalna kriza, može smatrati dovoljnim razlogom za drugačiji koncept u skladu sa međugeneracijskom pravdom (Đukić 2011c: 46)

Upravo na taj način prema krizi pokušavaju da se odnose odgovorna društva i organizacije i da na postojeće izazove daju kakav- takav održivi odgovor. Tako upravo čine odgovorne države, kao i kompanije, nevladine organizacije i međunarodne institucije. Razume se da sopstveni odgovor nude ne samo

OON, EU, G-20 već i oni žestoki kritičari postojećeg tržišnog i "globalističkog" poretku svetske ekonomije, politike i socijalnih odnosa, bilo sa leve ili desne pozicije.

Evropska unija nastoji da iz aktuelne krize izade snažnija nego što je to bio slučaj pri okončanju krize tridesetih godina XX veka, koja je bila najteža koja je ikada zabeležena. U tom smislu nova evropska strategija govori o sledećim ciljevima koje bi Evropa 2020. trebalo da razvija:

- "pametan" rast (obrazovanje, znanje i inovacije)
- održivi rast (veća resursana efikasnost, zelenija i konkurentnija privreda) kao i
- inkluzivni rast (viša zaposlenost, kao i ekonomска, socijalna i teritorijalna kohezija)

Takva vizija evropske socijalno-tržišne privrede za 21. vek gradi se na partnerstvu između Evropske komisije i zemalja članica. Dok zemlje članice podešavaju nacionalne ciljeve, identifikujući smetnje rastu, i podešavaju politike prema njima, Komisija evaluira napredak, daje političke preporuke i razvija inicijativu da bi stimulisala održivi rast i zapošljavanje na nivou EU" (Europe, 2020).

Međutim, tako stvari stoje na papiru. Daleko je teže ostvariti sve te zamisli u praksi. To se pokazuje pri svakoj sledećoj evaluaciji zajedničkih rezultata, koji su sve neizvesniji što je više igrača na sceni. Prvobitni kriterijumi članica o visini budžetskog deficit-a, koji treba da se bude manji od 3% BDP, koji i dalje važe na papiru, samo od 1999 do 2009 bili su narušeni 32 puta (Prokopijević, 2012).

Mnoge druge ekonomске činjenice u današnjoj Evropi i UE ne štimaju, što zbog posledica aktuelne krize, što zbog unutrašnjih problema i organizacije ovog prilično glomaznog, birokratizovanog i nedovoljno harmonizovanog sistema. Međutim, to ne bi smelo da predstavlja izgovor za Srbiju da se ponaša na dosadašnji način u pogledu održivosti sopstvenih privrednih tokova, rasta i ukupnog ekonomsko-socijalnog razvoja. Sa ili bez zajedničke valute, u ovoj ili onoj kompoziciji, Evropska unija će preživeti, a sve zemlje koje se u Evropi i oko nje nalaze, moraće dobro da vode računa o standardima ekonomске, socijalne i ekološke održivosti kojih se pridržava EU.

3. Proizvodnja i potrošački "model" rasta Srbije

Tzv. model razvoja Srbije u većem delu prve decenije XXI veka, bio je potrošački jer su realne zarade sve do 2008. godine rasle po prosečnoj stopi od 14% godišnje, a u pojedinim godinama taj rast realnih zarada bio je čak preko

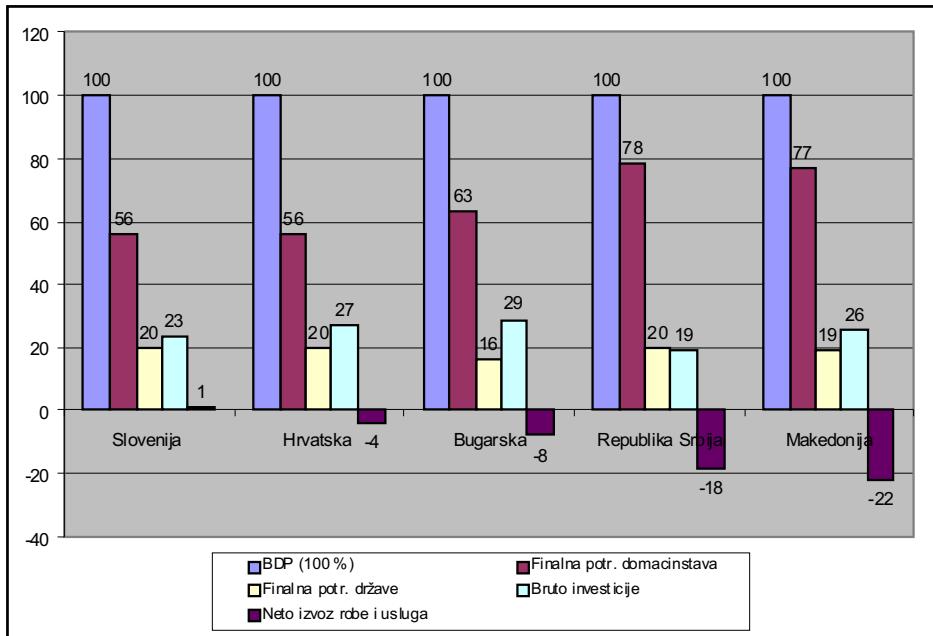
30%. Izuzetak čine krizne godine, počev od 2009. Međutim statistički podaci koji pokazuju stanje realnih zarada za prva tri meseca 2012. govore da su one u nominalnom smislu veće za oko 8% a u realnom čak četiri odsto u odnosu na isti period prethodne godine u kome je inače ekonomska aktivnost bila veća za 1,3% u odnosu na ovogodišnju. Probijanje dogovorenih limita posebno je prisutno u javnom sektoru ekonomije i državnoj administraciji. Uprkos novom talasu recesije, došlo je čak do prijema dela radnika pred izbore 2012. što ni u kom slučaju nije novo, niti neobjašnjivo. To što se ta logika kosi sa zakonima ekonomije, pokazuje samo šta će se zbivati na srednji rok. Potrošnja kao prioritet, pratila nas je već veoma dugi period, kako tokom realnog socijalizma, tako i nakon njega, ali se to na kraju obijalo o glavu velikom delu populacije, nekada kroz hiperinflaciju, ili drastični pad vrednosti valute, ili pak kroz drastično smanjenje realne zaposlenosti i dohotka na srednji i dugi rok.

U svakom slučaju to se moralo odraziti na čitavu strukturu upotrebe bruto domaćeg proizvoda. Čak i u poređenju sa pojedinim ekonomijama iz okruženja sa prostora Jugoslavije relacije su veoma nepovoljne. Naime, ogroman deo BDP zauzela je lična i javna potrošnja, na račun investicija, dok je neto izvoz bio u slučaju Srbije izrazito negativan (oko 18% BDP).

U tom pogledu sa Srbijom se samo može meriti Makedonija, sa nešto većim deficitom spoljne trgovine. Dok je Slovenija u 2009. godini kroz lični i državnu potrošnju trošila oko 76% BDP, za bruto investicije joj je preostalo 23% (uz suficit u spoljnoj trgovini od 1%) za to vreme Srbija je za ličnu i državnu finalnu potrošnju trošila čak 99% BDP, da bi ukupne (inače skromne) bruto investicije od 19%, nadoknađivala spoljno-trgovinskim deficitom, koji je pokrivan prilivom sredstava od stranih investicija, privatizacije, doznaka i novog zaduženja države, privrede i građana (slika 3.).

Ova tendencija je definitivno promenila smer kretanja tek kada je Srbija zajedno sa okruženjem dospela u krizu. Prosečne plate od preko 400 evra tokom 2007. i 2008. bile su čak nešto veće u odnosu na Bugarsku, Rumuniju, Makedoniju i Albaniju. Situacija se, u tom pogledu veoma brzo i prinudno promenila, drastičnim i višekratnim padom nacionalne valute koja je samo u toku od tri godine krize pala sa 78. dela jednog evra čak na 111. deo evra u momentu nastanka ovog rada, što predstavlja nominalno smanjenje dinarske protivvrednosti u evru od 30%.

I prema tvorcima "novog modela" rasta i razvoja Srbije 2011 - 2020, koji inače nije više u opticaju, a čije je koncipiranje počelo tek 2010. kada je postalo više nego očigledno da ni u kom slučaju više ne može po starom, u Srbiji se prethodni dinamični rast zasnivao na potrošnji, uvozu, visokom i nepokrivenom spoljnotrgovinskom deficitu (Stamenković, et al.- red, 2010:7) Pri tome je

Slika 3. Struktura upotrebe bruto domaćeg proizvoda u % - Srbija i pojedine zemlje u okruženju u 2009. godini (izvor: Statistički kalendar Republike Srbije za 2011.)

prosečni godišnji rast domaće tražnje do 2008. kada je otpočela kriza bio 7,3%, dok je dotadašnji rast BDP iznosio 5,4%.

Tokom 2007. i 2008. vrednost unutrašnje tražnje premašivala je vrednost BDP za preko 23%, pri čemu je 19% domaće tražnje podmirivano viškom uvoza nad izvozom, odnosom deficitom međunarodne razmene robe i usluga koji je rastao po stopi od 10% godišnje.

A onda je došlo do ne baš "mekanog prizemljenja" u kome su ukupne posledice bile više nego otrežnujuće. Na datu veličinu stagnatnog ili opadajućeg ekonomskog aktivnosti, u vreme drastične ekonomskog krize, valjalo je primeniti radikalne mere preraspodele i štednje, što u uslovima smanjivanja prometa, pa i naplaćenog PDV-a kao najvećeg dela budžetskog priliva, značilo dalji pad dohotka, budžetskih subvencija kao i povećanje eksternog zaduženja.

Međutim, problemi rasta proizvodnje na kojoj se temelje mnoge uslužne delatnosti ostali su donekle skriveni iza opštег pokazatelja ekonomskog rasta, što je potpisnik ovog rada nedavno detaljnije istraživao i saopštio javnosti (Đukić 1012: 62-64). Međutim, drastično zaostajanje realnog sektora privrede Srbije osvetilo se državi i društvu već u prvim mesecima krize, što kroz smanjenje broja učesnika na tržištu, pogoršanje tržišne strukture i konkurentnosti

cele ekonomije. Tokom dobrog dela tranzicije nakon 2001. najveća žrtva promena bio je realni sektor ekonomije, na koji se nije dovoljno dobro odrazio aktuelni "model" ekonomskog razvoja zasnovan na potrošnji i eksternim prilivima, koji su generisali rast usluga, sve slabiji izvoz, kao i nedovoljan i loše strukturiran izvoz (Đukić 2012: 46). Organizaciono, tehnološko i ekonomsko osnaživanje realnog sektora moraće da se realizuje uz mnogo veće ekonomске i društvene troškove nego što bi to bilo da je urušavanje sprečeno već u prvoj deceniji XX veka, dok je za to još bilo dovoljno priliva novih sredstava.

4. Industrija, privatizacija i privredna struktura

Manje je poznato da je prosečni rast industrijske proizvodnje u prvoj deceniji XX veka iznosio svega 1,5%, a pre krize svega 2,5%. Pri tome treba imati u vidu da je u vreme krize industrijska proizvodnja, kao daleko najranjiviji sektor na eksterne uticaje, doživela duboko potonuće tako da je tokom 2009. smanjena čak za 12% u odnosu na prethodnu godinu. Kasnije dve godine protekle su više u stagnaciji, nego u zadovoljavajućem rastu jer je industrija rasla po stopi između jedan i dva odsto. Nažalost, stanje početkom 2012. govori da je industrijska proizvodnja u Republici Srbiji u martu 2012. godine manja je za 3,2% u odnosu na mart 2011. godine, a u odnosu na prosek 2011. godine manja je za 0,6%. a u periodu januar – mart 2012. godine, u odnosu na isti period 2011. godine, manja je čak za 5,9%.

Kratkoročne tendencije tzv. desezoniranih vrednosti tokom drugog talasa krize, pokazuju da nema mesta optimizmu. Industrija u Srbiji nije na putu oporavka a za to nije odgovorna samo aktuelna evropska recesija. Ovaj poslednji pokazetelj govori više nego išta drugo, o perspektivama cele privrede u prethodnim godinama i bar pet godina narednog perioda.

4.1. Privatizacija, korupcija i razvoj - do sad i odsada

Slučaj Azotare Pančevo, izuzetno aktuelan neposredno pred izbore u proleće 2012. veoma je slikovit, ne samo kao ilustracija korupcije u minuloj privatizaciji. Naime, u vezi sa ovim "slučajem" koji se pominje već godinama unazad, uprkos mnoštvu indicija, povezanih informacija kao da se ništa nije dešavalo do svega deset dana pred izbore. Postavlja se ključno pitanje na kome insistira i deo ovdašnje štampe: "kako to da do sada nisu imali prilike da ukažu

na slabosti do kojih je dovela dosadašnja privatizaciona praksa u kojoj su 2.284 društvene firme dobine privatne gazde, a od tog broja 646 je propalo"⁴.

Ova ideja takođe se provlači se kroz mnoge komentare koji su bili više nego prisutni u stručnoj javnosti. Ne samo ekonomisti, već i pravnici, pa i inženjeri i mnoštvo bivših radnika iz preduzeća koja su u privatizaciji supstancialno propadala (a nije tako moralno da bude) bila su predmet analiza. U nekim slučajevima izdvojili su se posebni interesni savezi bivših direktora, manjinskih vlasnika ili jednostavno grupe radnika, brinući za sopstvena radna mesta i davali su veoma relevantna upozorenja o tome šta i kako funkcioniše veliki deo privatizovanih preduzeća u rukama novih vlasnika. Istraživanja su bila malobrojna i pokazivala su veliko šarenilo rezultata. Neka od tih upozorenja dao je Savet za borbu protiv korupcije, čija je bivša predsednica prezentirala navode zloupotreba na Savetovanju Naučnog društva ekonomista Srbije još u martu 2005. godine⁵. Konačno, tokom proleća 2012. o prvi put sa međunarodne scene dolazi zahtev Evropske komisije da Srbija ispita slučajeva "24 sporne privatizacije". Nakon toga, umesto akcije usmerene ka cilju - borbi protiv korupcije, nezavisno iz koje sfere dolazila, otpočelo je međusobno optuživanje stranaka u vezi sa tim koja je koalicija bila na vlasti dok su se dešavale sporne privatizacije.

A na čisto ekonomski efektivnim koji su se ticali smanjenja subvencija, povećanja produktivnosti itd. insistirale su odgovorne državne službe.

Ako se pođe od onoga što je verifikovano u stručnim krugovima, isпадa da je privatizacija donosila veoma kontradiktorne efekte. Tamo gde je stanje pre privatizacije bilo povoljno, i nakon nje su stvari mogle da krenu po inerciji ili na izvestan način još bolje. Ali tamo gde je polazna pozicija bila loša, još gori rezultati ostvareni su nakon privatizacije, ili bolje rečeno stvari nisu išle na bolje. Dolazi do zaključka da su povoljne posledice privatizacije (tamo gde su one uopšte došle) mogле su se naći u modernizaciji i tehnološkom unapređenju proizvodnje, smanjenju troškova, povećanje produktivnosti rada i značajno smanjenje državnih subvencija i drugih troškova u privatizovanom sektoru u odnosu na javne rashode pre privatizacije.

Ono što je na drugoj strani masovno lošije, to je zaposlenost. Naime, gotovo u svim slučajevima, kao onim uspešnim tako i u neuspešnim pokušajima privatizacije broj zaposlenih u privatizovanom sektoru bitno je smanjen u odnosu na prethodno stanje u preduzeća. Za to vreme narastanje sektora novih,

⁴

5 Politika 26. IV 2012. "Čerapanje posle privatizacije"

Zaga Govubović: *Izveštaj Saveta za borbu protiv korupcije*, Beograd, JUBMES banka april 2005.

naročito malih i srednjih preduzeća nije moglo da apsorbuje novu radnu snagu na tržištu rada, tako da je neprekidno smanjivana zaposlenost a povećavana nezaposlenost, izuzev u veoma kratkom period od 2006 - 2008., upravo kada su privatizacija i restrukturiranje bili u velikoj meri usporeni ili blokirani tadašnjim merama vlasti.

4.2. Podsticanje zapošljavanja kao "državni" finansijski problem

Podsticanje privatizacije teklo je otprilike dotle dok su se iz tog procesa u državnu kasu slivala značajna sredstva koja su popravila standard građana, kao i zaposlenost, odnosno ekonomsko stanje u celini. Razume se da su "podsticaji" sve više svodili na intervencije iz državne kase, a na teret poreskih obveznika. U momentu nastanka ovog teksta, u medijima je saopštena "ohrabrujuća" vest da se četiri godine nakon jedne neuspele privatizacije kompanije "Prvi maj" Pirot, i sanacije koju je sprovela država, priprema ugovor sa "jednom Britansko-slovenačkom" firmom koja je spremna da kupi fabriku zajedno sa zaposlenima, naravno pod uslovom da je država Srbija "podstakne" sa 5.000 eva po svakom radnom mestu. Interesantna bi bila računica prema sadašnjim prosečnim zaradama inače najnerazvijenijeg regiona Istočne i Južne Srbije (verovatno u proseku ne većim od 35000 dinara (približno 300 evra mesečno) koja bi pokazala da je na taj način država obezbedila investitoru finansiranje troškova rada za najmanje godinu i po dana. Postavlja se samo pitanje da li bi na takav aranžman pristali poreski obveznici, odnosno onaj njihov deo koji plaća poreze državi.

4.3. Pogled iz ugla radnika

Mnoge radničke inicijative, upozorenja, okupljanja i protesti ne retko su proglašavana za levičarsko-sindikalistička u lošem smislu reči. Tako smo svojevremeno, od strane najvećeg i najmoćnijeg srpskog biznismena upozoreni da su radnici u Srbiji razmaženi, neradni i lenji" (Đukić, 2006: 136). Oni koji nastupaju uz ugla radničkog interesa, odnosno sa pozicije prolivenog znoja, krvi i neplaćenog rada radnika, o tome govore sva istorijska iskustva, predstavljaju neostvarene državne funkcionere i pretendente na "presto" ministara, ili drugih meteorski uznetih političara novog kova. Jedno im je zajedničko - zaklanjaju se za iznevereni i prevareni narod, osiromašene građane i kreću u žestoku retoričku bitku protiv imaginarnih usurpatora.

Sa druge strane, efikasni politički reformatori koji u kratkom roku rešavaju pitanja ekonomske efikasnosti, po definiciji ne žele da slušaju optužbe za uzurpaciju i zloupotrebe vlasnika, pa otuda i dugotrajno odbijanja relevantnih državnih tela, da se uopšte bave nepravilnostima i nezakonitošću postprivatizacionog postupka, u ogromnom broju slučajeva zloupotrebe, na koje su ukazivali zaposleni, sindikalni aktivisti, kao i pojedini eksperti.

Razume se da su najzainteresovaniji za stanje u privatizovanim firmama bili insajderi, zaposleni, sa obe strane, kako poslodavci i menadžment, tako i radnici i njihovi predstavnici. Svako je sa svoje strane posmatrao i analizirao rezultate privatizacije, kao i postprivatizacionog privrednog razvoja firmi. Perspektiva tih firmi postavlja se kao odlučujući faktor za održanje radnog mesta, zaradu, standard ili mogućnosti zapošljavanja dece onih koji su već tamo radili. Otuda i objektivno i razumljivo stanovište radnika i sindikalnih aktivista da se stvari gledaju sa pozicije sopstvenim standarda ili mogućnosti da se poprave perspektive za rad i predstavnike sveta rada, ma kakvi oni bili. Razume se u tome ima mnoštvo isprepletenih grupnih i individualnih interesa, počev od onih da se po svaku cenu štite radna mesta, pa do onih da se obezbedi lagodna pozicija sindikalnih profesionalaca i birokrata, zaklonjenih za široku radničku podršku ili konkretnu akciju.

4.4. Privatizacija – modeli i stvarnost

U najvećem broju analiza ekonomskog stanja i perspektiva privrednog razvoja Srbije nalazi govore o sporim i nedovoljnim strukturnim promenama kao prepostavkama za novi model razvoja. Naime, Srbija je postala jedna od najvećih žrtava, kako sopstvenog kašnjenja u tržišnim i institucionalnim reformama ekonomije u celini, tako i bitnog zakašnjenja početka strukturnih promena, a konačno i spore i nedovoljne modernizacije i tehnoloških promena na osnovu, nedovoljnih i diskontinuiranih stranih direktnih investicija. O tome govori niz radova kompetentnih istraživača tranzicije u nas (Uvalić, 2011:16; Đukić 2011; Cerović, Nojković, 2011:).

Nema sumnje da je tokom procesa privatizacije upravo došlo do urušavanja mnoštva industrijskih, kako baznih tako i prerađivačkih kapaciteta. Iz toga bi se moglo pogrešno zaključiti da bi mnoga od tih preduzeća opstala i dalje funkcionsala da nisu prisilno privatizovana. Naime, u empirijskim podacima koji su dobijeni iz istraživanja koje je tokom 2011. godine, sprovedeno Radno telo Socijalno-ekonomskog saveta pokazalo se da u 2,91 odsto anketiranih firmi, zaposleni primaju plate zajedno sa doprinosima i porezima u 49,3 odsto

firmi, u 4,9 odsto se one redovno isplaćuju, ali se ne uplaćuju porezi i doprinosi, a u 8,3 odsto preduzeća plate se uopšte ne isplaćuju (Ristić, 2011)

Od ukupnog broja privatizovanih preduzeća koja su obuhvaćena uzorkom, 23,35 odsto posluje u kontinuitetu, a u 13,62 odsto kupac je investirao u poboljšanje tehničko-tehnološke osnove i povećanje imovine više od obaveznih ulaganja iz kupoprodajnih ugovora. Karakteristično za ovo istraživanje je što je od planiranog broja anketiranih preduzeća njih 131 brisano iz registra, a 53 ih je bilo u stečaju, što predstavlja ukupno 184 ili 14,53 odsto svih privatizovanih preduzeća. Takođe sindikati i zaposleni u 87 firmi nisu želeli da učestvuju u istraživanju, zbog straha od vlasnika ili zabrane da traženi podaci budu izneti u javnost.

Od 2002. do 2011. godine u Srbiji je privatizovano 3.017 društvenih preduzeća, pri čemu je čak 636 privatizacija bilo neuspešno, u preduzećima gde je radilo oko 83 000 radnika. Pri tome gotovo 65 odsto društvenih preduzeća koja su privatizovana, ili su ugašena ili su pred postupkom likvidacije, dok samo 35 odsto njih još uvek posluje. Agencija za privatizaciju je kao razloge za raskid ugovora navela - neplaćanje rata prodajne cene, neodržavanje kontinuiteta poslovanja, nepoštovanje socijalnog programa, nesavesnost kupca. O tzv. spornim privatizacijama, uprkos mnogim inicijativama sa javne scene, uključujući i istraživanja pojedinih medija, još nikakvih vesti, a od njih umnogome može zavisiti budućnost poverenja u institucije na kome se inače gradi stabilan ekonomski razvoj

5. Ka preobražaju modela ili prakse

Strategija razvoja usmerena ka rastu koji bi bio održiv i kvalitetan, generišući nova produktivna radna mesta, investicije, i ospozobljavanje ljudi pre svega promenom sistema obrazovanja - to je gotovo udžbenički cilj opstanka i napretka u krizi i reformama. Ma koliko u ovom momentu objektivno eksterno i internu ograničen, takav napredak je na dugi rok, moguć i potreban.

Temeljno restrukturiranje privrede, mada izostalo već u startu, mora se započeti principijelno i strateški. O tome govore iskustva svih iole uspešnijih zemalja u reformi. Nemoguće je ostvariti efikasnu tržišnu ekonomiju, zasnovanu na investicijama i porastu izvoza uz postojeći, glomazni, inertan i korumpirani javni sektor privrede.

Za to će biti potrebno mnogo političke i moralne snage koja nedostaje u ovom trenutku. Ali to ne znači da poverenje ne treba graditi na dugi rok. Kvalitetniji rad države, pravosuđa i javnih institucija, uz daleko bolje obrazovanje

moralni bi da daju rezultat u generisanju kvalitetnog ekonomskog razvoja i održivog rasta u Srbiji bar na dugi rok.

Umesto traganja za skupim "modelima", čini se da je ipak jednostavnije menjati praksu odlučnijim koracima u primeni zakona i sprovođenju prava i pravde u ekonomskim oblastima. To se odnosi ne samo na preispitivanje rezultata privatizacije, već i na restituciju, antimonopolsku politiku i bolju kontrolu aktuelnih fiskalnih monopolija i javnih nabavki, pa i efikasnije poreske službe. Još ni jedna zemlja sa tako slabim institucijama javnih finansija nije mogla da pronađe sopstveni put trajnog rasta.

Ništa manje nije bitna kontrola partijskih finansija, kao i iskorenjivanje organizovanog kriminala, odnosno zloupotrebe javnih sredstava i javnih ovlašćenja i države uopšte.

Literatura

- Cerović B, Nojković, A., (2011), „Reforme i rast - iskustva privreda Zapadnog Balkana“, tematski zbornik Kontroverze ekonomskog razvoja u tranziciji- Srbija i Zapadni Balkan, (Cerović, Uvalić red.) Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, str. 25-40
- Djukic, Petar, (2006), “Organized world of labour in Serbia today: between economic reforms and populism”, International Conference Hatfield, 28 i 29. march 2006. „Organised Labour in Eastern Europe and Rusia“, . Hatfield, England, Hertsfortshire University, England, SEER „South East Europe Review for Labour and Social Affairs”, Quaterly of Hans Bockler –Foundation, 2007. Volume 9 – Number 4. ed. Balla Galgozzy, p.p. 11-30
- Đukić, Petar (1997) Moć i nemoć ekonomske politike - Jugoslavija u vreme suspenzije sankcija, Atlantida, Beograd
- Đukić, Petar (2006), „Strategije tranzicije između populizma reformi“, Ekonomski anali, tematski broj, april 2006, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet, sa savetovanja „Ekonomska tranzicija u Srbiji 2001-2005: rezultati, strategije, perspektive“
- Đukić Petar (2011), Održivi razvoj – utopija ili šansa za Srbiju, Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd
- Đukić Petar, (2011 a) „Srbija i EU – institucije, regulatori i razvoj“, časopis Ekonomski vidici, br. 2. 2011., str. 213-222. , Savetovanje Društva ekonomista Beograda, „Strategija ekonomskog razvoja Srbije i Evropske unije“ 2011-2020. Banja Kovilača, 9-10 jun 2011
- Đukić Petar, (2011 b) „Ekonomska razvoj Srbije: između novog modela rasta i stare prakse“, u zborniku Nova strategija razvoja privrede Srbije: Izazovi ekonomske politike za 2011. godinu, (red. Prof. dr Jurij Bajec, prof. dr Miomir Jakšić,) Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet, Beograd, str. 98-113
- Đukić, Petar (2011 c) „Agonija i šanse za oporavak realnog sektora: Ekonomska politika Srbije u drugom talasu krize“, u tematskom zborniku Privreda Srbije u drugom talasu krize- Izgledi za 2012., Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet, Univerziteta u Beogradu, Beograd 2011, (red. P. Đukić, Đ. Đukić)

- Đukić, Petar, (2011 d) „Evropa – Balkan – Srbija – u svetlu koncepta održivog razvoja“, u monografiji Balkan i EU, Institut društvenih nauka Beograd 2011, (Ur.: Veselin Vukotić, Slobodan Maksimović, Vladimir Goati, Danilo Šuković, Veljko Radović)
- EBRD (2011) Transition Report., pp. 153 <http://www.ebrd.com/downloads/research/transiti-on/tr11.pdf> 2011
- Europa 2020, A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth
- Golubović Nataša (2011) Društvena ekonomija - ekonomska aktivnost u društvenom okruženju, Ekonomski fakultet, Niš.
- Grečić Vladimir, (2011.) Srpska naučna dijaspora, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Grupa autora (2006), „Rezultati ekonomske politike u 2006. godini i perspektive ekonomskega razvoja“Ekonomski vidici br. 3, 2006, str. 439-452. Savetovanje, Vrњачка Banja 9. i 10. novembra 2006.
- IMF (2011) Global Prospects and Policies, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/pdf/c1.pdf> (pristup: 28. I 2012)
- Kovačević Mlađen, (2011) "Srbija pred privrednim i finansijskim kolapsom", referat podnet na Savetovanju Naučnog društva ekonomista Srbije i Ekonomskog fakulteta, Privreda Srbije u drugom talasu krize - izgledi za 2012., prezentirani referat, u Beogradu (zbornik radova je u pripremi)
- Madžar Ljubomir, (2009) Ekonomska politika pred izazovima skučene upravljivosti, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd
- Madžar, Ljubomir, (2008) Nedostajuće dimenzije u evaluaciji makroekonomskih performansi Republike Srbije, pred izazovima skučene upravljivosti, Ministarstvo finansija Republike Srbije , Beograd
- Prokovijević Miroslav (2012), "Može li evro da opstane", prezentacija uvodnog referata, predstavljanog na Savetovanju NDES i Ekonomskog fakulteta Evropska unija i Srbija: od tranzicije do pridruživanja, u Beogradu 5 maja 2012. Sledi publikacija sa tog skupa u elektronskom izdanju.
- Ristić Zoran, Rajković Danijela, Mančić Svetlana, Rajić Dragoljub (2011), Efekti privatizacije u Srbiji, Stalno radno telo Socijalno-ekonomskega saveta, Socijalno-ekonomska savet Republike Srbije, Solidar Suisse, Swis, Labour Assistance, SLA, kancelarija u Srbiji
- Stamenković, Stojan, et al., red (2010) Postkrizni model ekonomskega rasta i razvoja Srbije 2011-2020, USAID, FREN i MAT, Ekonomski institut, Beograd
- Stamenković, Stojan, et al., red (2012) Od razvoja do opstanka- Makroekonomske perspektive Srbije u svetu uticaja domaćih kretanja i svetske ekonomske krize, u tematskom zborniku Privreda Srbije u drugom talasu krize- Izgledi za 2012, (red. P. Đukić, Đ. Đukić), Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskega nauka i Ekonomski fakultet, Univerziteta u Beogradu, Beograd
- Stojiljković Zoran, (2011) Ima li svetla na kraju tranzicionog tunela, uvodni referat za skup Lavorinti tranzicije, elektronski materijal dostavljan učesnicima savetovanja
- Vukmirović Dragan (red) (2011) Statistički kalendar Republike Srbije za 2011 <http://webrzs.stat.gov.rs>
- WB, Doing Business (2011) Making Difference for Entrepreneurs, A copublication of the World bank and the International Finance Corporation

ECONOMIC DEVELOPMENT OF SERBIA BETWEEN "NEW" MODELS AND CONTROVERSIAL PRACTICE⁶

Abstract

The basic thesis of this analysis is as follows: the economic development of Serbia today is under the huge pressure of what is happening in the surroundings, as well as of results of internal economic policy and inappropriate (inapplicable) developmental concepts. Namely, the more "models" for the reconceptualization of the future developmental flows to the sustainability, the more confusion about them. The basic dilemma is: does Serbia currently need new models based on economic doctrine and science, or different economic practice based on the obligation to repay the debt, fulfilment of the legal obligations, and power of institutions? Maybe Serbia needs only free entrepreneurial climate for starting new developmental projects, and more employment based on market verification of production factors?

It is understandable that the answer could not be simple choice between one of three given options. But it is more than certain that during the past developmental wandering has prevailed official orientation to new "models", neither of which had functioned as a whole. Precisely, in spite of the formal parameters of positive development, this orientation has left deep structural disorders and developmental blockade in the medium and long term. It is certain only that many of the structural presumptions will have to be basically changed in order to generate continuous and qualitative growth, based on the Serbian resources and sustainable systematic changes.

Key words: growth models, sustainability, entrepreneurial system, European developmental model, market institutions, structural changes

6

This paper is done under the project „Modeling of Serbia's Development and Integration into Global Trends in Light of the Economic, Social and Political Movement“, record number 179038, funded by the Ministry of Science and Technological Development of Serbia.

Gordana Kokeza*

PREPREKE I ŠANSE NA PUTU KA NOVOM MODELU PRIVREDNOG RAZVOJA I ZAPOŠLJAVANJA

Rezime

Veoma nepovoljna privredna kretanja, koja već duži niz godina karakterišu srpsku privredu, dovela su do negativnih ekonomskih efekata poput niske stope rasta bruto domaćeg proizvoda, visoke stope inflacije, povećanja zaduženosti, nezaposlenosti i pada životnog standarda. U takvim uslovima Vlada Republike Srbije donela je nove smernice za naredni desetogodišnji period koje se tiču modela budućeg privrednog razvoja. U ovom radu izvršena je analiza poslovanja domaće privrede u prvoj godini primene modela kao i u prvom kvartalu tekuće godine. U radu se došlo do zaključka da su prognozirani pokazatelji isuviše optimistički postavljeni i da su u realnim uslovima privređivanja za sada nedostizni. Na putu ka novom modelu privrednog razvoja i zapošljavanja predlaže se racionalno korišćenje domaćih resursa, pre svega kadrovskih, kao i poveravanje budućeg privrednog razvoja timu eksperata koji bi na kompetentan način dugoročno rešili ekonomске probleme domaće privrede.

Ključne reči: privredni razvoj, ekomska kriza, bruto domaći proizvod, nezaposlenost, model privrednog razvoja.

1. Uvod

Pad bruto domaćeg proizvoda, visoka stopa inflacije, rastuća nezaposlenost, nedostatak finansijskih sredstava, propadanje realnog sektora, odliv mozgova i porast zaduženosti, predstavljaju glavne odlike poslovanja srpske privrede. Pri tome, situaciju umnogome otežava i uticaj svetske ekonomске krize. U takvim uslovima donet je Novi model ekonomskog rasta i razvoja Srbije za period od 2011. do 2012. godine, koji se, nažalost, pokazao kao suviše optimističan i nerealan. O tome svedoče i podaci o pokazateljima ostvarenim u 2011. i u prvom kvartalu 2012. godine, koji su daleko ispod modelom predvi-

*

Tehnološko – metalurški fakultet Beograd, gkokeza@tmf.bg.ac.rs

đenih. Upravo zbog toga, u radu je izvršena analiza pokazatelja privredne aktivnosti u prvoj godini realizacije modela, kao i u prvom kvartalu tekuće godine. Na osnovu date analize došlo se do određenih zaključaka kao i do predloga mogućih rešenje uočenih problema.

2. Prva godina realizacije nove strategije ekonomskog rasta i razvoja – neostvarena očekivanja

Srpsku privedu karakterišu veoma složena i izrazito nepovoljna privredna kretanja poslednjih decenija, koja su uslovila neophodnost inicijative za njihovo rešavanje. Jedno od potencijalnih rešenja predstavlja i Novi model privrednog razvoja Srbije za period od 2011. do 2020. godine. Naime, pad BDP, visoka stopa inflacije i nezaposlenosti, nedostatak finansijskih sredstava, propaganaje realnog sektora, odliv mozgova, porast zaduženosti, samo su neke od izraženih negativnih tendencija u srpskoj privredi. Kada se uzme u obzir i delovanje svetske ekonomске krize, koja uprkos mnogobrojnim predviđanjima, nikako ne jenjava, situacija se umnogome usložnjava.

Ne bi trebalo zaboraviti da srpska privreda ni do danas nije uspela da prevaziđe sve teškoće izazvane ratnim dešavanjima, tranzicijom na tržišne uslove privređivanja i negativnim uticajem svetske ekonomске krize. Ma kako svetska ekonomска kriza izgledala zgodan izgovor i opravdanje postojeće ekonomске situacije, trebalo bi naglasiti da je dati proces krize samo intenzivirao već postojeće poremećaje u domaćoj ekonomiji. Privredni tokovi koji nisu zasnovani na realnim odnosima, umnogome su doprineli konstantnom pogoršavanju ekonomске situacije. O tome govori činjница da je veštačko podizanje relativno niskog nivoa tražnje u domaćoj privredi realizovano uglavnom ponudom veoma povoljnih kredita, kako stanovništву tako i privredi. S druge strane, budžetski prihodi zasnivali su se uglavnom na prilivu od carina, akciza i PDV koji su se naplaćivali od neprimereno velike količine uvezene robe. Na taj način, ostvarivao se privredni razvoj, doduše do izvesnog nivoa. Prividnost datog rasta i razvoja očigledna je kada se ima u vidu neznatan rast realnog sektora, čija je stopa znatno niža od stope rasta bruto domaćeg proizvoda. [1]

Ka da je u pitanju uticaj svetske ekonomске krize, nesporna je činjница da je ona i na privredu Srbije ostavila dalekosežne posledice. One se ogledaju u padu industrijske proizvodnje, u sniženju vrednosti izvoza i uvoza, porastu nezaposlenosti, a, pre svega, u padu stope domaćeg bruto proizvoda. Veoma visok stepen međusobne finansijske nelikvidnosti srpskih preduzeća u ovoj

situaciji predstavlja posebno veliki problem, koji u znatnoj meri utiče na otežano poslovanje i usporavanje ciklusa reprodukcije. Sve navedeno veoma je nepovoljno uticalo na ukupnu privrednu aktivnost zemlje kao i na njene međunarodne ekonomske tokove.

Najizraženiji problemi u srpskoj privredi u prethodnom periodu mogu se definisati kao sledeći:

- smanjena domaća i inostrana tražnja u realnom sektoru
- izraženi problemi likvidnosti u realnom sektoru
- najviša cena kapitala na finsnijском tržištu, koja posebno pogađa realni sektor
- smanjenje životnog standarda usled zamrzavanja plata, povećanja stope oporezvanja i rasta cena kontrolisanih proizvoda
- smanjenje zaposlenosti u skoro svim sektorima privredne aktivnosti.

Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da su uslovi privredovanja u domaćoj privredi, prouzrokovani dejstvom kako unutrašnjih tako i spoljašnjih faktora, izuzetno teški, da ih karakterišu nezaposlenost, usporena stopa privrednog rasta, nepovoljan ambijent za investiranje i niz drugih, što ekonomsku politiku naše zemlje stavlja pred veoma velika iskušenja i teške zadatke na putu ka oživljavanju i iniciranju privrednog razvoja. [2]

Budući da je Novi postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije jedan od pokušaja da se pomenuti ciljevi ostvare, posle prve godine njegove primene može se reći da dati dokument na veoma optimističan, ali i na nedovoljno realan način pokušava da ukaže na smernice budućeg oživljavanja i razvoja srpske privrede. Nerealnost predviđanja budućih privrednih kretanja više je nego očigledna ako se uzmu u obzir rezultati koje je srpska privreda ostvarila posle prve godine njegove primene.

Naime, osnovne projekcije na kojima se zasniva dati model mogu se svesti na sledeće:

- prosečni rast BDP od 6% godišnje;
- priliv direktnih stranih investicija trebalo bi da iznosi 2, mlrd. E godišnje;
- otvaranje 400 000 novih radnih mesta u narednih 10 godina;
- BDP po glavi stanovnika od 8 000E. [3]

Autori su smatrali da će dati Model doprineti rastu i razvoju privrede na drugačiji način u odnosu na dosadašnje iskustvo. Naime, autori modela su smatrali da bi pokretač rasta i razvoja privrede u budućem periodu trebalo da bude izvoz, (planirano je da se vrednost izvoza udvostruči). Ovo stoga što Srbija u odnosu na druge zemlje u regionu i konkurenate ima najslabiji izvoz, a što je za posledicu imalo visoki spoljni dug zemlje.

S druge strane, ekonomski stručnjaci ukazivali su na to da bi u budućem destogodišnjem periodu u privrednom razvoju Srbije trebalo insistirati na rein-dustrijalizaciji privrede, na porastu izvoza i privlačenju stranih investicija, bu-dući da novi model rasta i razvoja bez datih procesa nije moguće realizovati. Takođe treba istaći da je dati model veoma optimističan, ali da je u njemu bilo nedovoljno govora o konkretnim načinima ostvarenja željene visine pokazatel-ja. S obzirom na postojeće stanje privrede Srbije u trenutku donošenja Modele, pod velim znakom pitanja je bilo pitanje realnosti predviđanja kretanja najvažnijih razvojnih pokazatelja.

Rezultati privređivanja srpske ekonomije u 2011. godini pokazuju da su očekivanja i prognoze ekonomskih pokazatelja za naredni desetogodišnji peri-od, predstavljeni u Novoj strategiji ekonomskog rasta i razvoja Srbije u periodu 2011-2020. godina, bili više nego nerealni. Naime, Srbija je prema podacima RZS u 2011. godini ostvarila porast BDP od samo 1,6%, iako je taj porast u početnom periodu godine iznosio 3%. Međutim, već u drugom kvartalu rast BDP smanjio se na 2,5%, u trećem kvartalu je iznosio samo 0,7%, a u četvrtom kvartalu je opao na 0,4%. Pad privredne aktivnosti odrazio se, s druge strane, na povećanje stope nezaposlenosti, koja je, prema istom izvoru, u 2011. godini iznosila 22,8% za muško i 28,2% za žensko stanovništvo.

Ako se izvrši komparativna analiza rasta BDP Srbije i nekih zemalja re-giona (Tabela 1), može se doći do veoma zabrinjavajućih zaključaka.

Tabela 1. Rast BDP u 2011. u nekim zemljama regiona

Zemlja	Stopa rasta BDP u %
Srbija	1,6
Hrvatska	0
BiH	2,4
Crna Gora	2,7
Albanija	3
Makedonija	3,2
Turska	8,5
Island	3,1

(Izvor: Izveštaj Evropske komisije) [4]

Analizom podataka prikazanih u Tabeli 1. može se zaključiti da je od 8 analiziranih zemalja, pretežno iz regionala, Srbija na pretposlednjem mestu, iznad Hrvatske koja je ostvarila nultu stopu rasta BDP u prethodnoj godini. Ako se izuzme Turska, zbog svoje veličine i potpuno drugačije ekonomsko-političke pozicije, Srbija je imala nižu stopu rasta i od BiH i od Crne Gore, koje su po svojim potencijalima za rast i razvoj u daleko nepovoljnijoj poziciji.

Usporavanje privredne aktivnosti, pa, samim tim, i rasta i razvoja, za posledicu je imalo i pad stope zaposlenosti. Iako je Novim modelom predviđeno otvaranje 400000 novih radnih mesta, realna situacija zaposlenosti u 2011. godini bila je više nego zabilježavajuća.

Stopa nezaposlenosti, kao učešće nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih stanovnika, u Srbiji u novembru mesecu 2011. dostigla je 23,7%, što je za 1,5 procenatnih poena više nego na kraju aprila date godine. [5]

Tabela 2. Regionalna struktura stope nezaposlenosti i stope zaposlenosti u Srbiji u 2011. godini

Red. br.	Region	Stopa nezaposlenosti u %	Stopa zaposlenosti u %
1.	Južna i Istočna Srbija	26,6	37,7
2.	Vojvodina	14,2	35,1
3.	Šumadija i Zapadna Srbije	23,2	37,7
4.	Beogradski region	20,8	34,0
5.	Srbija	22,8M; 28,8Ž	43,1 M; 28,2 Ž

Analiza regionalne strukture stope nezaposlenosti pokazuje da je najviša stopa nezaposlenosti ostvarena u regionu Južne i Istočne Srbije – 26,6%; zatim u regionu Šumadije i Zapadne Srbije – 23,2% ; u Beogradskom regionu - 20,8%; dok je najniža stopa nezaposlenosti bila u Vojvodini - 14,2 procenta.

Stopa zaposlenosti, koja pokazuje učešće zaposlenih u ukupnom broju stanovništva starosti od 15 i više godina, u novembru 2011. iznosila je 43,1% za muškarce i 28,2% za žene. Najveća stopa zaposlenosti ostvarena je u regionu Šumadije i Zapadne Srbije i u regionu Južne i Istočne Srbije – 37,7%, zatim u regionu Vojvodine – 35,1%, dok je najnepovoljnija tendencija izražena u Beogradskom regionu i regionu Južne i Istočne Srbije, čija je stopa zaposlenosti iznosila 34 procenta.

Stopa neformalne zaposlenosti, kao procentualno učešće broja zaposlenih na crno u ukupnom broju zaposlenih, takođe je smanjena u novembru 2011. u odnosu na isti period prethodne godine za nešto više od 2 procenta. Dati poda-

tak posledica je činjenice opadanja privredne aktivnosti, tako da je veoma teško doći do zaposlenja, čak i radom na “crno”.

Svemu navedenom može se dodati i pogoršan položaj Srbije prema pokazatelju konkurentnosti u odnosu na zemlje Zapadnog Balkana.(Tabela 3.)

Tabela 3. Rang zemalja prema konkurentnosti u regionu Zapadnog Balkana 2011.godine

Redni broj	Zemlja	Rang konkurentnosti
1.	Albanija	78.
2.	Bugarska	74.
3.	Crna Gora	60.
4.	Hrvatska	76.
5.	Makedonija	79.
6.	Rumunija	77.
7.	Srbija	95.
8.	BiH	100.

Podaci prikazani u Tabeli 3. pokazuju da je Srbija na rang listi zemalja čija konkurentnost se meri na osnovu rezultata iz 12 oblasti, u lošoj poziciji u odnosu na većinu zemalja u okruženju. U okruženju je samo Bosna i Hercegovina niže rangirana od Srbije, jer se na spisku od 142 zemlje, čiju konkurentnost meri Svetski ekonomski forum, nalazi na 100. mestu. [6] Može se zaključiti da položaj Srbije u međunarodnim ekonomskim odnosima odgovara njenoj privrednoj situaciji i da je nerealno očekivati da se on bitno popravi sve dotle dok se data ekonomска situacija ne popravi, a to je moguće jedino promenom strukture same privrede.

3. Rezultati privređivanja ostvareni u prvom kvartalu 2012.

U globalu posmatrano, u prvom kvartalu 2012. godine ostvareni su veoma loši ekonomski rezultati, čini se, za nijansu nepovoljniji nego protekle godine. Ostaje nam samo da se nadamo da se date tendencije neće nastaviti u narednom periodu, bar ne u tom intenzitetu. Prema prognozama MMF-a Srbija bi u 2012. godini trebalo da ostvari rast od 0,5%, dok bi se dati rast u 2013. godini ubrzao i iznosio bi 3procента. [7] Porast potrošačkih cena, prema prognozama

MMF, u toku 2012. godine trebalo bi da iznosi 4,1%, dok bi dati rast naredne godine bio neznatno veći i iznosio bi 4,3%. Za zemlje u regionu, MMF predviđa da će u Hrvatskoj u toku 2012. godine doći do pada BDP za 0,5%, dok se za sledeću godinu planira porast ovog pokazatelja u privredi Hrvatske od 1procenat. U isto vreme, MMF predviđa da bi u Hrvatskoj stopa inflacije iznosila 2,2% u 2012. i 2,4% u 2013. godini. [7] Prema istom izvoru, predviđeni rast BDP za Bosnu i Hercegovinu iznosiće 0,2% u tekućoj godini, odnosno 1,1% u narednoj godini. S druge strane, predviđena inflacija za navedene dve godine iznosiće 2,2% odnosno 2,1 procenat. Prema navedenom predviđanju, Makedonija bi u naredne dve godine trebalo da ima pozitivnu stopu rasta BDP od 2% odnosno 3,2 %, dok bi stopa inflacije bila oko 2%. Slovenija, kao jedina članica EU od navedenih zemalja, trebalo bi da ostvari stopu BDP od -1% odnosno 1,4 procenta. (Tabela 4.)

Tabela 4. Prognoza kretanja rasta BDP i inflacije u nekim zemljama regionala

Zemlja	BDP 2012. u %	BDP 2013. u %	Stopa inflacije 2012.u %	Stopa inflacije 2013. u %
Srbija	0,5	3	4,1	4,3
Hrvatska	0,5	1	2,2	2,4
BiH	0	1	2,2	2,1
Crna Gora	0,2	1,5	2	1,1
Makedonija	2	3,2	2	2
Slovenija	1	1,4	2,2	1,8

(Izvor: Internet sajt MMF)

Kao što se može zaključiti sagledavanjem podataka prikazanih u Tabeli 4, Srbija je, pored Makedonije, jedina zemlja za koju MMF predviđa porast BDP u naredne dve godine, mada je ujedno i jedina zemlja koja će imati tako visoku stopu inflacije, preko 4%. Za predviđeni porast BDP od 0,5% u 2012. godini može se reći da je izuzetno skroman i daleko je ispod nivoa predviđenog Novom strategijom ekonomskog rasta i razvoja za naredni desetogodišnji period, mada je data prognoza mnogo realnija nego prognoza data u navedenom modelu razvoja.

Predviđanjima ekonomskog razvoja zamalja u regionu, pa, samim tim, i Srbije, bavila se i Evropska komisija. Iznoseći svoje stavove i zaključke u ekonomskoj analizi Eropske komisije za prvi kvartal 2012. navodi se da je u Crnoj

Gori došlo do smanjenja veoma visokog deficitu tekućeg platnog bilansa na 19% BDP, da je dati pokazatelj u Hrvatskoj sveden na 1%, dok u Makedoniji nije bilo većih promena. Međutim, ono što bi trebalo da zabrine domaće nosioce ekonomskе politike jeste činjenica da je u Srbiji (Albaniji i BiH) deficit platnog bilansa bio znatno veći. [8] Izvršno telo EU smatra da je pogoršanje trgovinskog bilansa Srbije posledica pada izvoza. To je u znatnoj meri prouzrokovano sve nepovoljnijom ekonomskom situacijom u zemljama koje su važni partneri Srbije u spoljnotrgovinskoj razmeni. Kao posledica slabljenja privredne aktivnosti došlo je i do pada broja zaposlenih.

Oslabljjen, gotovo uništen, realni sektor predstavlja jedan od najvažnijih, čak kritičanih faktora budućeg privrednog razvoja Srbije. Posebno je zabrinjavajuća činjenica da je industrijska proizvodnja, koja je do sada imala tri kritična perioda - 1992. godinu, zbog uvođenja ekonomskih sankcija, 1999. godinu usled bombardovanja i 2000. godinu, doživela pad u februaru ove godine koji je dostigao najveću vrednost još od 2000. godine. Mada mnogi tvrde da se dati pad može pripisati vremenskim prilikama, jasno je da to nije niti najvažniji niti najdugoročniji uzrok. Uzrok ovakvog stanja industrijske proizvodnje je dugoročnog i strukturnog karaktera. Naime, industrijska proizvodnja u Republici Srbiji u februaru 2012. bila je manja za 12,8% u odnosu na isti mesec prešle godine dok je u odnosu na prosek 2011. godine bila manja za čak 20,2 procента. [9] U martu mesecu tekuće godine industrijska proizvodnja bila je manja za 3,2 % nego u istom periodu prešle godine, dok je u odnosu na prosečnu vrednost 2011. industrijska proizvodnja bila manja za 0,6 procenata. (RZS) Dati podaci pokazuju blago poboljšanje u odnosu na prethodni mesec, mada je nerealno očekivati bitnije poboljšanje datog trenda.

Sektorska struktura industrijske proizvodnje u februaru 2012. u odnosu na isti mesec prethodne godine prikazana je u Tabeli 5.

Tabela 5. Sektorska struktura industrijske proizvodnje 2012. u odnosu na isti period 2011.

Red. br.	Sektor	Febr. 2012/febr. 2011.	Mart 2012/mart 2011.
1.	Prerađivačka industrija	- 16,1%	- 0,8%
2.	Rudarstvo	- 13,5 %	+ 3,2 %
3.	Snabdevanje el. energ., gasom parom i kl.	- 2,8 %	- 13,4 %

(Izvor: RSZ)

Kao što se može sagledati iz podataka prikazanih u Tabeli 5, svi sektori industrije u posmatranom periodu imali su negativnu stopu rasta, izuzev rukarstva, koje je u martu 2012. ostvarilo porast od 3 procenata. U martu 2012. godine u odnosu na mart prethodne godine, najnepovoljniju negativnu stopu rasta ostvario je sektor snabdevanja električnom energijom, gasom i parom, i ona je iznosila -13,4 procenata.

Namenska struktura industrijskih proizvoda u istom periodu 2012. godine takođe je pokazala opadajući trend, što je prikazano u Tabeli 6.

Tabela 6. Namenska struktura industrijske proizvodnje 2012. u odnosu na 2011. godinu

Red. br.	Namenska grupa	Febr. 2012/ februar 2011.	Mart 2012/ mart 2011.
1.	Energija	- 7,4%	- 10,6%
2.	Intermedijarni proizvodi, osim en.	- 22,3%	- 6,7%
3.	Trajni pr. za široku potrošnju	- 1,6%	- 5,7 %

(Izvor: RZS)

Analizom podataka prikazanih u Tabeli 6. može se zaključiti da postoji tendencija smanjenja negativne stope rasta industrijskih proizvoda u grupi intermedijarnih proizvoda, osim energije, dok je u grupi trajnih proizvoda za široku potrošnju kao i u grupi energije, došlo do pogoršanja stope rasta. Ono što je posebno nepovoljno, jeste činjenica da je u svim posmatranim kategorijama proizvoda stopa rasta ostala negativna, tako da se dati trend ne može smatrati niti zadovoljavajućim niti dugoročno održivim. [10] [11]

Mnogi analitičari smatraju da su veoma nepovoljne vremenske prilike i izuzetno teško snabdevanje preduzeća industrijske proizvodnje električnom energijom predstavljaju fator koji je najviše uticao na ovako nepovoljne rezultate. Takođe, nade se polažu u početak proizvodnje u „Fiat”-u, mada mnogi doveđe pod znak pitanja u kom obimu će se data proizvodnja i izvoz ostvariti tokom tekuće godine.

Nepovoljne tendencije u tekućoj godini postoje i u oblasti spoljnotrgovinske razmene. Posebno je nepovoljna činjenica da je u februaru mesecu vrednost izvoza niža za 20%, uvoz je porastao za 3%, a pokrivenost uvoza izvozom manja je od 50%. [11]

Niska stopa rasta BDP koja je već izvesna i koja se predviđa od strane kompetentnih organizacija, negativno će uticati i na zapošljavanje u domaćoj privredi. Naime, ne bi trebalo zaboraviti činjenicu da je u domaćoj privredi do porasta nezaposlenosti dolazilo čak i u periodima viših stopa privrednog rasta. Zato je velika verovatnoća da, iako se ostvari planirana, veoma niska stopa rasta BDP od 0,5%, data činjenica ne samo da neće dovesti do porasta zaposlenosti, već će verovatno usloviti dalji rast nezaposlenosti u ovoj godini.

4. Da li postoji izlaz?

Analize i prognoze privrednih kretanja u srpskoj ekonomiji u prethonom i budućem periodu upućuju na veoma pesimističan zaključak da je bilo kakav bitniji privredni rast i razvoj u narednih par godina nerealano očekivati, budući da je dati razvoj skopčan sa mnogobrojnim ograničenjima. Ograničenja koja se javljaju kada je u pitanju realizacija privrednog rasta i razvoja ogledaju se, pre svega, u veoma niskom nivou postojećih pokazatelja, posebno onih koji se tiču prerađivačke industrije, koja bi trebalo da bude osnova navedenog procesa. Naime, rast industrijske proizvodnje u protekloj godini umesto očekivanih 5% iznosio je na kraju godine samo 3%. S druge strane, sektorska struktura industrijske proizvodnje veoma je nepovoljna, a navedeni rast ostvario se najvećim delom zahvaljujući proizvodnji elektroprivrede, koja je usled hladnog vremena povećala proizvodnju električne energije. [10] Osim navedenog, prerađivačka industrija nije ni krajem godine izašla iz perioda stagnacije koja ju je zatekla na niskom nivou proizvodnje. Dok samo mali broj grana prerađivačke industrije pokazuje znake oporavka (prehrambena, elektro, proizvodnja koksa i derivata nafte), dotle se u nekoliko najvažnijih oblasti, kao što su proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda i proizvodnja proizvoda od nemetalnih sirovina, pad stalno povećava.

Ograničenja budućem privrednom rastu svakako su i negativna očekivanja privrednika u pogledu budućih kretanja. Tu se misli, pre svega, na očekivani rast cena inputa, koji proizvođači po pravilu ugrađuju u prodajne cene svojih proizvoda i time doprinose intenziviranju inflatornih kretanja.

Takođe, ne bi trebalo zaboraviti problem nelikvidnosti koji je veoma izražen u domaćoj privredi i koji može da predstavlja značajnu prepreku realizaciji budućih razvojnih programa. Naime, problem nelikvidnosti veoma je izražen među domaćim privrednim subjektima i do sada nisu preduzete adekvatne mere za njegovo rešavanje. Dat problem dovodi do pogoršanja efikasnosti poslovanja, smanjenja broja obrta sredstava kao i do poremećaja u ciklu-

sima reprodukcije, tako da može u znatnoj meri ograničiti i buduće razvojne tokove. Novi model ekonomskog razvoja trebalo bi date probleme da tretira i rešava na adekvatan način, što do sada, sudeći prema odgovarajućim pokazateljima, nije činjeno.

Može se reći da „suprotno tvrdnjama brojnih državnih institucija, zvaničnika, istraživačkih institucija i akademskih ekonomista ... da je Srbija izšla iz krize, stvarnost je tokom 2011. godine to surovo demantovala“. [12] Prema privrednim pokazateljima ostvarenim u prvom kvartalu tekuće godine, velika je verovatnoća da 2012. bude još teža što se tiče uslova privređivanja i života. Pad privredne aktivnosti, pad industrijske proizvodnje, neizvesnost nastavljanja trenda aktivnosti građevinarstva, rastući trend zaduženosti, verovatno će dovesti do daljeg smanjenja zaposlenosti i do pada nivoa životnog standarda. U tako teškim uslovima, kada dalji opstanak i razvoj privrede ne zavise samo od unutrašnjih faktora, postavlja se pitanje da li izlaz uopšte postoji. Mišljenja smo da u domaćoj privredi moraju biti preduzeti ozbiljni, dugoročni strategijski koraci koji bi angažovali resurse kojima naša privreda raspolaže. Mislimo, pre svega, na kadrovske resurse, pri čemu i prirodni resursi, koji omogućavaju komparativne prednosti za razvoj poljoprivrede i organski gajene hrane, postojeća tradicija u proizvodnji određenih vrsta industrijskih proizvoda i sl. takođe mogu biti od neprocenjivog značaja. Međutim, da bi potencijali postali realnost, neophodno je preduzeti konketne mere da se dati potencijali aktiviraju. Profesor Mladjen Kovačević godinama preporučuje i apeluje da se sastavi tim vrhunskih stručnjaka koji će uz neophodnu političku i društvenu podršku „formulisati viziju novog, optimalnog društvenog i privrednog sistema“.[12] Potpuno se slažući sa takvim predlogom, mišljenja smo da samo optimalnim korišćenjem resursa kojima već raspolažemo a koje uveliko rasipamo, posebno procesom „odliva mozgova“, po kome je Srbija na drugom mestu u svetu, domaća privreda može odškrinuti vrata oporavka i napretka. Sve drugo vodi u period još veće krize, zaduženosti i novih oblika kolonijalizma.

Zaključak

Uslovi privređivanja u domaćoj privredi, prouzrokovani dejstvom kako unutrašnjih tako i spoljašnjih faktora, izuzetno su teški i karakterišu ih nezaposlenost, usporena stopa privrednog rasta, nepovoljan ambijent za investiranje i niz drugih. Definisanje adekvatne ekonomske politike u ovakvim uslovima predstavlja veoma težak zadatak. S druge strane, analize i prognoze priverdnih kretanja u srpskoj ekonomiji u doglednom periodu upućuju na veoma pesimis-

tičan zaključak da je bilo kakav bitniji privredni rast i razvoj u narednih par godina nerealano očekivati, budući da je dati razvoj skopčan sa mnogobrojnim ograničenjima. Ograničenja koja se javljaju kada je u pitanju realizacija privrednog rasta i razvoja ogledaju se pre svega u veoma niskom nivou postojećih pokazatelja, posebno onih koji se tiču prerađivačke industrije, koja bi trebalo da bude osnova navedenog procesa. Naime, rast industrijske proizvodnje u protekloj godini umesto očekivanih 5% iznosio je na kraju godine samo 3%. S druge strane, sektorska struktura industrijske proizvodnje veoma je nepovoljna, a navedeni rast ostvario se najvećim delom zahvaljujući proizvodnji elektroprivrede, koja je usled hladnog vremena povećala proizvodnju električne energije. Osim navedenog, prerađivačka industrija nije ni krajem godine izašla iz perioda stagnacije koja ju je zatekla na niskom nivou proizvodnje.

Negativna očekivanja privrednika u pogledu budućih ekonomskih kretanja predstavljaju dodatno ograničenja budućem privrednom rastu. Veoma izražen problem nelikvidnosti takođe predstavlja značajnu prepreku realizaciji budućih razvojnih programa. Sudeći po privrednim pokazateljima ostvarenim u prvom kvartalu tekuće godine, velika je verovatnoća da će 2012. godina biti još teža što se tiče uslova privređivanja i života. Pad privredne aktivnosti, pad industrijske proizvodnje, neizvesnost nastavljanja trenda aktivnosti građevinarstva, rastući trend zaduženosti, verovatno će dovesti do daljeg smanjenja zaposlenosti i do pada nivoa životnog standarda. U tako teškim uslovima mišljenja smo da u domaćoj privredi moraju biti preduzeti ozbiljni, dugoročni, strategijski koraci kojima bi se maksimalno angažovali resurse kojima naša privreda raspolaže. Mislimo, pre svega, na kadrovske resurse, pri čemu i prirodni resursi, koji omogućavaju komparativne prednosti za razvoj poljoprivrede i organski gajene hrane, postojeća tradicija u proizvodnji određenih vrsta industrijskih proizvoda i sl. takođe mogu biti od neprocenjivog značaja. Da bi raspoloživi potencijali postali realnost, neophodno je preduzeti konkretne mere da se dati potencijali i aktiviraju. Formiranje tima eminentnih stručnjaka koji bi na profesionalan, na znanju i iskustvu zasnovan način, definisali buduće pravce i modele privrednog razvoja predstavlja jedno od rešenja. Za ovakav korak neophodno je da postoji, pored profesionalnog znanja, i odgovornost prema budućim generacijama, poštjenje, moralnost, kao i podrška društvene i političke javnosti, inače sve predstavlja, kao i bezbroj puta do sada, samo nedostiznu utopiju.

Literatura

1. Kokeza, G., Novi model privrednog razvoja Srbije 2011-2020 – mogućnosti i ograničenja, Tematski broj časopisa Ekonomski vidici, Društvo ekonomista Beograda, Beograd, 2011, broj 2, 2011.

2. (Kokeza, G., Mogućnosti i ograničenja oporavka realnog sektora privrede Srbije, Ekonomski vidici, br. 2/2010, str. 145-155, Tematski broj časopisa sa savetovanja Stanje i perspektive realnog sektora, ima li izgleda za reindustrijalizaciju i veće zapošljavanje, Ivanjica, jun 2010. ISSN 0354-9135, UDK-33
3. Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020, USAID, Fond za razvoj ekonomske nauke, Ekonomski institut, Beograd, 2010.
4. Izveštaj Evropske komisije, <http://www.b92.net/biz/vest/srbija.php>
5. <http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php>
6. <http://www.madmarx.rs/node/19>
7. <http://www.economy.rs/vesti/19565/MMF-o-Srbiji—privredni-rast-tek -0-5-odsto...>
8. (Izveštaj Evropske komisije, <http://www.b92.net/biz/vest/srbija.php>)
9. www.vibilia.rs
10. <http://www.ekonomskisavetdss.com/2012/03/dvocifren-pad-industrije-u-februaru/>
11. <http://www.tanjug.rs/novosti/38742/mat--srbijski-preti-recesija.htm>
12. Kovačević, M., Eskalacija teške privredne krize u Srbiji, Ekonomski vidici, Tematski broj, Broj 4, 2011, Društvo ekonomista Beograda, Beograd, 2011.

OBSTACLES AND CHANCES ON THE WAY TO THE NEW DEVELOPMENT AND EMPLOYMENT MODEL

Abstract

Very negative economic trends in the Serbian economy are caused very negative economic effects, such as low rate of GDP, very big inflation, growth of debt, unemployment and reduce of the life standard. In this conditions Government of the Serbia does main directions of the economic development in the future ten years. In this paper analysis of the Serbian economic trends in the first year of the Model implementation are done, such as results in the first quarter of the 2012. It is concluded that forecast results are very optimistic and unreal, and in the real conditions are unreal. On the way of the new model of the economic development and employment it is suggested rational using of the domestic sources, it means human at the first place, and to take the future economic development to expert team, which has competitions for solving economic problems in the future.

Key words: economic development, economic crisis, GDP, unemployment, economic development model

*Prof dr Milan S. Šojić**

OTPLATA SPOLJNOG DUGA REPUBLIKE SRBIJE I NOVI MODEL PRIVREDNOG RAZVOJA

Rezime

Visina i otplata spoljnog duga su veoma bitni faktori ekonomskih kretanja i razvoja, a posebno kada je neka privreda u zoni srednje ili pak visoke zaduženosti.

Prema najnovijim zvaničnim informacijama, ukupan spoljni dug u Republici Srbiji je krajem februara 2012. godine iznosio 24,1 milijarde evra (oko 32,5 milijadi dolara), a otplata duga u 2012. godini će, prema informacijama Fiskalnog saveta, iznositi preko 4,5 milijarde evra, što iznosi čak preko 13% procjenjenog bruto domaćeg proizvoda (BDP). Ukupan spoljni dug prema bruto domaćem proizvodu je u 2010. godini iznosio 82% BDP, što je po kriterijumima Svetske banke, u zoni visoke zaduženosti, a u 2011. i 2012. godini je spoljni dug takođe na visokom nivou. Istovremeno, je visok i javni spoljni dug, koji je krajem februara 2012. godine iznosio 10,6 milijardi evra, što je preko 44% iznad iznosa projektovanog budžetskog prihoda za 2012. godinu (824,5 milijardi dinara).

Posebno je nepovoljno što je visok udio otplate spoljnog duga u bruto domaćem proizvodu, jer je u svakoj od proteklih 5 godina prelazio 10% BDP-a, a od 2005. do 2012. godine otplata duga je veća ili znatno veća od prirasta bruto domaćeg proizvoda.

U vreme ekonomске i finansijske krize, od 2008. do 2011. godine, kumulativno posmatrano, otplata našeg spoljnog duga je iznosila 56,5% BDP, a prirast BDP-a svega 3,2%. Takva kretanja će u narednim godinama predstavljati veliku prepreku domaćim investicijama, zapošljavanju i veliko ograničenje unutrašnjem ekonomskom razvoju.

Usvojeni novi model ekonomskog razvoja Republike Srbije do 2020. godine nije ostvaren u prve dve godine njegove primene, jer su stope ekonomskog rasta minimalne (oko 1,6% i 0,5%, respektivno) u odnosu na projekcije od 5,8% prosečno godišnje.

Ključne reči: otplata spoljnog duga, visok spoljni dug, javni dug, investicije, zapošljavanje, ograničenja ekonomskog razvoja

*

Član Naučnog društva ekonomista Srbije

Jedan od najvećih problema u dosadašnjem razvoju Republike Srbije u protekloj dekadi je rast ukupne spoljne zaduženosti i rastuća otplata spoljnog duga.

Ukupan spoljni dug u Republici Srbiji je, prema najnovijim zvaničnim informacijama, krajem februara 2012. godine iznosio 24,1 milijarde evra (oko 32,5 milijardi dolara).

Otplata duga u 2012. godini će, prema informacijama Fiskalnog saveta, iznositi preko 4,5 milijarde evra, što bi iznosilo čak preko 13% procenjenog bruto domaćeg proizvoda u 2012. godini.

Ukupan spoljni dug prema bruto domaćem proizvodu je u 2010. godini iznosio 82% BDP, što je po kriterijumima Svetske banke, u zoni visoke zaduženosti, a u 2011. i 2012. godini je spoljni dug takođe na visokom nivou.

Visok je i javni spoljni dug, koji je krajem februara 2012. godine iznosio 10,6 milijardi evra, što je preko 44% iznad iznosa projektovanog prihoda budžeta Republike Srbije za 2012. godinu (od 824,5 milijardi dinara).

Nepovoljno što je visok udio otplate spoljnog duga u bruto domaćem proizvodu, jer je u svakoj od proteklih 5 godina prelazio 10% BDP-a, a od 2005. do 2012. godine otplata duga je veća ili znatno veća od prirasta bruto domaćeg proizvoda.

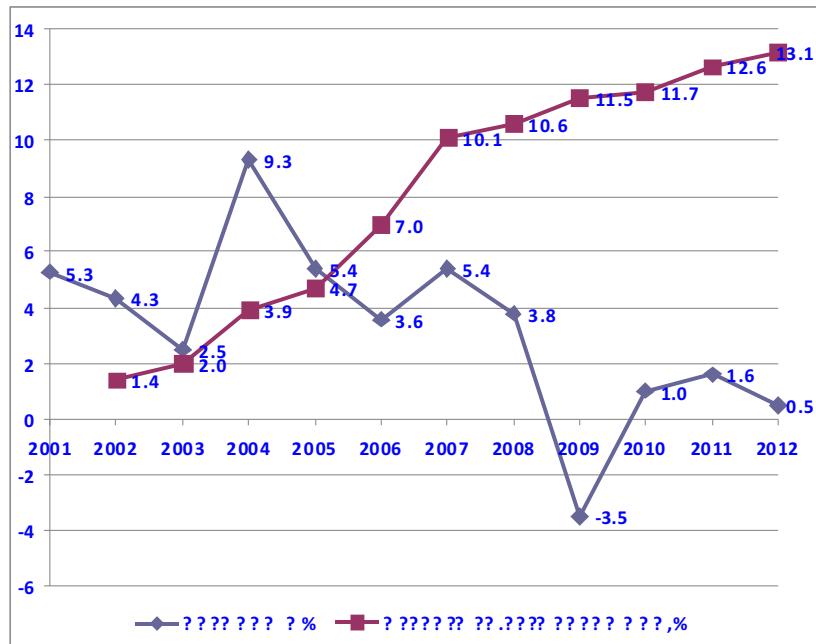
Od 2008. do 2011. godine, kumulativno posmatrano, otplata našeg spoljnog duga je iznosila 56,5% BDP, a prirast BDP-a svega 3,2%. Takva kretanja će u narednim godinama predstavljati znatnu prepreku domaćim investicijama i porastu zapošljavanja. To je jedno od velikih ograničenja ukupnom unutrašnjem ekonomskom razvoju.

Rast BDP Republike Srbije i otplata spoljnog duga prema BDP 2001-2012 u %

	Rast BDP u %	Otplata spoljnog duga/ BDP, %
2001	5.3	
2002	4.3	1.4
2003	2.5	2.0
2004	9.3	3.9
2005	5.4	4.7
2006	3.6	7.0
2007	5.4	10.1
2008	3.8	10.6
2009	-3.5	11.5
2010	1.0	11.7
2011	1.6	12.6
2012*	0.5	13.1

Izvor: website RZS i NBS. * Procena za 2012.godinu.

Rast bruto domaćeg proizvoda i otplata spoljnog duga prema BDP u %

*Procena autora za 2012.godinu.

Dosadašnji model razvoja i rasta u nas, od 2001. godine naovamo, je imao niz nedostataka, među kojima su sledeći:

- Ekonomski rast je bio zasnovan na potrošnji koja je bila znatno iznad bruto domaćeg proizvoda;
- Ukupna finalna tražnja je bila uvećana prihodima od privatizacije, čiji dominantni deo je upotrebljen za potrošnju umesto za proizvodne investicije i razvoj;
- Povećan je bio priliv ino-kapitala po osnovu privatizacije, doznaka iz dijaspore i rastućeg novog stranog zaduživanja privatnog i javnog sektora;
- Usled znatnog rasta uvoza i slabijeg rasta izvoza, kumuliran je veliki trgovinski deficit i deficit tekućeg platnog bilansa;
- Eksterna neravnoteža se prelima na unutrašnju neravnotežu, sa rastućim fiskalnim deficitom, a zatim i porastom nelikvidnosti u privredi i
- Rast ukupnog javnog i privatnog duga, kao i rast ukupne spoljne zaduženosti i otplata spoljnog duga i dr.

Prema raspoloživim podacima zvanične statistike, realni ekonomski rast je u period od 2001. do 2012. godine iznosio 3,5% godišnje, što je iznad ekonomskog rasta dela zemalja u tranziciji, ali je znatno ispod raspoloživih potencijala Republike Srbije.

Prema podacima RZS, u periodu 2001-2011. ostvarene su sledeće prosečne godišnje stope rasta i to:

- Rast bruto domaćeg proizvoda.....3,5% godišnje
- Rast industrije0,6% godišnje
- Rast prerađivačke industrije.....0,0% godišnje
- Rast poljoprivrede1,8% godišnje
- Rast građevinarstva6,1% godišnje
- Rast trgovine6,9% godišnje
- Rast saobraćaja i veza3,9% godišnje

Kretanje bruto domaćeg proizvoda Republike Srbije 2001-2012

	Bruto domaći proizvod u mlrd. dinara	Bruto domaći proizvod u mil. evra
2001	762.2	12821
2002	972.6	16028
2003	1125.8	17306
2004	1380.7	19026
2005	1683.7	20306
2006	1962.1	23305
2007	2276.9	28468
2008	2661.4	32668
2009	2713.2	28883
2010	2881.9	28984
2011*	3358.8	32400
2012*		32560

* Preliminarne procene za 2011. i 2012. god.

Rastu spoljnog duga je doprinela eksterna neravnoteža u proteklim godinama koja ima kumulirajuće efekte na privredu Republike Srbije i koja je rezultat rastućeg deficit-a trgovinskog bilansa i deficit-a tekućeg platnog bilansa.

Tako je tekući platni bilans je u protekloj dekadi imao nepovoljna kretanja, a posebno u 2007. i 2008. godini, kada je deficit tog bilansa za naše uslove bio vrlo veliki i u te dve godine je iznosio je 5,1 i 7,1 milijardi evra, respektivno.

Nakon toga, u naredne dve godine je ublažen deficit tekućeg platnog bilansa i iznosio je oko 2,1 milijardu evra u 2009. i 2,1 milijardu evra u 2010. godini.

U 2011. godini je ponovo u porastu deficit tekućeg platnog bilansa, jer je iznosio blizu 3 milijarde evra, da bi rast tog deficita bio nastavljen i u prvom tromesečju 2012. godine.

Prema raspoloživim zvaničnim podacima, u prva dva meseca 2012. godine, deficit tekućeg platnog bilansa je iznosio čak 668 miliona evra, prema 454 miliona evra u istom periodu 2011. godine, što predstavlja povećanje od 47,1%.

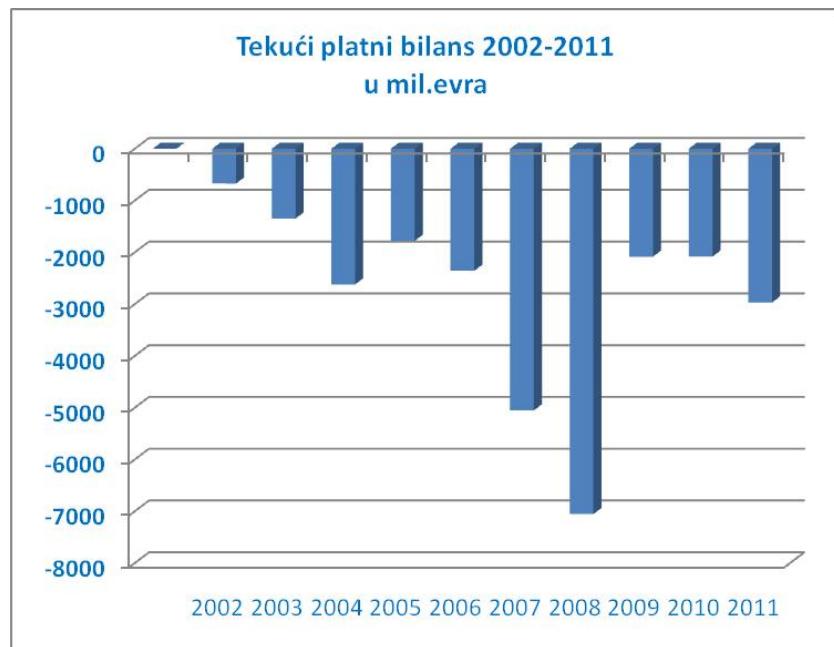
Takva tendencija se svakako mora zaustaviti ili pak ublažiti, radi održivosti plaćanja prema inostranstvu u ovoj godini i narednom periodu.

Tekući platni bilans 2002-2011

	Tekući platni bilans mil. evra	Tekući platni bilans/BDP, %
2002	-671	-4.2
2003	-1347	-7.8
2004	-2620	-13.8
2005	-1778	-8.8
2006	-2356	-10.1
2007	-5053	-17.7
2008	-7054	-21.6
2009	-2084	-7.2
2010	-2082	-7.2
2011	-2968	-9.2

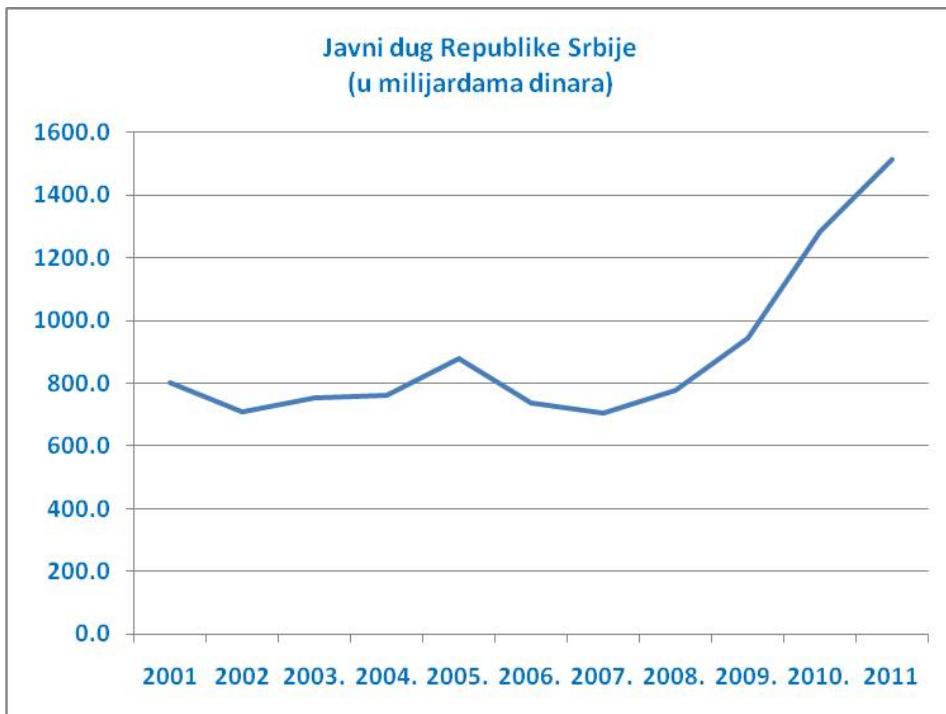
Internet sajt NBS.

Eksterna neravnoteža je uzrokovala i povećanje unutrašnje neravnoteže, odnosno rast javnog i privatnog duga u nas. Ukupan javni dug Republike Srbije je krajem 2011. godine iznosio 1.513,8 milijardi dinara ili 14,7 milijardi evra po kursu na dan 31. decembar 2011. godine. Poređenja radi, ukupan javni dug je u 2008. godini iznosio 8,8 milijardi evra; u 2009. godini iznosio 9,8 milijardi evra i u 2010. godini iznosio 12,0 milijardi evra.

Javni dug Republike Srbije 2001-2011 (u miliardama dinara)

2001.	802.1
2002.	709.3
2003.	753.0
2004.	763.3
2005.	879.2
2006.	738.8
2007.	703.2
2008.	778.0
2009.	944.4
2010.	1282.5
2011.	1513.8

Izvor: „Bilten javnih finansijsa“ br. 88/2012, MFIN.

Izvor: „Bilten javnih finansija“ br. 88/2012, MFIN.

Javni dug se izmiruje iz budžeta Republike Srbije, tako da rastući javni dug i njegova otplata imaju direktnog efekta na fiskalnu ravnotežu. Obzirom da su u porastu otplate po osnovu javnog duga, jasno je da se povećava jaz između ukupnih prihoda i ukupnih rashoda budžeta, a time i fiskalni deficit.

Budžet Republike Srbije je u poslednjoj deceniji neprekidno uvećavan usled rastućih javnih rashoda, kao i usled povećanja opšteg nivoa cena i očekivanih promena realnog BDP.

Prema podacima NBS, ukupni budžetski prihodi su u 2011. godini iznosili 744,7 milijardi dinara, a ukupni budžetski rashodi čak 922,7 milijardi dinara, tako da je budžetski deficit u 2011. godini iznosio nešto preko 132 milijarde dinara.

U periodu 2008. do 2012. godine je budžetski deficit stalno u porastu, jer je sa 48,5 milijardi u 2008. godini povećan na 132 milijarde u 2011. godini.

Prema usvojenom budžetu za 2012. godinu, ukupni budžetski prihodi su predviđeni u iznosu od 824,5 milijardi dinara, ukupni budžetski rashodi 940,2 milijarde dinara i očekivani budžetski deficit od 124,4 milijardi dinara.

Budžet Republike Srbije 2003-2012 (u milijardama dinara)

	Primanja budžet	Izdaci budžet	Budžetski saldo
2003.	261.9	304.8	-42.9
2004.	333.6	355.9	-22.4
2005.	418.5	391.6	26.8
2006.	499.1	468.8	30.3
2007.	580.4	567.7	12.7
2008.	653.1	701.4	-48.4
2009.	651.2	746.5	-95.3
2010.	712.2	812.5	-100.2
2011	744.7	922.7	-132.3
2012*	744.7	922.7	-132.3

* Izvor: Zakon o budžetu Republike Srbije za 2012. godinu.

Prema podacima Ministarstva finansija Republike Srbije, ukupni konsolidovani javni prihodi su u 2011. godini iznosili 1.302,5 milijardi dinara, a ukupni konsolidovani rashodi 1.460,9 milijardi dinara, tako da je konsolidovani deficit iznosio 158,4 milijarde dinara ili oko 4,7% procjenjenog bruto domaćeg proizvoda.

Poređenja radi, u 2009. i 2010. godini je udeo konsolidovanog deficita u revidiranom bruto domaćem proizvodu je iznosio -4,5% i -4,7%, respektivno.

Od 2005. do 2011. godine, udeo konsolidovanih javnih prihoda je iznosio oko 39-44% BDP-a, a konsolidovanih rashoda od 42-47% BDP-a.

Konsolidovani javni prihodi i rashodi 2005-2011 (u milijardama dinara)

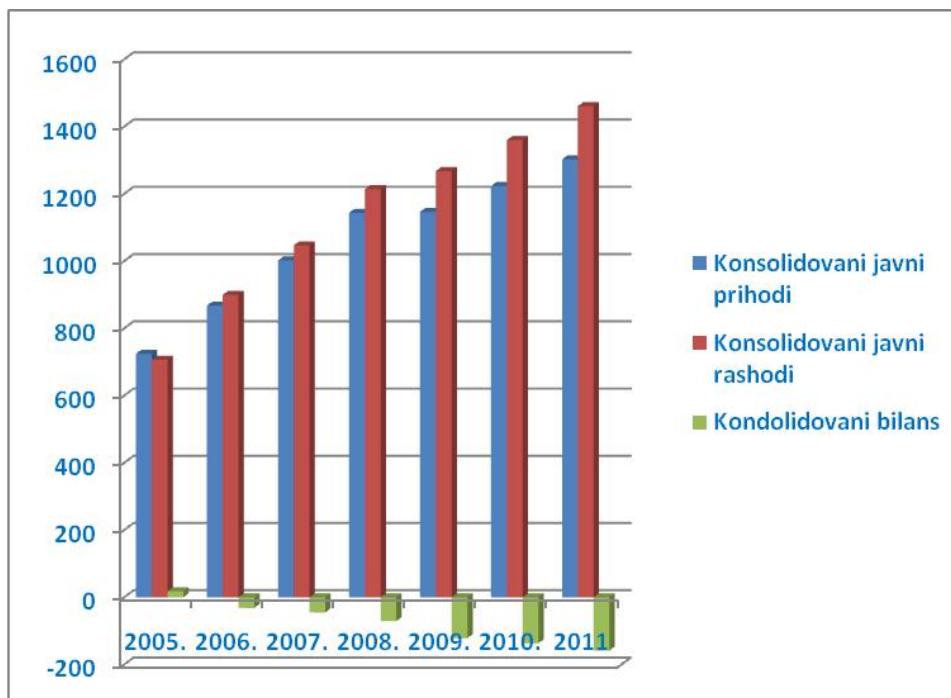
	Konsolidovani javni prihodi	Konsolidovani javni rashodi	Konsolidovani saldo
2005.	724.5	706.8	17.7
2006.	867.7	899.3	-31.6
2007.	1002	1046.8	-44.8
2008.	1143.6	1214	-70.4
2009.	1146.5	1267.9	-121.4
2010.	1223.4	1359.9	-136.5
2011	1302.5	1460.9	-158.4

Izvor: „Bilten javnih finansija“ br. 88/2012, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd, februara 2012.

U 2011. godine se udeo konsolidovanih javnih prihoda procenjuje na oko 39% procjenjenog BDP-a, a konsolidovanih rashoda od 43,5% procjenjenog BDP-a.

Konsolidovani javni rashodi su u bruto domaćem proizvodu po pojedinih godinama iznosili: 42% u 2005. godini; 45,8% u 2006. godini; 46% u 2007. godini; 45,6% u 2008. godini; 46,7% u 2009. godini; 47,2% u 2010. godini i procjenjenih oko 43,5% u 2011. godini.

Kretanje konsolidovanih javnih prihoda i rashoda 2005-2011
(u milijardama dinara)

Izvor: „Bilten javnih finansija“ br. 88/2012, MFIN.

Pozitivno je što se u proteklih 12 meseci smiruje opšti nivo cena, te je inflacija prema podacima RZS u martu u odnosu na mart 2011. godine iznosila 3,2% i nalazi se u granicama inflacionog cilja NBS za 2012. godinu.

U cilju očuvanja stabilnosti domaće valute, NBS je u proteklih 5 godina imala znatne intervencije na međubankarskom deviznom tržištu (MDT). Ukupne intervencije NBS su od početka 2008. godine do 9. maja 2012. godine iznosile 5,53 milijarde evra.

Intervencije NBS na međubankarskom deviznom tržištu po pojedinim godinama su, prema raspoloživim zvaničnim podacima NBS iznosile: 1,108 miliona evra u 2008. godini; 100,5 miliona evra u 2009. godini; 3.067,9 miliona evra u 2010. godini; 499,5 miliona evra u 2011. godini i 753 miliona evra u periodu od početka godine do 9. maja 2012. godine.

Novim modelom razvoja Republike Srbije je prioritet dat jačanju izvoza, investicija, izgradnji infrastrukture, povećanju zaposlenosti i institucionalnim reformama.

Prema osnovnom scenariju za period 2011-2020. godina, Vlada je prihvatile sledeće kvantitativne ciljeve razvoja i to:

- Ukupan ekonomski rast (BDP) 5,8% godišnje
- Ukupna domaće tražnja 4,7% godišnje
- Produktivnost rada 4,2% godišnje
- Ukupna zaposlenost 1,4% godišnje
- Udeo penzija u BDP 10% BDP-a
- Rast industrije 6,9% godišnje
- Rast građevinarstva 9,7% godišnje,
- Rast poljoprivredne 3,4% godišnje
- Rast svih usluga 5,5% godišnje

Ovaj osnovni scenario razvoja do 2020. godine ocenjujemo kao suviše ambiciozan i optimističan, što pokazuje i činjenica da se u prve dve godine primene novog modela (2011. i 2012. godini) ostvaruje sasvim skroman ekonomski rast i to znatno ispod prosečno projektovanog nivoa do 2020. godine.

Prema tzv. populističkom scenariju, ekonomski rast bi do 2020. godine iznosio 3,0% godišnje, što nebi bilo dovoljno za podmirenje svih potreba društva i što bi dovelo do porasta eksterne i unutrašnje neravnoteže, otežane otplate dugova, slabljenja domaće valute i pojačane inflacije.

Za realizaciju projektovanog ekonomskog rasta do 2020. godine, predviđene su investicije od 15 milijardi evra i inostrane investicije od 22,7 milijardi evra, kao i bruto priliv inostranih dugoročnih kredita od 51,1 milijardu evra. Ocenjujemo da je ovakva projekcija potencijalnih investicija suviše ambiciozno i optimistički postavljena i zato verovatno neće moći da se ostvari.

Osnovni izazovi i ograničenja za realizovanje novog modela ekonomskog razvoja do 2020. godine su:

- Nedovoljna domaća akumulacija, jer je u privredi u poslednjih nekoliko godina vrlo niska neto profitna stopa (koja je u privredi u celini bliska nultoj stopi);
- Visoka otplata spoljnog duga koja prelazi 12% bruto domaćeg proizvoda, te dovodi do prenaprezanja većine unutrašnjih bilansa;

- Nepovoljna međunarodna ekonomska situacija i recesija u Evropskoj uniji, koja deluje ograničavajuće na naš izvoz roba i usluga;
- Politički izazovi vezano za Kosovo i Metohiju, kao i socijalni izazovi u uslovima neuspelog dela privatizacija i dr.;
- Dalji priliv stranih investicija je ograničen zbog nepovoljne situacije u nizu razvijenih zemalja i delu zemalja u tranziciji;
- Fiskalna održivost, obzirom na slabe mogućnosti ubrzanijeg rasta fiskalnih prihoda, rast fiskalnih rashoda i visok fiskalni deficit i dr.

Literatura

Statistički bilten NBS 3/2012

Ocena ispunjenosti fiskalnih pravila u 2012. godini, Fiskalni savet, Beograd, 21. februar 2012.

Bilten javnih finansija br. 88/2012, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd, februara 2012.

Internet sajt Narodne banke Srbije;

Internet sajt Republičkog zavoda za statistiku;

Internet sajt Eurostat-a;

Dr Milan S. Šojić „Najznačajniji finansijski rezultati poslovanja privrede Srbije 2006-2010”, časopis „Ekonomski vidici” br. 1/2012.

Serbia 2010 Progress Report, European Union, Economic Commission- Staff Working Document, Brussels, 09.11.2010.

Predlog za usklađivanje metodologije obuhvata i merenja javnog duga Srbije, Fiskalni savet, Beograd, 24. februar 2012.

Prof dr Milan Šojić: „Ekonomска nauka i prevazilaženje ekonomske krize u nas”, Naučno društvo ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet u Beogradu, u okviru naučne tribine „Ekonomski nauka i privredna kriza”, Beograd, novembar 2010.

Izveštaj o inflaciji, februar 2012, Narodna banka Srbije

Zakon o budžetu Republike Srbije za 2012. godinu.

Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2011. godinu, sa projekcijama za 2012. i 2013. godinu, Ministarstvo finansija Republike Srbije, decembar 2010.

Internet sajt Ministarstva finansija Republike Srbije.

REPAYMENT OF FOREIGN DEBT OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND A NEW MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract

The level and payment of external debt are major factors shaping economic trends and development, particularly in medium and heavily indebted economies.

Judging by the latest official data, the total external debt of the Republic of Serbia amounted to EUR 24.1 billion by end-February 2012 (c. USD 32.5 billion).

According to information of the Fiscal Council, debt payments will exceed EUR 4.5 billion in 2012, which is as much as over 13% of estimated GDP. The ratio of total external debt to GDP was 82% in 2010, which falls within a heavily indebted zone under the World Bank criteria. External debt was very high in 2011 as well and continues at a high rate in 2012. Public external debt is also high – EUR 10.6 billion at end-February 2012, which is 44% higher than the projected budgetary revenue for 2012 (RSD 824.5 billion).

Particularly unfavourable is the share of external debt repayment above 10% of GDP in each of the past five years. All through the years from 2005 to 2012, debt payments are constantly higher or significantly higher than GDP growth. At the time of economic and financial crisis – from 2008 to 2011, external debt repayment was 56.5% of GDP in cumulative terms, while GDP growth equalled only 3.2%. In the coming years, this will represent a great obstacle to domestic investment, employment and internal economic development. The adopted new model of economic development of the Republic of Serbia until 2020 was not achieved in the first two years of its implementation given the minimum economic growth rates (1.5% in 2011 and 0.5% in 2012) vs. projections of 5.8% on average per annum.

Key words: external debt repayment, high external debt, public debt, investment, employment, obstacle to economic development

*Prof. dr Ljubinka Joksimović**

KREDIBILNA FISKALNA KONSOLIDACIJA

Rezime

Globalna ekonomska kriza nastavlja da snažno utiče na privrede i javne finansije zemalja jugoistočne Evrope (JIE)¹. Ekonomski oporavak, preko pozitivnih ili viših stopa rasta je izostao, pogotovo u Srbiji i otuda proizilazi neophodnost da se srednjoročne fiskalne politike fokusiraju na obezbeđenje fiskalne održivosti, uz uporedo implementiranje ključnih strukturnih reformi, kako bi rešile dugoročne fiskalne izazove koji proističu iz demografskih promena i rastućih izdataka za starije osobe.

Veličina fiskalnih izazova sa kojima se suočavaju zemlje JIE je značajna i očigledno su nužna fiskalna prilagođavanja veća nego što to njihove srednjoročne projekcije dopuštaju. To iziskuje jačanje institucionalnih aranžmana koji će podržati preorientaciju fiskalnih politika.

U prvom delu rada se obrazlaže zašto je, pre svega, u Srbiji neophodno doneti održivi i kredibilan program fiskalne konsolidacije i koje prepostavke za to bi trebalo ispuniti. U drugom delu rada se analizira u čemu je sadržana validnost određenih budžetskih institucija za kredibilnu konsolidaciju i ocenjuje njihova postojeća razvijenost da doprinesu uspešnoj fiskalnoj konsolidaciji, oslanjajući se na skorašnju benchmarking metodologiju razvijenu od strane Foreign Affairs Department pri MMF.

Ključne reči: fiskalna konsolidacija, kredibilnost, institucije, zemlje JIE

Uvod

Globalna ekonomska kriza nastavlja da snažno utiče na privrede i javne finansije zemalja jugoistočne Evrope (JIE). Ekonomski oporavak, preko pozitivnih ili viših stopa rasta je izostao, pogotovo u Srbiji i otuda proizilazi ne-

*

Ekonomski fakultet u Beogradu, E-mail: joksimoviclj@gmail.com

1

Zemlje JIE koje nisu članice EU su Srbija, BiH, Makedonija, Crna Gora, Hrvatska i Albanija

ophodnost da se srednjoročne fiskalne politike fokusiraju na obezbeđenje fiskalne održivosti, uz uporedo implementiranje ključnih strukturnih reformi, kako bi rešile dugoročne fiskalne izazove koji proističu iz demografskih promena i rastućih izdataka za starije osobe.

Veličina fiskalnih izazova sa kojima se suočavaju zemlje JIE je značajna i očigledno su nužna fiskalna prilagođavanja veća nego što to njihove srednjoročne projekcije dopuštaju. To iziskuje jačanje institucionalnih aranžmana koji će podržati preorientaciju fiskalnih politika.

Istovremeno, obim neophodnih državnih intervencija, kako bi se stabilizovalo finansijski sistem i podstakla ekomska aktivnost je daleko složeniji nego u prošlosti. Institucionalni aranžmani fiskalnog izveštavanja koji bi obezbedili celovitu sliku intervencija i njihovih srednjoročnih implikacija su od ključne važnosti za efektivno planiranja fiskalne konsolidacije. U reakciji ekomske politike na krizu se moraju angažovati sve institucije javnog sektora, javne finansijske institucije, državna preduzeća, centralna banka i subnacionalne vlade, jer su budući makroekonomski i fiskalni rizici za ove zemlje i dalje visoki, s obzirom da se one mogu suočiti sa novim spillover šokovima ako se međunarodna situacija dalje pogorša. Izvor rizika moglo bi biti reprodukovanje volatilnih tokova međunarodnog kapitala u regionu prouzrokovano traganjima za višim prinosima, koji bi mogli da kreiraju neke slične uslove koji su doveli do sadašnje krize.

Isto tako trebalo bi imati u vidu da je kriza u nekim zemljama JIE oslabila poverenje u ekomske aranžmane, pa i aranžmane kreiranja fiskalne politike koji su bili značajni za održavanje stabilnosti u pretkriznom periodu. Otuda potreba i dodatni izazov kod mnogih vlada da ponovo izgrade fiskalni kredibilitet.

U prvom delu rada se obrazlaže zašto je, pre svega, u Srbiji neophodno doneti održivi kredibilan program fiskalne konsolidacije i koje prepostavke za to bi trebalo ispuniti. U drugom delu rada se analizira u čemu je sadržana validnost određenih budžetskih institucija za kredibilnu konsolidaciju i ocenjuje njihova postojeća razvijenost da doprinesu uspešnoj fiskalnoj konsolidaciji, oslanjajući se na skorašnju benchmarking metodologiju razvijenu od strane Foreign Affair Department pri MMF.

Neophodnost kredibilne fiskalne konsolidacije

Zemlje Jugoistočne Evrope, a posebno Srbiju, u 2011. i početkom 2012. godine karakteriše loša fiskalna situacija i nastavljanje gomilanja dugova (Tabela 1). Mada se računalo na slab rast, tenzije na tržištima dugova sve više deluju ugušujuće na ekomsku aktivnost zemalja JIE. Rizik finansijskih tenzija se širi i povećava i usled nerešenih problema iz krize 2008 – 2009.

Tabela 1. Rast BDP, fiskalna ravnoteža i javni dug u JIE zemljama

Zemlje JI Evrope nečlanice EU	BDP realna promena u %					Fiskalna ravnoteža u % BDP			Javni dug u % BDP		
	2009	2010	2011	*2012*	2013*	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Srbija	-3.5	1.0	1.9	0.0	1.0	-4.5	-4.6	-4.7	34.8	43.0	45.0
BiH	-2.9	0.7	2.2	0.5	1.5	-4.5	-2.5	-2.6	35.3	39.0	39.6
Makedonija	-0.9	1.8	3.5	2.3	3.0	-2.7	-2.5	-2.5	31.7	35.6	35.0
Crna Gora	-5.7	2.5	2.0	1.0	2.0	-3.6	-3.0	-3.2	38.2	41.9	44.0
Hrvatska	-6.0	-1.2	0.3	-1.2	1.0	-3.3	-4.3	...	35.1	41.3	44.0
Albanija	3.3	3.6	1.9	2.2	2.6	-7.0	-3.1	-5.0	59.7	58.2	60.0

* prognoze revidirane 02.04.2012.

izvor: WIIW

Svaki dan iz časa u čas investitori ocenjuju fiskalnu budućnost svake zemlje. Koristan kvantitativni pokazatelj je tržište credit-default swap-ova. Međutim, tržišne opklade nisu sADBina. Politički lideri i glasači imaju izbor kako vlade mogu promeniti kurs i tempo finansijskog propadanja. Oni koji planiraju da se obavežu na teške izbole, najbolje je da se fokusiraju na mere kojima će se postići održiva konsolidacija, tako da njihove zemlje mogu da prebrode ne samo današnju krizu, već možda i sledeću.

Reakcija ekonomskog politike u Srbiji na usporavanje rasta i pad inflacije je bila generalno adekvatna tokom 2011. godine. Posebno treba istaći da je fiskalnim automatskim stabilizatorima bilo omogućeno da deluju; rebalans budžeta za 2011. usvojen u oktobru zadržao je nepromenjene ciljeve u pogledu potrošnje, uprkos nižim prihodima koji su prouzrokovani sporijim rastom, što je dovelo do višeg deficit-a nego što je bilo predviđeno prvobitnim budžetom. Monetarna politika je takođe ublažena u kontekstu nižih inflacionih pritisaka; Narodna banka Srbije (NBS) je snizila repo stopu za ukupno 300 baznih poena od aprila, čime je praktično poništено prethodno pooštravanje politike. Nakon što je početkom 2011. dostigla najviši nivo od skoro 15 %, očekuje se da se inflacija približi ciljanoj stopi NBS uz dozvoljeno odstupanje početkom 2012.

Završetak prve revizije Stand By aranžmana odložen je zato što budžet za 2012. nije u skladu sa dogovorenim fiskalnim programom. Fiskalni program za 2012. oko koga je postignut dogovor između misije MMF-a i vlasti u novembru 2011. predviđao je kao cilj fiskalni deficit od 4.25 % BDP i izdavanje domaćih državnih garancija je ograničeno na oko 1 % BDP. Međutim, usvojeni budžet

za 2012. uključuje i dodatno emitovanje javnog duga (uključujući državne garancije) i projekte finansirane iz domaćih izvora u iznosu od skoro 2 % BDP.

Fiskalni savet Srbije je u saopštenju od 20.02.2012. ocenio da: (1) nije ispunjeno opšte fiskalno pravilo o visini deficit-a konsolidovane države, iznosi 4.7 % BDP. Planirano je da u skladu sa pravilima iznosi 4.5 % BDP za 2011. godinu. Odstupanje je posledica velikog optimizma u planiranju prihoda, a ne porasta rashoda. Međutim, stvarnu opasnost po javne finansije Srbije predstavlja uspostavljanje i nastavljanje nepovoljnog trenda kretanja javnih prihoda i u 2012. godini; (2) narušeno je opšte fiskalno pravilo o visini javnog duga koji na kraju 2011. iznosi 46.7 % BDP; fiskalnim pravilom visina duga je ograničena na 45 % BDP. Fiskalni savet je upozorio da će javni dug nastaviti da raste u srednjem roku, čak iako se privreda oporavi od 2013. godine i da bi mogao da dostigne 55 % BDP ako se ne usvoji program fiskalne konsolidacije (Fiskalni Savet RS,2012).

Za prvi kvartal 2012. deficit opšte države je odstupio od cilja za oko 30 milijardi dinara, a predviđene uštede programom vlade (preuzimanje sopstvenih prihoda budžetskim korisnicima i uštede na diskrecionim rashodima) od 15 milijardi dinara nisu dovoljne, čak i ako se u potpunosti ostvare. Očigledno je da je prostor za takav vid konsolidacije sve manji i da bez drugih mera štednje i kredibilnog programa fiskalne konsolidacije postoji opasnost da investitori vrlo brzo izgube poverenje u održivost javnih finansija u Srbiji (Fiskalni Savet RS,2012).

Sve ovo ukazuje da uvođenje fiskalnih pravila, nezavisnog fiskalnog saveta i drugih zakonskih promena može dati određen kredibilitet vladinoj politici, ali da to nije dovoljan uslov. Kad vlada ne pokazuje jaku obavezu i opredeljenje da usvoji jasan program fiskalne konsolidacije, pravila i institucije su ranjive.

Srbiji je potreban kredibilni program fiskalne konsolidacije koji bi bio integriran u sveukupnu ekonomsku politiku jer kreditori i poreske platise traže pouzdanost u fiskalnom upravljanju, kako bi nastavili da finansiraju javne izdatke. Suočena sa pogoršanom fiskalnom pozicijom, Srbija ne bi trebalo da umiruje tržište tvrdnjama da se može računati da će je budući ekonomski rast izvući iz problema².

Objavljivanje kredibilnog plana fiskalne konsolidacije na transparentan način promenilo bi očekivanja ključnih ekonomskih učesnika. Ta promena bi

2

Kredibilnost se odnosi na sposobnost da se ulije verovanje. Kredibilna politika je ona koju je vredno sprovoditi, jer je istinita i razumna. Političar, vlada, regulator je kredibilan kad tržišni učesnici veruju da će ispuniti obećanje. Kredibilnost je neophodna kad prinuda nije opcija za kreatore ekonomске politike.

pozitivno uticala na ekonomsku aktivnost. Sa pretpostavkom da dominira smanjenje izdataka nad povećanjem poreza, fiskalna konsolidacija sa većom verovatnoćom potpomaže oporavak nego što ga guši, posebno ako se ceni da je deficit visok i potrošnja velika. Za uspeh fiskalne konsolidacije važno je da se osmisli ne samo 'defanzivna' konsolidaciona strategija, već da se ona poveže sa 'ofanzivnim' elementima (infrastruktura i razvoj i istraživanje) koji mogu ojačati budući ekonomski razvoj. Postoje empirijski dokazi (Alesina and Ardagna, 1998) da čak i velike fiskalne kontrakcije mogu biti ekspanzivne jer signaliziraju na permanentnu i odlučnu promenu u fiskalnoj politici.

Eliminisanje relativno visokog fiskalnog deficitta za Srbiju se mora ostvariti kao 'socijalni projekat', a ne kao uobičajeni budžetski proces, s ciljem da se dovede u sklad fiskalni kapacitet zemlje sa zahtevima za finansiranjem, uključujući finansiranje budućih vladinih prioriteta.

Da bi fiskalna konsolidacija bila održiva u predviđenom vremenskom rastponu, ona mora biti pravedna. Pravednost ima više dimenzija; uključuje održavanje adekvatne mreže socijalne zaštite i obezbeđenja javnih usluga uz ravnopravni pristup istima, bez obzira na startne uslove pojedinaca. Borba za umanjenje poreske evazije je takođe važna komponenta pravičnosti. Kad je u pitanju porez na dodatu vrednost (elastičan na malverzacije) prosečna poreska evazija od 15 % u razvijenijim zemljama, a u Srbiji oko 23 %, je osetljivo pitanje. Evazija kod drugih poreza je u svim zemljama još viša. Postizanje pravične konsolidacije je takođe stvar političke održivosti iste; posebno je važno ako se ocenjuje da je konsolidacija nametnuta od međunarodnih organizacija. Grčko iskustvo je tu ubedljivo. Paket nametnut od trojke ECB, EU i MMF u početku je bio podržan od većine stanovnika, dok krajem 2011. manje od 20 % Grka podržava reforme, jer se sa njima nije ni dotakla poreska evazija, koruptivna javna administracija i privilegije dobro povezanih grupa.

Od nove vlade u Srbiji se očekuje da što pre donese srednjoročni program fiskalne konsolidacije sa konkretnim merama kako bi rezultati što pre usledili i smanjila se neizvesnost. On bi se sprovodio u naredne tri do četiri godine i donešen bi bio istovremeno sa rebalanasom budžeta. Procena je da to prilagođavanje iznosi oko 4 % BDP u naredne 4 godine i da bi se trebalo ostvariti u proporciji 3/4 na rashodnoj strani (smanjenje rashoda za 1.3 milijarde evra) i 1/4 na prihodnoj strani.

Obično se ceni da je novoizabrana vlada politički jača jer ima zaveštanje; bolje je pozicionirana da inicira velike promene, posebno ako ima jasan mandat od glasača. Zato što ne moraju da brinu o reizboru, sveži lideri imaju više mogućnosti da osmisle i implementiraju konsolidacioni plan, pa i da čine korekcije tokom sprovođenja istog. Pri tom je politička stabilnost jako važna, jer

konsolidacija zahteva kooperaciju između različitih ministarstava, agencija i nivoa vlade. Teškoće zadobijanja saradnje i podrške široke grupe stakeholdera, danas u Španiji, a sutra u Srbiji, mogu umanjiti sposobnost vlade da napreduje po svim neophodnim frontovima (Besley et al, 2003, Fabrizio and Mody, 2006, Lavigne, 2011).

Instutucionalne determinante uspešne fiskalne konsolidacije

Pojednostavljen posmatrano proces fiskalne konsolidacije se odvija kroz tri faze: (a) prepoznavanje i praćenje fiskalnih izazova, (b) formulisanje plana konsolidacije i (c) implementacija plana konsolidacije kroz budžetski proces.

U velikom broju teorijskih i empirijskim studija je pokazano da postoji pozitivna kauzalnost između kvaliteta budžetskih institucija i fiskalnih rezultata (Hallerberg, 2009, Gleich, 2003). Snažne institucije su posebno važne u periodima kad postoje visoki fiskalni deficiti i kada tenzije između kratkoročnih sektorskih interesa i dugoročnih kolektivnih ciljeva izuzetno narastaju. Povećavajući kredibilitet najavljenih politika, jake institucije mogu podstići pojavu boljih makroekonomskih uslova, kao što su niže kamatne stope, niža inflaciona očekivanja, veće tržišno poverenje, što sa svoje strane može dalje da deluje u pravcu obnavljanja fiskalne održivosti.

Ovo istraživanje je pokazalo da Srbija i druge zemlje JIE poseduju bazične institucionalne aranžmane, alate, koji utiču na pripremanje, odobravanje i implementaciju planova budžeta, ali isto tako da su mnogi ostali nekompletni.

(a) Potpuno shvatanje sadašnjeg stanja i budućeg kretanja javnih finansija je ključna stvar za iniciranje i sprovođenje programa fiskalne konsolidacije. Složeni, neizvesni makroekonomski i fiskalni izgledi mogu dovesti do potcenjivanja prave veličine fiskalnog problema i tako odložiti ili odbaciti nužnu konsolidaciju. Institucionalni aranžmani fiskalnog izveštavanja koji pružaju donosioci-ma odluka i širokoj javnosti sveobuhvatne, blagovremene i kredibilne fiskalne izveštaje, pouzdano makroekonosko i fiskalno prognoziranje, kao i oprezno upravljanje fiskalnim rizikom su izuzetno važni za izgradnju i očuvanje javne podrške za teške i potencijalno nepopularne mere konsolidacije.

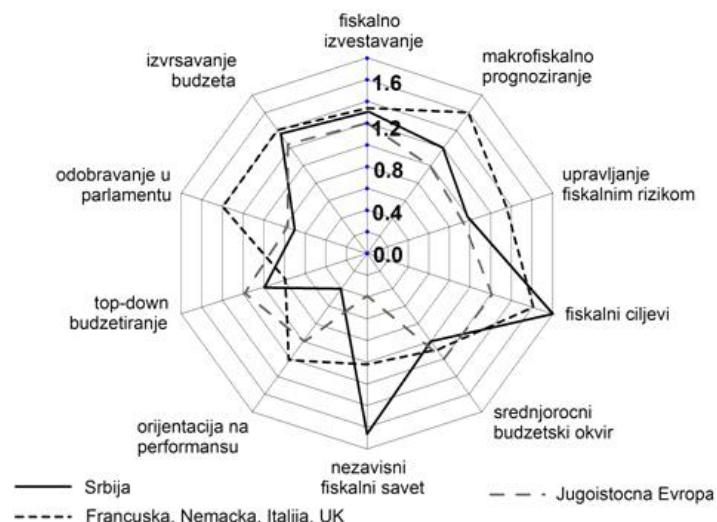
(b) Novije panel studije otkrivaju da uspešne konsolidacije obično imaju srednjoročnu perspektivu, počinju sa kredibilnim makroekonomskim prepostavkama i imaju tardžetirani pristup racionalizaciji izdataka (Hagermann, 2012, EU Commission, 2011, Wyplosz, 2011). Za razvoj takvih konsolidacijskih strategija sledeće budžetske institucije su važne:

- sveobuhvatni, stabilni i transparentni srednjoročni fiskalni ciljevi koji pružaju stabilno sidro za sadašnje i buduće odluke ekonomске politike i podižu cenu u slučaju odstupanja od konsolidacionog plana, pa su stoga važni za odgovornost vlade. Formalizovanje ovih srednjoročnih fiskalnih ciljeva kao permanentnih fiskalnih pravila može biti signal jakog obavezivanja na fiskalnu disciplinu, mada skorije empirijske studije pokazuju da su fiskalna pravila važnija u održavanju tempa konsolidacije koja se odvija, nego što mogu da podstaknu na startu obrt fiskalne sudbine (Debrun, 2008, IMF, 2009).
 - Kredibilni srednjoročni budžetski okvir je bitan za program konsolidacije jer podstiče dugoročno planiranje identificujući buduće uticaje postojećih politika i novih odluka, omogućava ambiciozniju racionalizaciju izdataka i pojačava višegodišnju disciplinu obarajući reputaciju vlade zbog iskakanja iz planova potrošnje.
 - Nezavisni fiskalni saveti doprinose kredibilnosti konsolidacionog plana (Debrun, 2009, Calmfors, 2011). Kad vlade prepuste izvesnu ili veliku odgovornost za makroekonomski i fiskalne prognoze nezavisnom telu ili traže potvrdu za svoje pretpostavke od istog, moguće je smanjenje preterane doze optimizma u zvaničnom prognoziranju i veća realnost budžetskih planova. Nezavisna ocena vladine ex post performanse po ciljevima i pravilima može da umanji opadanje reputacije vlade u slučaju odstupanja od određenog konsolidacionog plana.
 - Budžetiranje za performansu u smislu procedura koje jačaju vezu između sredstava datih javnim entitetima i njihovih autputa i rezultata ima pozitivan efekat na fiskalnu konsolidaciju, s obzirom da svaka fiskalna konsolidacija s akcentom na izdatke podrazumeva politički teške odluke o javnim prioritetima, a informacija o performansi može pomoći da se mobilise nužna podrška za takve odluke. Kako je obično pružanje informacija o performansi retko kad dovoljno da se utiče na budžetske odluke, važni su sistematski, redovni pregledi o performansama jer su tu sadržane ocene efektivnosti glavnih vladinih programa potrošnje, tj. dokazi o racionalizaciji izdataka.
- (c) Jasno je da i najčvršći konsolidacioni plan može biti napušten pod pritiscima tokom godišnjeg budžetskog procesa. Ako ne postoje jaki institucionalni aranžmani za pripremu, odobrenje i izvršenje plana, pojavljuje se veliki rizik da stvarni izdaci budu veći od prognoziranih, a stvrani prihodi niži od prognoziranih.
- Top down pristup u pripremi budžeta povećava verovatnoću da rezultati diskusija o godišnjem budžetu budu konzistentni sa vladinim ex ante

ciljevima i konsolidacionim planom. Top down budžetiranje znači da su obavezujuće odluke o budžetskim agregatima donete pre alokacije izdataka unutar tih agregata.

- Parlamenti mogu imati značajnu ulogu u procesu konsolidacije ako su uključeni u definisanje ukupne fiskalne strategije. Politička legitimnost ukupne fiskalne strategije se povećava ako parlament odobri vladine srednjoročne fiskalne ciljeve pre nego što razmatra vladin predlog o godišnjem budžetu. Kao i u kabinetu, glasanje u parlamentu trebalo bi da sledi top down pristup gde se prvo odobravaju glavni fiskalni agregati, budžet, pa ukupni izdaci, ukupni prihodi, pre nego što se glasa o alokaciji sredstava na različite sektore, ministarstca i programa.
- Efektivna implementacija konsolidacionog programa podrazumeva postojanje procedura za izvršenje budžeta koje će održati ukupnu fiskalnu disciplinu. Fiskalni planovi i budžetski okviri trebalo bi da sadrže izvesne eksplicitne odredbe za nepredviđene pritiske koji bi došli od izdataka i to u adekvatnim nealociranim kontingentnim rezervama ili budžetskim marginama. Zbog moralnog hazarda, ovim rezervama trebalo bi upravljati na osnovu jasnih pravila kako bi se one zaista koristile samo za nepredviđene slučajeve.

Na slici 1 je prikazana razvijenost, tj. snaga budžetskih institucija za potrebe fiskalne konsolidacije, posebno za Srbiju, prosek za šest zemalja JIE i prosek za četiri zemlje EU (Francuska, Nemačka, Italija i UK), oslanjajući se na najnoviju metodologiju FAD pri MMF.

Slika 1. Razvijenost budžetskih institucija

Kad se radi o fiskalnom izveštavanju, fiskalnim ciljevima, fiskalnom savetu, srednjoročnom budžetskom okviru, kao i izvršenju budžeta, poređenje ukazuje da Srbija u tim institucijama, koje su potrebne za uspešnu fiskalnu konsolidaciju, ne zaostaje u odnosu na prosek dve pomenute grupacije i da su ocene za fiskalne ciljeve i fiskalni savet čak iznad oba proseka.

U isto vreme, značajna prostor za poboljšanje postoji kod sledećih institucionalnih aranžmana: fiskalno prognoziranje, fiskalni rizik, orientacija na performansu, top down budžetiranje i odobrenje u parlamentu. Slabost u ovim institucijama umanjuje kredibilitet budžeta, a takođe i odgovornost vlade u vođenju fiskalne politike.

4. Zaključak

Napred izneti nalazi ukazuju da pažljivo dizajnirani domaći budžetski institucionalni aranžmani mogu pomoći da se poveća obaveznost kreatora ekonomske politike za dugoročnu fiskalnu konsolidaciju i održivu budžetsku politiku.

Ipak, mora se istaći i to da eksplisitni institucionalni aranžmani, ne mogu biti supstitut za političku obavezu za fiskalnom disciplinom. Jaka politička volja o potrebi da se vodi zdrava fiskalna politika je nužna kad se uvode nove institucije i procedure, ili reformišu postojeće, kako bi se osigurao uspeh u upravljanju javnim finansijama. U Srbiji, pa i drugim zemljama JIE, izvesne budžetske institucije su nedavno uvedene i još uvek je malo dokaznog materijala o njihovom punom efektu na politiku. Iskustva drugih zemalja mogu pomoći u kreiranji adekvatnog domaćeg fiskalnog okvira, ali istovremeno je neophodno uvek uvažiti specifične ekonomske i političke karakteristike u određenoj zemlji.

Literatura

- Alesina, A. And Ardagna, S., (1998), Tales of Fiscal Adjustments, Economic Policy, October.
Besley, T. And Case, A., (2003), Political Institutions and Policy Choices: Evidence from US, Journal of Economic Literature, No. 41.
Calmfors, L. And Lewis, W., (2011), What Should Fiscal Councils Do?, Oxford Discussion Papers, No. 37.
Debrun, X. et al., (2009), Independent Fiscal Agencies, Journal of Economic Survey, Vol. 23, No.1.
Debrun, X. et al., (2008), Tied to the Mast?, National Fiscal Rules in the EU, Economic Policy, April.
EU Commission Assessment, (2011), Economic and Fiscal Programmes of Potential Candidate Countries, Occasional Papers, No. 81.
EU Commission,(2011), Public Finance in EMU, Brussels
Hallerberg, M. et.al., (2009), Fiscal Governance:Evidence From Europe,Cambridge University Press

-
- Hagermann,R., (2012), Fiscal Consolidation, Part 6. ECO-WKP,14.
- Fabrizio, S. and Mody, A., (2006), Can Budget Institutions Counteract Political Indiscipline, IMF Working paper, No. 123.
- Fiskalni Savet Republike Srbije, (2012), http://fiskalnisavet.rs/images/dokumenti/ocena_ispunjenosti_fiskalnih_pravila_u_2011.pdf
- Gleich,H.,(2003), Budget Institutions and Fiscal Performance in CEE countries,ECB-WKP,125.
- IMF, (2009), Fiscal Rules – Anchoring Expetations for Sustainable Public Finance.
- Lavigne, R., (2011), The Political and Institutional Determinants of Fiscal Adjustments: Entering and
Exiting Fiscal Distress, European Journal of Political Economy, No. 27.
- Wyplosz, Ch., (2011), Fiscal Discipline: Rules Rather than Institutions, National Institute Economic Review, August.

CREDIBLE FISCAL CONSOLIDATION

Abstract

Global economic crisis has continued to exert strong impact on economies and public finances of Southeastern Europe (SEE). Economic recovery, through positive or higher rates of economic growth has not appeared and, looking ahead, medium term fiscal policy in all countries, especially in the Republic of Serbia, needs to focus on ensuring fiscal sustainability, alongside the need to implement key structural reforms to address longer term fiscal challenges, such as demographic changes and increasing age related expenditures.

The scale of fiscal challenge facing SEE countries is significant with most countries facing fiscal adjustment far greater than their medium term projections have allowed for. So, stronger institutional arrangements supporting significant re-orientations of fiscal policies are needed.

The first part of the article explores why Serbia needs to formulate a sustainable and credible consolidation program and which assumptions it should be met.

The second part of the article analyses validity of specific elements of budget institutions for credible consolidation and assesses the strength and weakness of existing ones to contribute successful consolidation.

Key words: fiscal consolidation, credibility, institutions, SEE countries

*Darko Marinković**
*Nataša Stanisavljević***

SOCIJALNI KONSENZUS KAO TEMELJ NOVOG MODELJA PRIVREDNOG RAZVOJA

Rezime

Posmatrajući u celini tok tranzicije može se konstatovati da su sve zemlje tranzicije (zemlje Centralne i Jugoistočne Evrope), na deklarativnom planu prihvatile potrebu i značaj uspostavljanja nacionalnog socijalnog koncenzusa, i konstituisanja odgovarajućih pravnih, političkih i socijalnih instrumenata za njegovo uspostavljanje, kao i da su preduzimale odgovarajuće mere i aktivnosti u tom pravcu. Međutim, takodje je očigledno da su se, s jedne strane u tom procesu objektivno suočile sa čitavim nizom nepoznanica, a s druge strane da su uočljivi različiti rezultati.

Sam proces uspostavljanja socijalnog koncenzusa takodje je po svojoj suštini konfliktan. To uslovljava priroda ovog procesa u kome svaki od aktera polazi od sopstvenih interesa, ali u procesu usklađivanja mora da se odrekne dela svojih zahteva i interesa, da bi se postigao koncenzus o onome što je zajednički interes. Već na startu otvoren je konflikt o samom toku i procedurama aktivnosti na uspostavljanju socijalnog koncenzusa, jer su akteri shvatili da od procedure koja se prihvati u velikoj meri zavisi u kojoj će meri biti prihvaćeni njihovi pojedinačni interesi i zahtevi. Već u toj početnoj fazi uočena je jedna velika trajno prisutna prepreka uspostavljanju socijalnog koncenzusa – nedovoljno znanje i iskustvo sva tri socijalna partnera. Činjenice, uključujući i iskustvo Srbije, potvrđuju i upozoravaju da su mnogi industrijski i socijalni konflikti nastali zbog nedovoljnog znanja, ali i nespremnosti suočavanja sa tim neznanjem.

Ključne reči: ekonomija, socijalno partnerstvo, socijalni koncenzus, socijalni akteri, industrijski konflikti, etika, autonomna regulativa

*

„Megatrend“ Univerzitet, Beograd

**

Visoka strukovna škola za preduzetništvo

Uvodne napomene

Polaznu tezu ovog rada predstavlja stav da je Srbiji danas, dvadeset tri godine od početka tranzicije, potreban novi model privrednog razvoja. U prilog takvom stavu, govori čitav niz činjenica. Te činjenice mogu se podeliti u sledećih nekoliko grupa. U prvoj grupi nalazi se veliki broj istraživanja, analiza, naučnih i stručnih skupova, objavljenih naučnih i stručnih radova, koji kritički govore o nezadovoljavajućem ekonomskom, socijalnom i ukupnom društvenom stanju u Srbiji. U ovom radovima analizira se veliki broj uzroka koji su doveli do nezadovoljavajućeg stanja u ekonomiji Srbije, kao što su nepostojanje vladavine prava, organizovani kriminal, korupcija, nekonkurentnost domaće privrede, deindustrijalizacija zemlje, loša obrazovana i kvalifikaciona struktura radne snage, nizak stepen svesti medju gradjanima i zaposlenima, demotivisanost, visok stepen socijalnih rizika za domaće i strane investitore, radikalni industrijski i socijalni konflikti, mala društvene moć sindikata i sl. Ceo ovaj rad mogao bi se ispuniti uzrocima lošeg stanja u nacionalnoj ekonomiji Srbije. Ali, za tim nema potrebe, jer je to već učinjeno u čitavom nizu radova.¹

U drugu grupu činilaca spadaju pokazatelji komparativnih analiza rezultata ekonomskog i tehnološkog razvoja zemalja u regionu i uspešnih zemalja tranzicije, kao što su, na primer Češka, Slovačka, Slovenija, Poljska. Ova poređenja pokazuju da se Srbija nalazi na začelju po rezultatima ekonomskog i tehnološkog razvoja, standarda i kvaliteta života ljudi, ali da je u vrhu po nivou organizovanog kriminala i korupcije. Srbija je još uvek daleko od dostizanja nivoa svih makroekonomskih pokazatelja, koje je imala 1989. godine, kada je tranzicija počela. Nije teško uspostaviti vezu izmedju ovih podataka. U ovu grupu podataka treba uvrstiti i podatke o stopi nezaposlenosti od 24%, o prosečnim zaradama od oko 350 Eura, o rastućem broju siromašnih, kojih sada, prema procenama zvaničnika ima oko milion, činjenicu da se oko 1/3 nacionalne ekonomije odvija u sivoj zoni i na crnom tržištu radne snage.²

Treću grupu podataka predstavlja činjenica da je proces tranzicije u Srbiji u celini bio i danas je dominatno konfliktan. Štrajkovi, javni protesti, blokada saobraćajnica, javna protestna okupljanja pred javnim institucijama, postali su deo naše svakodnevice. Zahtevi štrajkača, koji se kreću u veoma širokoj lepezi, veoma slikovito odrazavaju sve političke, ekonomske, socijalne i moralne aspekte sadržaje industrijskih i socijalnih konfliktata. Zahtevi se kreću od zahte-

¹

“Krisa i razvoj” Zbornik radova sa istoimenog naučnog skupa, Institut društvenih nauka, Beograd 2010

²

Republički zavod za statistiku, Beograd 2012

va za preživljavanje, do zahteva za korenitim društvenim promenama. Ovi konflikti, pored toga što predstavljaju trajni izvor političke i socijalne nestabilnosti i demotivišu, pre svega strane direktne investitore, troše neracionalno ogroman deo društvene energije i predstavljaju permanentni rizik da prerastu u one najradikalnije i najopasnije oblike.³

U četvrtu grupu dokaza mogu se ubrojati brojni zahtevi EU da se proces ekonomskih, političkih i socijalnih reformi, učini bržim, efikasnijim, doslednjim, kao uslov očekivanog ulaska Srbije u EU. Ti zahtevi su u suštini zahtevi da se pravni poredak i društvena praksa Srbije u svim domenima usaglase sa civilizacijskim standardima koje je dostigla demokratska, ekonomski i tehnološki razvijena Evropa i svet.

U petu grupu dokaza mogu se ubrojati brojna istraživanja javnog mnjenja, koja se, mada radjena različitim metodologijama i u različitim vremenskim periodima slažu u tome da nezadovoljstvo gradjanja političkim, socijalnim i ekonomskim stanjem u zemlji stalno raste, a da je poverenje u institucije sistema i aktere političkog života društva na veoma niskom nivou.

Novi model ekonomskog razvoja, medjutim, ne može se uspostavljati i razvijati izolovano. On mora i jedino može funkcionsati kao sastavni deo celovitog procesa političkih, socijalnih reformi, promene sistema vrednosti i načina života. Isto tako, novi model ekonomskog razvoja obuhvata čitav niz raznorodnih komponenti. Medjutim, sve te komponente, imaju jedan zajednički imenitelj. Oko njihovog prihvatanja i praktičnog uspostavljanja mora se uspostaviti socijani koncenzus svih relevantnih aktera političkog i društvenog života.

Ekonomska i socijalna cena industrijskih i socijalnih konflikata

Ako istorija jeste učiteljica života, onda nas ona, pored ostalog, uči u visokoj političkoj, socijaloj i moralnoj ceni konflikata u istoriji ljudskog društva, a posebno o štetama koje izazivaju industrijski i socijalni konflikti u savremenom gradjanskom društvu. U tom pogledu, razvoj savremenih gradjanskih društava, zasnovan na višestранačkoj parlamentarnoj demokratiji, ljudskim slobodama i pravima, privatnoj svojini i tržišnoj utakmici, što su sve ključni predmeti konflikata, može se podeliti u dve osnovne faze.⁴ Prva izuzetno dugotrajna faza razvoja kapitalizma je faza dominacije industrijskih i socijalnih kon-

3

Stajić D: "Zablude o socijalnoj državi", Institut za političke studije, Beograd 2010

4

Hase R., Šnajder H. Vajgelt K. :Leksikon socijalne tržišne privrede", Fondacija Konrad Adenauer, Beograd 2005

flikata, uključujući i one najradikalnije oblike. U prilog tome govori, na primer, podatak da je tek 1867 godine legalizovano delovanje Trade Union Congress (Britanskih sindikata), a sve do tada je sindikalno delovanje tretirano kao nezakonita aktivnost. Od tada započinje druga faza u razvoju industrijskih odnosa - faza uspostavljanja industrijskog i socijalnog mira, odnosno uspostavljanja i jačanja njegovih ključnih instrumenata – radnog i socijalnog zakonodavstva, kolektivnog pregovaranja, prava zaposlenih na informisanje, konsultovanje i saodlučivanje, socijalnog dijaloga, saveta zaposlenih, u celini uspostavljanja i jačanja socijalnog partnerstva i na tome zasnovanog socijalnog mira. Kao i za industrijske i socijalne konflikte, tako i za industrijski i socijalni mir odgovornost snose sva tri socijalna partnera – država, poslodavci, odnosno poslodavačka udruženja i radnički sindikati. Reč je o složenom, dugotraјnom procesu, u kome su oštro suprotstavnjeni protivnici postepeno postajali socijalni partneri. Neophodna komponenta tog procesa bila je svest i odgovornost sva tri socijalna partnera o tome da su industrijski i socijalni konflikti izuzetno skupi i da nanose štetu svakom socijalnom parneru pojedinačno, nacionalnoj ekonomiji i društvu u celini. Pri tome treba naglasiti da je reč o društvima čija je ekonomija utemeljena na profitabilnosti, koja podrazumeva smanjivanje troškova, a konflikti imaju visoku ekonomsku cenu. To znači da se proces uspostavljanja i razvoja socijalnog partnerstva i mira temelji na svesti sva tri socijalna partnera da imaju zajednički interes, a to je poslovni uspeh preduzeća, odnosno njegova profitabilnost.

O ceni industrijskih i socijalnih konflikata, na jednoj strani, odnosno industrijskom i socijalnom miru na drugoj strani, veoma rečito govori iskustvo procesa tranzicije u zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope, uključujući Srbiju. Pri tome posebno treba imati u vidu da je proces tranzicije po svojoj prirodi protivurečan i konfliktan proces, koji ima visoku ekonomsku, socijalnu i moralnu cenu. Iskustvo svih zemalja tranzicije takodje potvrđuje da su najveći uspeh u procesu tranzicije postigle one zemlje (Češka, Slovenija, Poljska), postigle one zemlje koje su na početku procesa postigle nacionalni socijalni konsenzus o strategiji tranzicije, njenim ciljevima, socijalnoj ceni tranzicije i njenoj raspodeli na sve društvene slojeve, u skladu sa ekonomskom snagom pojedinih socijalnih slojeva i u skladu sa načelima socijalne pravde i solidarnosti. U tim zemljama socijalna cena tranzicije je bila socijalno pprihvatljiva, što je predstavljalo podsticajni faktor ekonomskih i ukupnih društvenih reformi. One zemlje koje na startu procesa tranzicije, (u te zemlje, nažalost spada i Srbija), nisu ostvarile socijalni konsenzus o putevima i socijalnoj ceni tranzicije, platile su za to izrazito visoku ekonomsku i socijalnu cenu. U ovim zemljama proces tranzicije bio je usporen, neefikasan, ekonomске, socijalne i političke reforme

koje podrazumeva tranzicija, nisu dosledno i celovito sprovedjene. Socijalna cena tranzicije u tim zemljama bila je socijalno i ekonomski neprihvatljiva, tako da je dovela u pitanje elementarnu egzistenciju, svega pripadnika sveta rada. To je imalo za posledicu permanentno rastuće industrijske i socijalne konflikte, koji su umanjivali inače nezadovoljavajuće rezultate reformi i uvećavali njihovu visoku cenu.⁵ Nesporno je da za takvo nezadovoljavajuće stanje odgovornost snose sva tri socijalna partnera – sindikati, poslodavci, odnosno poslo-davačka udruženja i država, jer je uspostavljanje socijalnog koncenzusa njihov zajednički interes i odgovornost, a praksa potvrđuje da realno funkcionisanje mehanizama i prakse socijalnog partnerstva nije ni moguće bez minimalnog koncenzusa socijalnih partnera. Međutim, analiza toka tranzicije u njenim početnim fazama potvrđuje, da je objektivno najveći teret i odgovornost na ovom planu na strani države i da se stvaranja pravnih, političkih i drugih društvenih uslova za razvoj socijalnog partnerstva i postizanje socijalnog koncenzusa, mora posmatrati kao deo obaveza i odgovornosti države da stvori trajno stabilne, povoljne i podstcijane uslove za privredjivanje. Činjenice u tom pogledu govore da je tranzicija najveće uspehe u pogledu ekonomskog i tehnološkog razvoja postigla u onim zemljama u kojima je država ovim pitanjima posvetila odgovarajuću pažnju.

Posmatrajući u celini tok tranzicije može se konstatovati da su sve zemlje tranzicije (zemlje Centralne i Jugoistočne Evrope), na deklarativnom planu prihvatile potrebu i značaj uspostavljanja nacionalnog socijalnog koncenzusa, i konstituisanja odgovarajućih pravnih, političkih i socijalnih instrumenata za njegovo uspostavljanje, kao i da su preduzimale odgovarajuće mere i aktivnosti u tom pravcu. Međutim, takodje je očigledno da su se, s jedne strane u tom procesu objektivno suočile sa čitavim nizom nepoznanica, a s druge strane da su uočljivi različiti rezultati.

Sam proces uspostavljanja socijalnog koncenzusa takodje je po svojoj suštini konfliktan. To uslovljava priroda ovog procesa u kome svaki od aktera polazi od sopstvenih interesa, ali u procesu uskladjivanja mora da se odrekne dela svojih zahteva i interesa, da bi se postigao koncensus o onome što je zajednički interes. Već na startu otvoren je konflikt o samom toku i procedurama aktivnosti na uspostavljanju socijalnog koncenzusa, jer su akteri shvatili da od procedure koja se prihvati u velikoj meri zavisi u kojoj će meri biti prihvaćeni njihovi pojedinačni interesi i zahtevi. Već u toj početnoj fazi uočena je jedna velika trajno prisutna prepreka uspostavljanju socijalnog koncenzusa – nedostatak

Golubović Z. „Kuda ide postoktobarska Srbija (2000-2005), „Službeni glasnik“, Beograd, Edicija „Stav“, Knjiga 5

voljno znanje i iskustvo sva tri socijalna partnera. Činjenice, uključujući i iskustvo Srbije, potvrđuju i upozoravaju da su mnogi industrijski i socijalni konflikti nastali zbog nedovoljnog znanja, ali i nespremnosti suočavanja sa tim neznanjem.

To je od posebnog značaja ako se ima u vidu činjenica da se socijalni koncenzus temelji na relativnoj ravnoteži snaga sveta rada i sveta kapitala, odnosno da su mehanizmi i praksa socijalnog partnerstva počeli realno da se uspostavljaju onda kada je radnički i sindikalni pokret dostigao određeni stepen razvoja, kada je mogao da zada udarac državi i poslodavcima. Uostalom, sama priroda koncenzusa podrazumeva svest, odgovornost i interes partnera koji ga uspostavljuju, kao i relativnu ravnotežu društvene moći. Kapitalizam je kroz taj proces prolazio decenijama, može se slobodno reći nekoliko vekova. Očigledno je da zemlje tranzicije nemaju toliko vremena, jer bi ih takva, spora dinamika ovog procesa, definitivno vodila u trajno ekonomsko i tehnološko zaostajanje, političku i socijalnu nestabilnost i konflikte i marginalizaciju na istorijskom planu.⁶

Neophodno je, takodje, da sva tri socijalna partnera – država, poslodavci, sindikati imaju približno isti, ali u najmanju ruku minimalni nivo političkih, organizacionih, materijalnih, obrazovnih i drugih kapaciteta da grade socijalno partnerstvo. Reč je o procesu koji traži ravnopravno učešće svih aktera, a to znači i njihove makar približno ujednačene kapacitete da u tom procesu kvalifikovano, kompetentno učestvuju. U tom pogledu dešavale su se na izgled kontradiktorne stvari, da jedan socijalni partner podstiče i pomaže drugog socijalnog partnera da unapredi svoje kapacitete za učešće u uspostavljanju socijalnog partnerstva i socijalnog koncenzusa. Primer za to je iskustvo Hrvatske, u kojoj je na početku procesa tranzicije Savez samostalnih sindikata Hrvatske podsticao unapredjivanje kapaciteta poslodavačkih udruženja, kako bi ona što pre bila sposobljena da učestvuju u ovom složenom procesu.⁷ Takva praksa proistekla je iz činjenice da je sindikat po prirodi svog položaja i društvene funkcije najzainteresovaniji da se uspostavi socijalni koncenzus, jer nepostojanje socijalnog koncenzusa najpre i najviše pogadja svet rada, što objektivno umanjuje društvenu moć i ukupne efekte aktivnosti sindikata. Iz ovog i drugih sličnih iskustava proističe jedan zaključak da i proces sposobljavanja i podizanja kapa-

6

„Kraj privatizacije – posldice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji“, Zbornik radova sa istoimenog naučnog skupa, Redaktor Božo Drašković, Institut ekonomskih nauka, Beograd 2010

7

Dokumentacija Veća Saveza sindikata Hrvatske, Dokumentacioni centar VSSSH, Zagreb

citeta pojednih socijalnih partnera da grade mehanizme i praksu socijalnog partnerstva i koncenzusa, mora biti, po svom sadržaju integralan, jer se već u ovom procesu uspostavljaju trajne veze i odnovi izmedju socijalnih partnera, prepoznaju i zajedničkim naporima uklanjaju prepreke koje se u ovom procesu javljaju.

Jedan od trajno prisutnih predmeta konflikata u procesu uspostavljanja mehanizama i prakse socijalnog koncenzusa jeste i pitanje sadržaja, odnosno onih pitanja oko kojih treba postići socijalni koncenzus. Stavovi o ovom pitanju, u suštini otkrivaju stavove o čitavom nizu relevantnih pitanja – stubova socijalne demokratije – o socijalnom partnerstvu uopšte, mogućnostima, perspektivama, putevima ostvarivanja, o realnim kapacitetima socijalnih partnera na tom planu, o stvarnoj motivaciji da na dugi rok grade industrijski i socijalni mir, o društvenoj ulozi i funkcijama sindikata, o proceni sopstvene društvene moći i dr. Svaki od socijalnih partnera nastojao je da u prvim fazama uspostavljanja socijalnog partnerstva nametne u prvi plan ona pitanja koja su njemu odgovarala, a da drugim pitanjima umanji značaj, ili ih potpuno marginalizuje. Veliki deo vremena i energije se i dans troži na taj prvi korak – postizanje sa-glasnosti koja su to pitanja predmet oko kojih treba postići socijalni koncenzus. Pri tome treba imati u vidu da je reč o jednom dinamičnom procesu, čiji se parametri stalno menjaju. To je jednostavno slika i posledica dinamičnih procesa i promena koje se dogadjaju u svim društвima u savremenom dobu, a posebno u društвima u tranziciji. Socijalni koncenzus nije stanje, to je proces, koji stalno teče, u tom smislu što neka do tada važna pitanja postaju manje važna i ustupaju svoje mesto drugim pitanjima, koje nameću promenjene društvene okolnosti, što se menja svest, ali i objektivni interesi socijalnih partnera, što se menja, odnosno smanjuje ili uvećava društvena moć pojednih socijalnih partnera. Drugim rečima, socijalni koncenzus se stalno gradi, sa osnovnom težnjom da se stalno podiže na sve viši nivo.

Iskustvo Srbije u tom pogledu govori sledeće. Od početka procesa tranzicije, koja realno počinje posle političkih i društvenih promena oktobra 2000 godine, socijalni partneri nisu postigli socijalni koncenzus. To, drugim rečima, znači da nije postojala ni opšte prihvaćena strategija socijalno-ekonomskog i tehnološkog razvoja društva, koju bi prihvatili svi društveni slojevi i sve relevantne političke i društvene snage (javna vlast, političke stranke, sindikati, NVO, univerziteti, ugledni nezavisni intelektualci); drugim rečima, svi oni koji su, svojim znanjem bili u stanju da doprinesu definisanju, afirmisanju i ostvarivanju ove strategije. Iz celokupnog toka društvenih procesa u protekloj deceniji, može uočiti čitav niz postupaka političkih vlasti, koji, najblaže rečeno nisu išli u prilog uspostavljanju mehanizama i prakse socijalnog partnerstva, odnos-

no postizanja socijalnog koncenzusa. Definisanje pitanja koja treba da budu predmet socijalnog koncenzusam s druge strane su prvi i osnovni test zrelosti i odgovornosti sva tri socijalna partnera. Generalno posmatrano, na tom planu ne postoji neko opšte ograničenje. Naime, sva pitanja strategije socijalno-ekonomskog i tehnološkog razvoja su potencijalno pitanja socijalnog koncenzusa. A ako se socijalni koncenzus ne postigne, ta pitanja automatski postaju predmet industrijskih i socijalnih konflikata. Ta pitanja i dalje realno postoje, ona utiču na tok društvenih kretanja, na svakodnevni život ljudi, a logično je da je bolje i celishodnije rešavati ih na miran način. Podrazumeva se pri tome neophodnost postizanja saglasnosti oko definisanja prioriteta.

Pravni i politički mehanizmi uspostavljanja socijalnog konsenzusa

Složeni, dinamični, razvojni proces uspostavljanja socijalnog partnerstva, čiji rezultat treba da bude postizanje nacionalnog socijalnog koncenzusa ima tri temelja: moralni, pravni i politički. Moralni temelj iz generalnog pristupa ljudskoj zajednici i ljudskom biću, kao svesnom, društvenom, a to znači i moralnom biću. To znači da svaka delatnost čoveka, pa i one delatnosti u oblasti ekonomije odnosno proizvodnje materijalnih i duhovnih dobara mora imati svoje moralne temelje, da bi tako potvrdila svoj ljudski, humani smisao. U tom smislu, moralni temelji socijalnog koncenzusa treba da se posmatraju u širem kontekstu odnosa morala i ekonomije, odnosno uticaja morala na ekonomiju, koji se može potvrditi čak i konkretnim materijalnim i finansijskim pokazateljima.⁸ S druge strane, činjenice, posebno u uslovima aktuelne globalne krize potvrđuju da izmedju stanja morala i stepena ekonomskog i tehnološkog razvoja i kvaliteta života ljudi u jednom društvu postoji direktna srazmera. Pri tome, kada se razmatra odnos pomenuta tri temelja socijalnog koncenzusa, onda se posebno mora izdvojiti jedna odrednica. Pre svega, moralna komponenta sadržana je i u političkoj i u pravnoj komponenti socijalnog koncenzusa. Ali je još važnije to što moralna komponenta predstavlja vezivno tkivo izmedju političke i pravne komponente. Naime, bez moralne komponente, pravne norme imaju iza sebe silu pravnog poretku, ali nemaju realnu društvenu snagu. Istovremeno, politički stavovi bez moralne komponente predstavljaju ispraznu parolu, čak i onda kada politički akteri imaju časnu nameru da taj politički stav pretvore u stvarnost. Drugim rečima, moralna komponenta uspostavljanja soci-

8

Vukotić V. „Psihofilozofija biznisa“, CID Podgorica, 2006

jalnog koncenzusa može se definisati kao most izmedju političke i pravne komponente.⁹

Iskustvo zemalja tranzicije, uključujući i Srbiju potvrđuje u potpunosti navedeni zaključak. Naime, sve zemlje tranzicije na početku ovog procesa nisu mogli imati celovitu viziju i jasno definisane modele političke, ekonomske i socijalne organizacije društva, koji bi bili u funkciji ostvarivanja ove vizije. Bili su nesporni, na startu opšte prihvaćeni samo osnovni orijenitiri – ljudske slobode i prava, višestranačka parlamentarna demokratija, privatno vlasništvo i tržišna privreda, odnosno tržišna utakmica, kao pokretač ekonomskog i tehnološkog razvoja društva. Podrazumevalo se pri tome da će u ovom složenom procesu sve zemlje tranzicije koristiti iskustva razvijenih zemalja Evrope i sveta, koje su imale višedecenijsku praksu političke i socijalne demokratije i tržišne privrede, uključujući i pravnu regulativu ovih zemalja.

Srbija je takodje išla ovim putem korišćenja iskustava, odnosno modela ekonomske, socijalne i političke organizacije društva razvijenih zemalja EU. U tom kontekstu je preuzimala u celini veliki broj zakona iz svih oblasti, uključujući i zakone koji definišu radna ekonomska i socijalna prava i pravne okvire odnosa socijalnih partnera – države, poslodavaca i sindikata. Međutim, prima na ovih zakona u suštinskom smislu daleko je zaostajala od suštine i efekata primene ovih zakona u domicilnim zemljama. Naprotiv, umesto očekivanih rezultata, povećavao se raskorak između normativne regulative i prakse, što je nepovoljno uticalo na ukupni tok i efekte neophodnih društvenih reformi i postalo dodatni snažan izvor socijalnog nezadovoljstva i socijalnih i industrijskih konflikata. Pokazalo se, uz visoku političku i socijalnu cenu kojom je to plaćeno, da zakoni, makar bili i najbolji, sami po sebi nisu dovoljni, ako ne postoji spremnost političkih i društvenih aktera da se zakoni sprovedu (u našem političkom rečniku je u tom smislu uveden jedan novi eufemizam „nedostatak političke volje“), njihov realni politički, moralni i stručni kapacitet da sprovedu zakone u njihovom ne samo formalnom, već i suštinskom smislu, kao i moralna snaga svih aktera, kao ključni izvor energije ovog procesa. Drugim rečima, sva tri socijalna aktera moraju imati sposobnost i motivaciju da prepoznaaju, definišu i realzuju ono što Šarl Monteskije definiše kao „Duh zakona“.¹⁰

U tom pogledu i procesu razvoja socijalnog partnerstva i na njemu zasnovanog socijalnog koncenzusa u razvijenim zemljama Evrope i sveta, kao i u zemljama tranzicije uočava se jedan zajednički imenitelj. Naime, i u jednom i u

9

“Etički aspekti privredjivanja i ekonomski učinci morala“, Zbornik radova „Moral i ekonomija“, Institut društvenih nauka, Beograd, 2008

10

Monteskije Š. :Duh zakona“, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd 2009

drugom slučaju proces uspostavljanja socijalnog partnerstva i postizanja socijalnog koncenzusa postao je moguć onda kada su ispunjena dva uslova. Prvi je uspostavljanje relativne ravnoteže sveta rada i sveta kapitala, što je bio rezultat osnivanja i stalnog jačanja društvene moći sindikata, ali i političke demokratije i opšteg prava glasa kao jednog od njenih temelja, kao i suštinskih promena koje su se dogadjale u krilu samog kapitalizma. Drugi uslov je bio prevaziđenje one faze u odnosima izmedju radnika, odnosno radničkih sindikata i poslodavaca isključivo kao protivnika, kao trajno i nepomirljivo suprotstavljenih strana i kada su medju sobom uspostavili minimalni nivo poverenja. A poverenje kao princip odnosa medju ljudima je u suštini moralni princip, jer je jasno da se poverenje može imati samo u one koji su moralni. Tek kada se kroz dugotrajni, konfliktni period uspostavio minimalni nivo medjusobnog poverenja, bilo je moguće otpočeti izgradnju ključnih institucija socijalnog partnerstva, kroz čiji se rad postiže socijalni koncenzus, kao što su informisanje zaposlenih, konsultovanje, kolektivno pregovaranje, socijalni dijalog. Medju ovim instrumentima, sa stanovišta perspektiva socijalnog koncenzusa u Srbiji, jedan instrument, koji je neopravданo, iz ideoloških razloga zapostavljen, a to u saveti zaposlenih, treba posebno izdvojiti.

Proces usporene, opstruirane, nasilno prekidane tranzicije u Srbiji odneo je mnoge žrtve. Zvući cinično, ali je istinito, da su jedna od žrtava tog protivrečnog, konfliktnog procesa bili i saveti zaposlenih. U prilog takvom stavu govori jedna, ali nesporna, tvrda činjenica – saveti zaposlenih u Srbiji ne postoje, a na prste jedne ruke mogu sa nabrojati oni neuspeli pokušaji da se oni uspostave. Istini za volju, u Zakonu o radu, postoji samo jedna odredba o mogućnosti, odnosno pravu zaposlenih da osnuju savet zaposlenih, ali je očigledno da zakonodavac, ovom veoma značajnom institutu socijalne demokratije nije poklonio zaslужenu pažnju.

Naprotiv, samoupravljačko iskustvo sa radničkim savetima, koje je imalo i svoje dobre i svoje loše strane, je zloupotrebljeno kao predmet ideološke manipulacije, u tom smislu da su svi oni koji su govorili o pozitivnim iskustvima radničkih saveta optuživani da su „jugonostalgičari“, da „žale za starim sistemom“, da su „komunjare“, i sl. Tako se dogodilo da je jedna nesporna civilizacijska tekovina, koja je postojala mnogo ranije u teorijskim koncepcijama uglednih mislilaca (Gramši) i u društvenoj praksi, apriori odbačena, bez objektivne procene istorijskog iskustva i perspektive. Međutim, to nije bila sudbina samo saveta zaposlenih, već i mnogih drugih civilizacijskih tekovina savremenog doba, u oblasti socijalne pravde, solidarnosti, socijalne demokratije, kao i institucija i pravnog okvira koji to omogućuje.

Ovo je važno zbog toga, što istorijsko iskustvo, kao i saveremena praksa, pre svega zemalja tranzicije, ali i razvijenih zemalja, koje su ove „dečije bolesti“ političke i socijalne demokratije preležale pre više decenija, potvrđilo da se saveti zaposlenih, kao i svaka druga, institucija socijalne demokratije, ne može uspostavljati i funkcionalisati izolovano, kao „čardak ni na nebu ni na zemlji“, već samo u kontekstu celovite pravne regulative i institucija socijalne demokratije i naravno političkih, moralnih i stručnih kapaciteta socijalnih partnera da to pretoče u dobru društvenu praksu. Drugim rečima, društveni smisao afirmacije, uspostavljanja i jačanja društvene moći saveta zaposlenih, mora se posmatrati u kontekstu celine prava zaposlenih na informisanje, konsultovanje i saodlučivanje, što je suština socijalne demokratije i mera uspešnosti svih njenih instrumenata, kao što su kolektivno pregovaranje, socijalni dijalog i sl.¹¹

U tom smislu je očigledno da bi svim akterima industrijskih odnosa u Srbiji dobro došla primena jednog pedagoškog principa koji se zove –utvrđivanje predjenog gradiva. Primena ove metode je neophodna da bi se svi ovi akteri suočili sa jednom nespornom činjenicom, da su saveti zaposlenih nesporna civilizacijska, demokratska tekovina, i da su uspešno položili test društvene prakse, da predstavljaju snažno uporište socijalne demokratije, efikasan instrument učešća i uticaja zaposlenih u procesu odlučivanja u preduzeću, faktor unapredjivanja motivacije zaposlenih, što ima i svoje ekonomske efekte i nezamenljivi činilac socijalnog mira u preduzeću i društvu.

Iz svega navedenog bilo bi logično da sindikati budu inicijatori i glavni akteri u zalaganju za celovitije normativno regulisanje i uspostavljanje koncepta i prakse saveta zaposlenih. Možda je pregrubo reći da su sindikati protivnici saveta zaposlenih, ali je nelogično i začudjujuće izostajanje svake inicijative sindikata na ovom planu. Razlog tome se nalazi u činjenici da sindikati, po pravilu savete zaposlenih doživljavaju kao konkurenčiju, kao nekoga ko ugrožava sindikat, odnosno da se sindikati i saveti zaposlenih medjusobno isključuju. Celokupni istorijski tok razvoja, kao i savremena praksa nedvosmisleno potvrđuju da takav stav nema nikakvog osnova, niti su zagovornici ovakvog stava ikada ponudili relevantnu argumentaciju. Naprotiv, iskustvo zemalja sa razvijenom praksom saveta zaposlenih potvrđuje da tamo gde su jaki saveti zaposlenih su istovremeno jaki i sindikati, a najbolje rezultate, sa stanovišta odbrane interesa zaposlenih postižu kada deluju komplementarno. Čak štaviše, činjenica da se članovi saveta zaposlenih biraju na tajnim izborima sa više kandidata, da se konstituišu i funkcionišu na demokratskim principima može da posluži

11

Jeftić M. „Uloga saveta zaposlenih i sindikata u zastupanju interesa zaposlenih u državama članicama EU“, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2011

kao podsticaj za jačanje unutrašnje demokratske organizacije i demokratskog načina rada u sindikatima. Zato, iako tako, na prvi pogled ne izgleda, odnos prema savetima zaposlenih predstavlja važan test za budućnost sindikata u Srbiji.

Zaključna razmatranja

Analiza društvene prakse potvrđuje da je socijalni koncenzus temelj trajnog, dugoročnog, stabilnog tehnološkog, ekonomskog i socijalnog razvoja. One zemlje koje su uspele da postignu socijalni koncenzus, a to znači izgrade model političkog, ekonomskog i socijalnog organizovanja društva prihvatljiv za sve društvene slojeve, odnosno strategiju održivog razvoja, danas su najrazvijenije zemlje. U ovom zemljama, takodje je najrazvijenija politička i socijalna demokratija, jednakost svih pred zakonom, ljudske slobode i prava, što govori da je to političko i socijalno okruženje u kome se jedino može uspostaviti socijalno partnerstvo i socijalni koncenzus, odnosno da u stvaranju takvog socijalnog koncenzusa moraju učestovavati svi društveni slojevi.

Isto tako, u prethodnim delovima teksta je ukazano na čitav niz činilaca u političkoj, pravnoj, socijalnoj, moralnoj i svim drgum sferama društvenog života, koji moraju biti zastupljeni, odnosno u dovoljnoj meri razvijeni, da bi mogao biti uspostavljen socijalni koncenzus.

U tom pogledu, aktuelno stanje i perspektive socijalnog koncenzusa u Srbiji su suočeni sa velikom protivurečnošću. Naime, iskustvo svih gradjanskih društava, a posebno društava u tranziciji je potvrđilo da je siromaštvo izuzetno velika, objektivna prepreka u postizanju socijalnog koncenzusa, po onoj narodnoj: „Beda na vrata, ljubav kroz prozor“. Naime, po načelima zdravog razuma i osnovnih eod sutrašnjeg dana, socijalnoj neizvesnosti. Naprotiv, društveni slojevi koji se nalaze u takvoj ponižavajućoj situaciji gube motivaciju za rad, za učešće u javnom i političkom životu, prema akterima političkog i društvenog života grade jedan a priori konfliktan odnos, gube nadu u mogućnost društvenih promena. Logično je i očekivano da oni neće pristati (otvoreno ili prikriveno) na takve društvene odnose i sistem u kome su oni žrtve, oni koji cenu društvenih promena, koje podrazumeva tranzicija plate sopstvenim poniženjem i siromaštvo.

S druge strane, trajni izlazak iz krize nije moguć bez socijalnog koncenzusa, pa se tako upada u začarani krug siromaštva. Prvi korak u pravcu postizanja socijalnog koncenzusa mora zbog toga biti usmeren na postizanje civil-

zacijskog minimum za najugroženije društvene slojeve, što neizbežno podrazumeva nove principe i kriterijume u raspodeli društvenog bogatstva.

Literatura

- Dokumentacija Veća Saveza sindikata Hrvatske, Dokumentacioni centar VSSSH, Zagreb, 2010.
- Draskovic, B. : Kraj privatizacije – posldice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji, Zbornik radova sa istoimenog naučnog skupa, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2011.
- Etički aspekti privredjivanja i ekonomski učinci moralu, Zbornik radova „Moral i ekonomija“, Institut društvenih nauka, Beograd, 2008.
- Golubović, Z. : Kuda ide postotbarska Srbija (2000-2005), „Službeni glasnik“, Beograd, Edicija „Stav“, Knjiga 5
- Hase, R., Šnajder, H. Vajgelt, K. : Leksikon socijalne tržišne privrede, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2005.
- Jeftić, M. : Uloga saveta zaposlenih i sindikata u zastupanju interesa zaposlenih u državama članica EU, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2011.
- Kriza i razvoj, Zbornik radova sa istoimenog naučnog skupa, Institut društvenih nauka, Beograd, 2010.
- Monteskije Š. : Duh zakona, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 2009.
- Republički zavod za statistiku, Beograd, 2012.
- Stajić, D. : Zablude o socijalnoj državi, Institut za političke studije, Beograd, 2010.
- Vukotić, V. : Psihofilozofija biznisa, CID, Podgorica, 2006.

SOCIAL CONSENSUS AS A FUNDATION OF A NEW ECONOMIC DEVELOPMENT MODEL

Abstract

If we analyse process of transition in whole, we can make conclusion that all countries in transition (Central and South East European countries) on declarative level accepted need and importance of achieving of national social consensus, establishment of adequate political, social and legal instruments needed for social consensus development and strengthening, and initiate and realised number of activities in favor of it. Today, two decades after beginning of transition is clear that all transitional countries in the process of achieving of social consensus were faced with many obstacles, open issues, problems, but also they have very different results in that process.

Process of achieving of social consensus itself is essentially conflictual. In other word nature of that process is conflictual. That is why because each of actors of social consensus process starts from his own interest and try to get maximum. However, in negotiation process all of them search for common interest. On the beginning of the process, one of main subject of conflict was concentrated about proce-

dural issues, because, social partners understood that definitioo and realisation of them individual and common interesta dipend of „rule of game“.

On the begining of the process all social partners werw faced with one common long term obstacle – less level of knowledge anf education in the field of industrial and social democracy. In that sence expirience of Serbia, but also other transitional countries confirm that many industrial and social conflict provoked because of less level of knowledge off alll social partners.

Key words: economy, social concensus, social partnership, social actors, industrial conflicts, ethic, autonomos regulation.

*Prof. dr Ljiljana Jeremić**
*Mr Marina Savković**

EKONOMSKI RAZVOJ, ZAPOSLENOST I SMANJENJE SIROMAŠTVA U SRBIJI U VREME EKONOMSKE KRIZE

Rezime

Ekonomski rast privrede zavisi od mnogih faktora ali jedan od značajnih predstavlja puna zaposlenost radne snage koja direktno utiče na smanjenje ekonomskog siromaštva stanovništva. Usporen ekonomski rast u vreme svetske ekonomske krize ispoljene 2008. godine kao i recesija u velikom broju ekonomski razvijenih zemalja u svetu dodatno je pojačao zastoj razvoja privrede Srbije. Kao verni pratilac takvog trenda ekonomsko siromaštvo stanovništava ispoljilo se kao značajan problem ekonomskog razvoja.

Nedostatak novčanih sredstava i pad kupovne moći stanovništva utiče na opadanje proizvodnje jer stanovništvo mnoge potrebe ne može da obezbedi. Rešavanje svetske ekonomske krize prvenstveno zavisi od jačine vraćanja normalne uposlenosti stanovništava kao faktora razvoja privrede. Zaposlenost i normalna funkcija tržista rada sa fleksibilnom elastičnošću zaposlenosti predstavljaju jedan od primarnih ciljeva oporavka privrede kao način rešavanja svetske ekonomske krize.

Ključne reči: privredni rast, zaposlenost, radna snaga, ekonomsko siromaštvo

1. Uvodna razmatranja

Veliki broj studija o povezanosti ekonomskog rasta i zaposlenosti i u vezi sa tim smanjenja siromaštva slaže se da je to prvi i najznačajniji faktor koji utiče na povećanje zaposlenosti, a smanjenje siromaštva.¹ Međutim, iako su Dollar and Kraay (2002) dokazivali pomoću statističkih analiza da postoji direktna korelacija između ekonomskog rasta i zaposlenosti neki drugi istra-

* Univerzitet Singidunum, Beograd

1

Dollar and Kraay, (2002) "Growth is Good for the Poor", Economic growth, employment, and poverty reduction linkages: The case of Thailand by Medhi Krongkaew, Suchitra Chamnivickorn, Isriya Nitithanprapas, (2006).

živači dokazivali su obrnuto. U velikom broju radova u okviru empirijskih istraživanja pokazalo se da brz ekonomski rast ne mora direktno da utiče i na povećanje zaposlenosti i u vezi sa tim smanjenjem siromaštva. Takođe, u nekim zemljama utvrđeno je (azijskim) da ne postoji direktna veza da opadnje ekonomskog razvoja vodi u istom smeru do porasta siromaštva. Navodi da postoje tri faktora koji utiču na porast siromaštva:

- Prvi, kada iako postoji rast privrede postoje faktori koji ograničavaju rast zaposlenosti,
- Drugi, sama elastičnost zaposlenosti,
- Treći, problem integracije siromašnih slojeva u postojećom odnosu privrednog rasta i uspostavljene zaposlenosti.

U velikom broju ekonomskih studija počev od 1992. godine i nadalje pokazano je da ekonomski rast ne mora da bude jedini i dovoljan faktor za smanjenje siromaštva ali svakako utiče na povećanje dohotka zaposlenog stanovništava. U svakom slučaju privredni rast utiče na povećanje zaposlenosti i putem povećanja zaposlenosti na preraspodelu dohotka i smanjenje siromaštva.

1.1. Smanjenje siromaštva putem povećanja zaposlenosti

Mnogi autori smatraju da se siromaštvo može da smanji upošljavanjem tog stanovništava ili akcijom samozapošljavanja. Međutim, u realnim okolnostima pokazalo se da ukoliko se porast ukupne zaposlenosti ne zasniva na porastu produktivnosti rada već samo na porastu zaposlenosti onda se to povećanje neće ni javiti kao faktor povećanja privrednog rasta. Prema tome insistiranje samo na povećanju zaposlenosti bez povećanja produktivnosti ne može da bude dovoljan faktor za podsticaj ekonomskog rasta. Kada se analiza populativnosti produktivnosti sagleda na sektorskom nivou privrede onda tek može da se da bolja pretpostavka za uspostavljanje modela privrednog rasta. Tako u jednom istraživačkom radu (A. R. Khan (2001), navodi nekoliko slučajeva kada može da se dogodi ovakav scenario. "Problem može da nastane:

- Kada je elastičnost tražnje rada niska, a kada je intenzitet ekonomskog rasta isto nizak zbog neodgovarajuće ekonomске politike i institucija drustva.
- Kada uticaj visokog rasta kompenzuje smanjenje zaposlenosti, a nastaje kao rezultat ekonomске reforme usled globalizacije zato što je ona proizvod niske elastičnosti tražnje zaposlenosti.
- Kada visoki privredni rast može da dovede do velikog povećanja zaposlenosti u slučaju kada siromašni ne poseduju nephodne poslovne sposobnosti i veštine (ekstenzivna zaposlenost-jeftina radna snaga).

- Kada postoji visoka koncentracija retkih proizvodnih resursa kao sto su zemljište i fizička radna snaga.

Osim ovih prethodno navedenih potrebno je prema našem uverenju da se uključi još jedan veoma važan faktor koji ima značajan uticaj na rast privrede u cilju smanjanja siromaštva. To je promena nejednakosti dohotka koja može da pogodi različite grupe ljudi."

Na osnovu ovih razmatranja možemo da zaključimo da ukoliko kreatori ekonomске politike budu insistirali na rešavanju samo politike siromaštva bez uključivanja uticaja koji se prenose sa globalnih tržišta i ne budu se sprovodile mere širokog obrazovanja stanovništva kao posledica može da se javi velika nejednakost dohotka iako postoji blag ekonomski rast..

1.2. Ekonomski rast i siromastvo

Generalno posmatrano, kada imamo ekonomski rast onda siromaštvo ima tendenciju smanjenja. Ekonomski rast može da pomogne da se smanji siromaštvo tako što se povećava dohodak domaćinstava, obezbeđujući zaradu da bi se održao nivo za osnovne minimalne potrebe. Različite studije² o siromaštву i ekonomskom rastu ipak su ustanovili da je sam ekonomski rast nedovoljan za uspešno smanjenje siromaštva. Način na koji se bira model i izvori rasta su isto tako važni zbog koristi koje raspoređuju, a sve u cilju smanjenja siromaštva.

2. Ekonomski rast u Srbiji

U periodu od 2005. do 2010. bruto drustveni proizvod u Srbiji na osnovu statističkih podataka kretao se na sledeći način:

Tabela 1. Bruto domaći proizvod Srbije od 2005 do 2010.

	REPUBLIKA SRBIJA					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bruto nacionalni dohodak u tekućim cenama						
mil.USD	24961.0	28911.5	38128.8	46424.8	39622.4	36249.3

Izvor podataka: Republički zavod za statistiku

²

Kakwani and Pernia (2002); Osmani (2002), "(prema *Understanding the Relationship between Economic Growth, Employment and Poverty Reduction*, Katy Hull, 2008).

Privreda Srbije³. Osnovna mera ukupnih ekonomskih aktivnosti, bruto domaći proizvod, u periodu od 2005-2011.godine je rastao po prosečnoj godišnjoj stopi od 2%, osim što je u 2009.godini bio zabeležen pad od 3,5%, kao posledica delovanja negativnih efekata globalne ekonomske krize.

Prema statističkim podacima ukupne ekonomske aktivnosti u 2011.godini, merene bruto domaćim proizvodom su imale realni rast od 1,6% u odnosu na 2010. godinu. Generatori rasta bruto društvenog proizvoda su bili u sektorima snabdevanja električnom energijom, gasom i parom, gradjevinarstvu i rudarstvu. Najveći pad BDP-a zabeležen je u sektoru trgovine i sektoru administrativne i pomoćne uslužne delatnosti.

Najvažniji sektor privrede industrijska proizvodnja koja deluje na celokupnu privredu. U 2011.godini porasla je za 2,1% u odnosu na 2010.godinu. U strukturi industrijske proizvodnje najzastupljeniji su: prehrambeni proizvodi, metalski kompleks, energetika i hemijska industrija.

Jedan od velikih problema je stabilizacija inflacije koja otežava ukupno poslovanje. Procenjena stopa inflacije u 2011.godini iznosi 7%.

Realni pad BDP-a u prvom kvartalu 2012.godine u odnosu na isti period prethodne godine iznosio je 1,3%.

Industrijska proizvodnja u Republici Srbiji u periodu januar-mart 2012.g., u odnosu na isti period 2011.godine manja je za 5,9%.

U prvom kvartalu 2012.godine spoljnotrgovinska razmena Srbije sa inostranstvom iznosila je 7051,9 miliona USD što je za 3,7% manje u odnosu na isti period prethodne godine (izraženo u EUR 5375,0 miliona EUR).

U razmeni robe sa inostranstvom u prvom kvartalu 2012.godine ostvaren je deficit u iznosu od 2169,7 miliona USD što čini povećanje od 11,5% u odnosu na isti period 2011.godine. Pokrivenost uvoza izvozom iznosi 52,9% i manja je od pokrivenosti u istom periodu prethodne godine od 58,0%.

Prosečna zarada bez poreza i doprinosa isplaćena u prvom kvartalu 2012.g. u odnosi na prosečnu zaradu bez poreza i doprinosa u prvom kvartalu 2011.g. nominalno je veća za 11,2%, a realno je veća za 6,4%.

3. Prepostavke utvrđivanja povoljnog modela privrednog rasta

Empirijska istraživanja potvrdila su da rast u jednom sektoru privrede neće odmah da dovede do smanjanja siromašnih svih slojeva društva. Faktori koji utiču na poboljšanje zaposlenosti su pre svega porast produktivnosti u

3

Prema podacima <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx>

privredi, raspored zaposlenih po sektorima privrede i stepen mobilnosti radne snage.

Da bi se povećala zaposlenost potrebno je da postoje najmanje jedan ili više produktivnih sektora koji mogu da povećaju zaposlenost manje produktivnih sektora.

Za ovu vrstu aktivnosti potrebno je da se obavi kvantitativna i kvalitativaivna analiza kako bi se identifikovali prepereke koje ometaju da siromašni članovi društva pronađu bolja radna mesta.

Nedostatak pouzdanih podataka u Srbiji, takođe i u mnogim zemljama, sa niskim prihodom po glavi stanovnika, ne omogućuje da se pozdano prouče uzročno-posledične veze ovog problema. Neka od pitanja koja se javljaju su:

Kako uspostaviti odgovarajući sektorski obrazac i koja je to politika ekonomskog koja može utići na smanjenje siromaštva?

Da li je rast intenzivnog-zapošljavanja ili intenzivne –produktivnosti važniji za smanjenje siromaštva?

Tabela 2. Bruto dodata vrednost po delatnostima, u tekućim cenama Republika Srbija

	REPUBLIKA SRBIJA [RS]				
	2005	2006	2007	2008	2009
Bruto dodata vrednost po delatnostima u tekućim cenama					
Učešće u BDP, %					
Ukupno	84,6	85,3	84,9	86,0	85,8
A - Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	10,0	9,4	8,6	8,9	8,0
B - Rudarstvo	1,5	1,4	1,2	1,2	1,3
C - Prerađivačka industrija	14,4	14,5	14,1	14,0	13,6
D - Snabdevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacijom	2,7	3,0	2,7	2,6	3,2
E - Snabdevanje vodom; upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti	1,4	1,2	1,1	1,0	1,1
F - Građevinarstvo	4,0	4,1	4,4	4,7	4,1
G - Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala	10,3	10,6	10,1	10,4	9,5
H - Saobraćaj i skladištenje	4,7	4,7	4,7	4,6	4,7

	REPUBLIKA SRBIJA [RS]				
	2005	2006	2007	2008	2009
I - Usluge smeštaja i ishrane	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0
J - Informisanje i komunikacije	3,9	3,7	3,8	4,0	4,2
K - Finansijske delatnosti i delatnost osiguranja	2,2	2,5	2,8	2,9	3,1
L - Poslovanje nekretninama	10,3	10,0	9,5	9,7	10,9
M - Stručne, naučne i tehničke delatnosti	2,4	3,8	4,1	4,2	3,6
N - Administrativne i pomoćne uslužne delatnosti	0,9	1,3	1,5	1,6	1,4
O - Državna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje	4,1	3,4	4,0	3,4	3,3
P - Obrazovanje	3,8	3,9	4,2	4,3	4,4
Q - Zdravstvena i socijalna zaštita	4,9	4,9	5,3	5,4	5,5
R - Umetnost; zabava i rekreacija	0,9	0,8	0,8	0,9	1,3
S - Ostale uslužne delatnosti	0,9	0,9	0,9	0,9	1,4
T - Delatnost domaćinstva kao poslodavca; delatnost domaćinstava koja proizvode robu i usluge za sopstvene potrebe	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
U - Delatnost eksteritorijalnih organizacija i tela					

Izvor podataka: Republički zavod za statistiku

U rešavanju ovih problema ekonomisti primenjuju istraživanja segmentacije tržišta rada. Postoje istraživanja koja su pokazala da je tržište rada u ekonomski razvijenim zemljama obično segmentirano na "produktivnije" i "manje produktivne" sektore rada. Analitički pristup za utvrđivanje produktivnosti sektora može da se obavi kroz analizu u nekoliko faza. Potrebno je prvo, da se utvrdi u kojoj meri je rast privrede povezan sa promenama u zapošljavanju. U kojoj korelaciji je sa povećanjem samo broja zaposlenih, a u kojoj sa povećanjem produktivnosti rada, odnosno otvaranjem kvalitenih radnih mesta. U drugoj fazi važno je da se utvrdi kakav je odnos između promena ovih kategorija i smanjenja siromaštva. Kada se prethodno utvrde ove činjenice tek onda može da se pristupi završnoj fazi analizi korelacije sa stanovišta ekonomске politike i institucionalnog okruženja, odnosno da li i u kojoj meri kreatori ekonomске politike donose i sprovode poželjne politike. Svaka zemlja ima odgovarajuću politiku koja je specifična.

3.1. Tržište rada, segmentacija i njene implikacije

Tržište rada u nisko i srednje razvijenim zemljama ima tendenciju da budu visoko segmentirano. Zaposleni primaju različite zarade, uslovi zapošljavanja u svakom sektoru su specifični i uvek postoji ograničena mobilnost iz "manje produktivnih" u "više produktivna radna mesta". Segmentirani modeli tržišta⁴ rada predviđaju da institucionalno postavljene plate (na primer, zbog regulatornih intervencija ili u zavisnosti od pregovaračke moći radnika) mogu da promene odnos "produktivnijih" poslova. Često neki radnici u "produktivnom sektoru" ne mogu da dozvole da ostane bez posla, tako da su spremni da prihvate "manje produktivan posao" u kojem su i zarada i / ili uslovi zapošljavanja ispod nivoa utvrđenog u "produktivnijem" sektoru.

Postoje brojni primeri analiza sektora koji su specifični za pojedine privrede i kontrasti se odnose najčešće na sledeće pojave.

Modeli segmentacije tržišta rada imaju različite nazive⁵, neki od najčešćih oblika "osnovni" i "srednji" sektori, neko⁶ koristi oznake "primarni" i "sekundarni". Veoma često razlike u primanjima proističu na osnovu pripadnosti članstva dobro plaćenih poslova jakim sindikatima, a niža primanja imaju članovi ne tako jakih sindikata, kao i poslovi u građevinarstvu. Prema tome insistiranje na povećanju zapošljavanja u sektoru građevinarstva mora da bude dobro planirano zato što ono ne mora uvek da ima povoljan razvojni multiplikacioni efekat na rast privrede. Ukoliko je zemlja ekonomski siromašnija u tom slučaju ni ovaj efekat neće dati isti rezultat kao u ekonomski visoko razvijenim zemljama. Može da se dogodi upravo obrnuto. Neki istraživači uvode pojmove "insajdera" naspram "autsajdera". Prave⁷ razliku između "insajdera" (urbano stanovništvo) i "autsajderi" (ruralno-urbani migranti). Oni su pronašli dokaze da su "insajderske" pozicije zaštićene od konkurenциje "autsajdera".

4

Za razliku od osnovnog neoklasičnog modela koji predviđa izjednačavanje plata.

5

"Dobri" nasuprot "loših" poslova. Avirgan i sar. (2005) Koristite izraze "dobar" i "loš" posao za razliku između formalnog i neformalnog rada u jednom broju zemalja u razvoju, ističući da su zarade stalno niže i da je duže radno vreme u neformalnom sektoru. "(prema *Understanding the Relationship between Economic Growth, Employment and Poverty Reduction*, Katy Hull, 2008)

6

Dikens i Lang (1986), Isto

7

Yueh i Knight (2004), Isto

Svi ovi prethodno izneti stavovi mogu da se povežu analizom jedne pojave da se podela na tržištu rada između radnih mesta sa dobrom uslovima i zaradom, koje su brojno manji, a da su poslovi u kojima su uslovi i plate niži mnogo brojniji. Ova pojava poznata kao dualno ili dvostruko tržište rada⁸ u kome radnici koji su zaposleni u formalnom sektoru imaju zarade koje im obezbeđuju dobru materijalnu i društvenu egzistenciju dok zaposleni u neformalnom sektoru (sivo tržište) povećavaju ponudu svog rada i to po nadnicama nižim od tržišnih. Koncepcije dvojnih tržišta se razlikuju ali imaju zajedničke karakteristike: postojanje dva ili više sektora sa različitim zaradama, uz ograničenu pokretljivost naviše radnika iz "manje" proizvodnih sektorima. Ovaj aspekt problema dualizma tržišta rada izražen je u privredi Srbije čime je znatno smanjena pokretljivost zaposlenih ka bolje plaćenim poslovima. Segmentacija tržište rada ima nekoliko bitnih uticaja na odnos između ekonomskog rasta i smanjenja siromaštva.

Prvo, ukupna stopa privrednog rasta može biti niža u segmentiranim nego u potpuno integrisanim tržištima, jer prepreke sprečavaju efikasan protok radne snage. Rast u jednom sektoru⁹ ne mora da ima uticaj na plate u drugim sektorima privrede. Segmentacija tržišta rada u slučaju Srbije može da nam posluži kao pokazatelj da treba da se utiče na rast sektora gde su siromašni slojevi.

Privredni rast koji dovodi do povećane mogućnosti zapošljavanja u sektorima "manje produktivnih poslova" možda neće biti dovoljan da ublaži siromaštvo. Budući da su u ovim sektorima niske zarade, odnosno loši uslovi, može da dođe do širenja nedovoljne zaposlenosti ili eksplotacije. S druge strane, zapošljavanje u sektorima sa većom produktivnosti može pomoći smanjenju siromaštva zato što će povećati zarade. Na taj način obezbeđuje se približavanje zarada iz manje produktivnih sektora onima sa višom produktivnošću. Privredni rast koji može da rezultira povećanjem broja radnih mesta i produktivnosti treba da poboljša mobilnost siromašnih u različitim sektorima.

Osim ovih problema postoje i institucionalne barijere za mobilnost radne snage kao što su geografske. One najčešće nastaju usled loše infrastrukture povezivanje urbanih i ruralnih područja.

⁸

Prema *Understanding the Relationship between Economic Growth, Employment and Poverty Reduction*, Katy Hull, 2008)

⁹

Prema teoriji neoklasičnog modela

3.2. Ključni elementi modela privrednog rasta

Prva faza za određivanje odgovarajućeg modela privrednog rasta jeste analiza odnosa između rasta i zapošljavanja praćenjem kretanja koeficijenta elastičnosti rasta zaposlenosti, odnosno kako jedan procenat promene privrednog rasta utiče na procentualnu promenu zaposlenosti. Ovde mora da se vodi računa o nekoliko faktora koji mogu da iskrive sliku o stvarnom uticaju rasta privrede na zaposlenost, zato je potrebno dobro tumačenje analize. Na primer ako se za 3% poveća zaposlenost to još uvek ne znači da se realno u privredi i povećao broj novootvorenih radnih mesta. Posmatranje koeficijenta elastičnosti zaposlenosti putem samog procenta porasta zaposlenosti još uvek nam ne daje kvalitativne analitičke podatke da li je došlo do stvarnog povećanja zarada. Ovaj pokazatelj samo na ovom analitičkom nivou ne kaže ništa o stvarnom obimu otvaranja novih radnih mesta.

"Stoga, potražnju radne snage podstiče povećanje ljudskog kapitala, ako se ovaj ljudski kapital povećava brže od zarade, što podrazumeva neto dobit u smislu produktivnosti rada. Potražnja radne snage je jednako srazmerna tehničkom napretku, ukoliko su troškovi tog napretka manji od dodatne tehnologije koju donosi tehnički napredak (neto povećanje produktivnosti kapitala).

Iz toga sledi da su zarade u privredi glavna determinanta potražnje na tržištu rada: što je veći nivo zarade, to je manja potražnja od strane poslodavaca. Ova negativna korelacija između potražnje radne snage i zarada može da ima različite redove veličina, što je izraženo elastičnošću radne snage u odnosu na zarade. Da bismo ispitali oblik i elastičnost potražnje radne snage u slučaju Srbije, posmatramo stopu zaposlenosti i nivo zarada u periodu januar 2006. – april 2010. godine. Zato koristimo mesečnu frekvenciju podataka. ... Može se videti da je potražnja umereno elastična, što implicira da rigidnost tržišta u odnosu na zarade nije tako visoka. U proseku, u navedenom periodu ta je elastičnost iznosila -0,056. To znači da, ako se prosečna bruto zarada poveća za 5%, ukupna zaposlenost u privredi će biti smanjena za 0,28%, odnosno za 5.152 zaposlenih.¹⁰

U ovoj fazi analitičkog pristupa ne uzimaju se na primer ni demografske promene. Konačno, elastičnost zaposlenosti ne kaže ništa ni o kvalitetu novih radnih mesta.

10

Metodologija za analizu tržišta rada i prognoziranje potreba tržišta rada u Republici Srbiji, Verzija 2, april 2010, Projekat EEO GROUP S.A. u saradnji sa EPRD, S&T Services and TARA International Consulting

Jednostavan način za razumevanje kako je rast povezan sa povećanjem kvantiteta i kvaliteta radnih mesta je da izvrši dekompozicija rasta BDP-a po glavi stanovnika na tri komponente: promene produktivnost, stope zapošljavanja i demografske promene.¹¹ Primena ove metodologije¹² na različitim uzorcima zemalja, dokazala je da je sektorski obrazac intenziteta rasta, zapošljavanja i produktivnost instrument za smanjenje siromaštva. Pokazalo se da je intenzivan rast zaposlenosti u određenim sektorima (proizvodnja, građevinarstvo, rudarstvo i komunalije) u korelaciji sa smanjenjem siromaštva, intenzivan rast zaposlenosti u poljoprivredi je u korelaciji sa povećanjem siromaštva. S druge strane, intenzivan rast produktivnosti u poljoprivredi značajno je povezan sa smanjenjem siromaštva, bilo kroz povećanje sektora u produktivnosti ili preko kretanja radnika u drugim sektorima. Ova analiza pokazala je i otkrila visok nivo heterogenosti kod različitih zemalja. Ispitivana produktivnost na širom uzorku u celini, odnosi se na tačno u određene regije. Uvek postoji drugaćiji skup odnosa između sektorskih obrazaca rasta i smanjenja siromaštva posmatrano po zemljama sa različitim dostignutim stepenom privrednog razvoja.

Ovaj način posmatranja omogućava analitičarima da identifikuju da li intenzivan rast zaposlenosti i intenzivan rast produktivnost pokazuju korelaciju sa stepenom smanjenja siromaštva, i da li ti odnosi zavise od sektora. Konačno, važna faza posmatranja je analiza putem koje treba da se utvrdi da li su određene ekonomske politike ili institucionalni uslovi u korelaciji sa pojedinim modelima rasta (kao što su obrazovanje, regulativa tržišta rada, investicije, spoljnatrgovina i slično).¹³

Na primer, regulative o minimalnim zaradama značajno utiču na smanjenje intenzivnog rasta zaposlenosti u sekundarnom sektoru, dok je otvorenost

¹¹

Rast koji se može pripisati promenama u autputu po radniku dobija se izračunavanjem rasta per capita na dodatu vrednost između dva tačka u vremenu pod hipotetičkom scenariju u kome stopa zaposlenosti i deo radno sposobnog stanovništva ostaje konstantna, ali proizvodnja po radniku je promenjena. Slično tome, iznos rasta pripisuje promene u zapošljavanju ili deo radno sposobnog stanovništva može se dobiti po glavi izračunavanje vrednosti added kada su druge komponente se održavaju konstantan.

¹²

Gutierrez i sar. (2007)

¹³

Za varijabli treba uzeti promene od početka do kraja popisa jer to može da olakša otkrivanje liniju uzročnosti. Cross-country analiza potvrđuje da će šira politika i institucionalno okruženje uticati u kojoj meri rast utiče na smanjenje siromaštva (Gutierrez i sar., 2007).

za trgovinu povećava. Obrazovanje je snažno i pozitivno povezano sa intenzivnim rastom produktivnosti.

Tabela 3: Stope aktivnosti, zaposlenosti, neaktivnosti i nezaposlenosti, Republika Srbija

	2009/oktobar Lica radnog uzrasta (15-64)	2010/oktobar Lica radnog uzrasta (15-64)	2011/novembar Lica radnog uzrasta (15-64)
Stopa zaposlenosti	50,0	47,1	45,3
Stopa aktivnosti	60,5	58,8	59,9

Izvor podataka: Republički zavod za statistiku

Poseban problem proističe iz ograničenja podataka kao i dostupnost nekih podataka u dovoljno dugim vremenskim serijama. Konkretno, neke zemlje izveštavaju na primer samo o formalnoj zaposlenosti i neke sektore izostavlja problem podataka posebno je izražen u Srbiji. Prethodno opisan korak u analizi odnosa korelacije intenziteta rasta dekomponovane privrede i zaposlenosti može da pomogne da se pripremi ekonomska politika poželjnih modela sektorskog rasta koji su u korelaciji sa smanjenjem siromaštva.

Na ovaj način analitičari mogu da odbace prepostavku da određeni sektor (na primer, da bilo koja proizvodnja) mora biti automatski pokretač povećane zaposlenosti. Kada postoji veza između siromaštva i intenzivnog rasta zapošljavanje za određeni sektor, onda može da se procenjuje da li moguće da se poveća broj zaposlenih u tom sektoru? Na primer, analiza za Argentinu, Čile, Tunisu i Ukrajine, između ostalog, pokazuje da rast malih i srednjih preduzeća (MSP) direktno utiče kao mogući faktor smanjenja siromaštva.¹⁴ U tom slučaju ekonomska politika treba da pojača aktivnost u domenu malih i srednjih preduzeća. "Analizu za Tursku preporučuje politike za jačanje veza između MSP i velikih firmi, tako da se korist od ekonomije obima kasnije pokazuje."¹⁵

14

Videti više *Understanding the Relationship between Economic Growth, Employment and Poverty Reduction*, Katy Hull

15

Isto.

Tabela 4: Formalna zaposlenost, Republika Srbija

	Ukupno	Pravna lica	Privatni preduzetnici
	Ukupno	Ukupno	Ukupno
Broj zaposlenih - ukupno, godišnji prosek			
2005	2068964	1546471	522493
2006	2025627	1471750	553877
2007	2002344	1432851	569494
2008	1999476	1428457	571019
2009	1889085	1396792	492293
2010	1795775	1354637	441138
2011	1746138	1342892	403246

Izvor podataka: Republički zavod za statistiku

Kreatori politike moraju tražiti mogućnosti za povećanje produktivnosti za intenzivan rast u tim propulzivnim sektorima. Poljoprivreda je često, ali ne uvek, identifikovana kao "manje produktivan" sektor. Strategije za povećanje produktivnosti u poljoprivredi često zahteva povećanje javnih investicije u puteve, navodnjavanje, intenziviranje poljoprivrednih metoda i diverzifikaciju proizvodnje gde su viši prinosa useva (komercijalna obrada i izvozne tražnje, poboljšano kreditiranje i investicije).

Da sumiramo, politika da se poboljša kvalitet "manje produktivnih radnih mesta" mora da se fokusira na povećavaju podsticaji za diverzifikaciju u više komercijalno sposobnih podsektora (na primer izvozno orijentisana poljoprivredna proizvodnja ili konfekcija i sl.).

Pristup kreditima, tehnologija i infrastruktura će igrati važnu ulogu u jačanju veza sa "više produktivnim sektorima". Obezbeđivanje većeg pristupa više boljim radnim mestima, smanjenje prepreka za mobilnost koje mogu da potiču iz geografskog položaja, infrastrukture, i pravnih i kulturnih standarda i propisa. Kao prvi korak ka uklanjanju barijera za mobilnost zaposlenih je njihovo prepoznavanje i identifikacija. U cilju određivanja realnog modela privrednog rasta u zavisnosti od konteksta zemlje, istraživanje treba da odgovore na neka pitanja da li je reč o problemima institucionalne prirode, da li radnici nemaju dovoljno veste ili kvalifikacije za prelazak u sektore viših zarada, ka-

kav je informisanost o slobodnim radnim mestima, da značajni infrastrukturni problemi sprečavaju lako kretanje.¹⁶

Tabela 5: Radna snaga po sektoru privredne delatnosti i geografskom području (u procentima) Republika Srbija, 2009.¹⁷

Sektor	Ukupno	Centralna Srbija	Vojvodina	Beograd
Poljoprivreda i šumarstvo	4.1	2.6	8.2	1.1
Proizvodnja	34.0	36.4	40.1	21.8
Građevinarstvo	9.5	10.5	9.7	9.9
Trgovina na veliko i malo	24.3	22.3	21.5	33.5
Saobraćaj, skladištenje i veze	5.6	9.7	5.9	5.4
Poslovi sa nekretninama, iznajmljivanje	11.8	3.9	10.2	18.7
Ostalo	10.7	14.6	4.4	9.6

U nekim zemljama, radni odnos je ograničen nedostatkom dobrog prevoza i puteva da se premosti razdaljina između seoskih područja i urbanih centara. Isti ovaj faktor direktno ograničava pristup dobrom poslu, a može imati indirektni uticaj na radnu snagu kroz učešće njenih efekata na pristup obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i finansijskim pogodnostima kao što su povoljniji krediti.¹⁸

U Srbiji su naročito izražene razlike u zapošljavanja stanovništva određene starosne strukture. Takođe, potrebno je stručno ospozobljavanje i specifično usmerenje zanatskih programa za mlade ljudi i žene. Ulaganja u obrazo-

¹⁶

Isto.

¹⁷

Vladan Božanić(2010), Anketa o potrebnim veštinama zaposlenih u Srbiji Osnovni zaključci Istraživanje sprovedeno u okviru zajedničkog UN programa “Promovisanje zapošljavanja mlađih i upravljanje migracijama” u Srbiji, MDGIF i Vlada Republike Srbije

¹⁸

(Sender i sar., 2005) prema *Understanding the Relationship between Economic Growth, Employment and Poverty Reduction*, Katy Hull

vanje i obuku treba da bude praćena drugim intervencijama da razbije mrežu socio-kulturni prakse koje sprečavaju angažovanje punih kapaciteta i pristupa učešću na tržištu rada.¹⁹

U okviru poslednjeg koraka analitičar treba da utvrdi da li određene politike i institucije su pozitivno ili negativno povezane sa smanjenjem siromaštva u modelu rasta. Rezultati dobijeni u ovom koraku mogu da pomognu ka odgovarajućim reformama za unapređenje šireg okruženje koje je pogodno za rast kvantiteta i kvaliteta radnih mesta. Ovo uključuje pravni i regulatorni prepreke do poslovnog ulaska, rada i izlazak i loše dizajniran tržišta rada propisima. Na primer, nefleksibilne i skupe politike zapošljavanja i otpuštanja, propisi, kao i nesprovođenje propisa predstavlja problem za sebe - prilika za proizvoljnu pri-menu pravila i korupcija, anti-izvozne pristrasnosti trgovinskih režima su identifikovani kao ometanje produktivnost radnih mesta U odgovoru na politike i institucionalne prepreke za otvaranje radnih mesta, država na nivou politike savetima često preporučuje mere da se smanje troškovi poslovanja i da se uvedu propisi u cilju fleksibilnijeg tržišta rada. Na primer, uvek se preporučuje snižavanje minimalnih kapitalnih zahteva za pokretanje biznisa, pojednostavljanje procedure za ulazak firme, dobro je da Zakon o radu uvede opciju nestandardnih ugovora (preporuka Svetske banke, 2006). Potrebne su strategije za ublažavanja rigidnosti plata, reformisanje javnog sektora, uvođenje minimuma da se podstakne zapošljavanje često isključene grupe, kao što su mladi. U zemljama sa niskim prihodom, programi javnih radova mogu biti najviše izvodljiva politika.

Zaključak

Razumevanje odnosa između zaposlenosti i smanjenje siromaštva zahtevaju određivanje ciljeva putem kojih mogu da se obezbede instrumenti za unapređenje privrednog rasta u uslovima ekonomске krize. Radi procene uticaja na zaposlenost i intenzivnu produktivnost potrebno je kao što smo videli da se na osnovu analize daju odgovori na određena pitanja koji će kreatorima ekonomskih politika da omoguće pravilan izbor unapređenja privrednog razvoja uz

19

Trgovina Sindikati, koji u nekim zemljama su napravljeni napore da se mobilišu članove van njihove tradicionalne izborne jedinice, može da igra važnu ulogu u jačanju glas marginalizovanih grupa (Sender i sar, 2005. Svetska banka 2006), dok donatori mogu da obezbede izgradnju kapaciteta programe za jačanje organizacije koje obezbediti radno mesto osnaživanje diskriminisanih grupa.

povećanje zaposlenosti. To su kao prvo odluke u vezi sa analizom kako sektorski obrazac rasta utiče na smanjenje siromaštva?

Ovo pitanje je od posebnog značaja na segmentiranom tržištu rada obično u zemljama, kao što je Srbija, na ovom stepenu ekonomskog razvoja. Rast u jednom sektoru privrede neće

se automatski pretvoriti u prednosti za siromašne putem povećanja privrednog rasta, zaposlenosti i smanjenje siromaštva: mnogo će zavisiti o profilu rasta (zapošljavanje i intenzitet produktivnosti), sektorski položaj siromašnih i obim mobilnosti u različitim sektorima. Drugo pitanje se odnosi na odluku o izboru intenzivnog zapošljavanja ili rasta intenzivne produktivnosti da bi se smanjilo siromaštvo. To će zavisiti od kvaliteta (ili produktivnost) radnih mesta sektora u kome se javlja rast. Jednostavno rečeno, rast intenzivanog zapošljavanje koji utiče na smanjenje siromaštva ne mora da se desi u okviru "produktivnijeg" sektora. Potrebno je obezbedi instrumente za profilisanje (rast prema svom radu, produktivnost i intenzitetu) i njen uticaj na procenu siromaštva.

Konačno, niz politika koje se odnose na oba tržišta rada (formalno i neformalno) direktno i institucionalno okruženje mora da kreiraju i podržavaju, da promovišu smanjenje siromaštva - kroz odgovarajući sektorski obrazac rasta. Srbija, kao i svaka zemљa, ima specifične karakteristike koje zahtevaju neophodnu kvantitativnu i kvalitativnu analizu za identifikaciju prepreka otvaranju novih radnih mesta, produktivnosti i mobilnosti radne snage. U zavisnosti od sektora, političari bi možda želeli da povećaju zapošljavanje i / ili produktivnost, istovremeno obezbeđujući da siromašni mogu da učestvuju u više i bolje mogućnosti za zaposlenje. U tom slučaju posebna pažnja mora da se posveti kreiranju politika koje se odnose na infrastrukturu, obrazovanje, spoljnutrgovinu i investicionu klimu.

Literatura

1. Chen, M. et al. (2005), "Progress of the World's Women 2005: Women, Work and Poverty" United Nations Development Fund for Women (UNIFEM), United Nations, New York.
2. Božanić, V. (2010), "Anketa o potrebnim veštinama zaposlenih u Srbiji Osnovni zaključci Istraživanje sprovedeno u okviru zajedničkog UN programa "Promovisanje zapošljavanja mladih i upravljanje migracijama u Srbiji", MDGIF i Vlada Republike Srbije
3. Dickens, W. and K. Lang (1986), "Labour Market Segmentation and the Union Wage Premium", Working Paper No. W1883, National Bureau of Economic Research, Cambridge MA.
4. Knight, J. and L. Yueh (2004), "Urban Insiders versus Rural Outsiders: Complementarity or Competition in China's Urban Labour Market?", Economics Series Working Papers No. 217, University of Oxford.
5. Gutierrez, C. et al. (2007), "Does Employment Generation Really Matter for Poverty Reduction?", World Bank Policy Research Working Paper No. 4432, World Bank, Washington D.C.

-
6. Hull, K. (2006), "An Overview of World Bank Analytical and Advisory Activities addressing the Labour Market and Employment, 2004-Present", Mimeo, World Bank, Washington D.C.
 7. Satchi, M. and J. Temple (2006), "Growth and Labour Markets in Developing Countries", Department of Economics, Discussion Papers, University of Bristol.
 8. Metodologija za analizu tržišta rada i prognoziranje potreba tržišta rada u Republici Srbiji, Verzija 2, april 2010, Projekat EEO GROUP S.A. u saradnji sa EPRD, S&T Services and TARA International Consulting
- Elektronski izvori:
- <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx>
- <http://www.rzs.rs>

ECONOMIC DEVELOPMENT, EMPLOYMENT AND POVERTY REDUCTION IN SERBIA DURING THE ECONOMIC CRISIS

Abstract

Economic growth of the economy depends on many factors but one of the most important is the full employment of labour, which resulted in lower economic poverty of the population. Slow economic growth during the global economic crisis in 2008th year as the recession in many economically developed countries in the world has been further strengthened delay the development of Serbian economy. As a faithful follower of this trend of economic poverty populations it was a significant problem for economic development.

Lack of funds and decline in purchasing power affects the rate of decline because many of the needs of the population can not provide. Addressing the global economic crisis is primarily dependent on the strength of restoring normal employment of populations as factors of economic development.

Employment and normal function of the labor market with flexible employment elasticity is one of the primary goals of economic recovery as a way of solving the global economic crisis.

Key words: Economic growth, employment, labour, economic poverty

*Prof. dr Milan Mitrović**

*Dr Milan Janković***

ZNAČAJ KLASTERIZACIJE ZA RAST I RAZVOJ SEKTORA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA

Rezime

Već više od dve decenije klasteri postoje kao poseban oblik udruživanja i povezivanja najčešće malih i srednjih preduzeća na lokalnom, regionalnom i granskom nivou. Svrha klastera je da omogući malim i srednjim preduzećima rast i razvoj u onim segmentima u kojima nemaju dovoljno kapaciteta da ih sami razviju. Klasteri omogućuju da se sektor MSP udružuje zajedno sa velikim proizvodnim i poslovnim sistemima u stvaranju lanca vrednosti. Oni se formiraju na bazi dobrovoljnosti, jasno izraženih poslovnih interesa i međusobnim poverenjem. U razvijenim industrijskim zemljama klasteri na regionalno-granskom nivou omogućuju velikom broju preduzeća iz sektora MSP brojne prednosti i efekte koji su navedeni i razrađeni u ovom radu. Klasteri se mogu formirati samoinicijativno, ali je češća praksa da u formiranju klastera inicijativu preuzima lokalna zajednica, region, pa čak i država kako bi se ne samo razvio sektor MSP već i čitav region. Klasteri su udruženja ne samo preduzeća iz jedne grane, već u njima učestvuju i visokoškolske institucije, istraživačko-razvojni instituti i dr. Između evropskih zemalja i naše zemlje u praksi klasterizacije postoji razlika, jer su klasteri u nas tek na nivou inicijative i prve faze njihove izgradnje. Pozitivni primjeri klastera kod nas daju za pravo da će sve veći broj MSP biti upućen na formiranje takvih poslovnih udruženja.

Ključne reči: klaster, klasterizacija, udruživanje malih i srednjih preduzeća, konkurenčnost, rast i razvoj

Pojam i definicije klastera

Klasteri kao oblik udruživanja i povezivanja preduzeća na lokalnom, regionalnom ili granskom nivou postoje u teoriji i praksi već tri decenije, ali je *

Fakultet za menadžment malih i srednjih preduzeća
**

Predsednik Privredne komore Beograd

njihov ubrzani razvoj naročito vidljiv u poslednjoj deceniji. Jedan od prvih i najznačajnijih teoretičara razvoja i funkcionisanja klastera jeste Majkl Porter, koga mnogi smatraju i rodonačelnikom industrijskih klastera.

Brojne su definicije klastera, ali uglavnom preovlađuje definicija da klasteri predstavljaju mrežu nezavisnih proizvodnih ili uslužnih preduzeća, koja u lancu stvaranja vrednosti obuhvataju proizvođače, trgovce i distributere, potrošače, ali i fakultete, institute, konsultantske firme, gde svako od njih ima svoje učešće u lancu vrednosti i stvaranju vrednosti.

Klasteri predstavljaju savremeni model umrežavanja preduzeća na granskom i teritorijalnom principu u čijoj mreži dominiraju mala i srednja preduzeća, ali i velika preduzeća kao lideri klastera (oblast automobilske industrije, građevinarstva, tekstilne industrije i dr).

U okviru klastera se udružuju tehnologije, assortiman proizvoda, marketinski nastup, pa čak i zajedničko finansiranje određenih poslova, kao što su istraživačko-razvojni poslovi. Ovakav pristup postaje osnov povezivanje većeg broja MSP koja samostalno nisu u mogućnosti da ostvare navedene ciljeve.

Klasteri, takođe, predstavljaju udruživanje većeg broja preduzeća po vertikalnom principu složenog lanca vrednosti u kojem svaka od učesnica ima svoj ideo. Za mala i srednja preduzeća ovaj segment predstavlja racionalni princip njihovog povezivanja radi postizanja različitih individualnih i zajedničkih ciljeva kao što su: ekonomija obima, konkurentnost proizvoda i preduzeća, niži troškovi, povećanje udela na tržištu, mogućnost internacionalizacije poslova i dr.

Uloga i značaj klastera

Mala i srednja preduzeća zbog različitih ograničenja koja su njima imanentna su nužno upućena na različite oblike i forme udruživanja. Njihov pojedinačni ideo na tržištu je zanemarljivo mali, njihova produktivnost i obim proizvodnje su takođe limitirani sredstvima rada – tehnologijom i ekonomskim mogućnostima preduzetnika da šire svoju produkciju. Za mala a najčešće i za srednja preduzeća pristup širem regionalnom i nacionalnom tržištu je ograničen. Za proširenje proizvodnih kapaciteta su im potrebna značajna finansijska sredstva koja su im najčešće nedostupna iz više razloga. Marketinška istraživanja i promocija njihovih proizvoda su za mala, a takođe i srednja preduzeća veliki izdatak (za njihove vlasnike). O ulaganjima za istraživanje i razvoj postojećih, a naročito novih proizvoda ni mala ni srednja preduzeća nemaju ni kadrove ni sredstva. I ovo što je navedeno je dovoljno da se mala i srednja preduzeća nužno udružuju i povezuju kako bi ta ograničenja premostili. Iako postoje i drugi oblici udruživanja (granske asocijacije, komore, lokalna udruženja i sl)

klasteri su bez sumnje najbolji oblik udruživanja. Ovakva praksa klasterizacije malih i srednjih preduzeća – MSP u industrijski razvijenim zemljama je prisutna unazad više od dve decenije. Kod nas u Srbiji to nije slučaj. Pojava klastera u Srbiji karakteristična je za poslednjih nekoliko godina i to ne kroz forme razvijenih klastera, već više kroz oblike klasterskih inicijativa.

Klasteri u industrijski razvijenim zemljama nisu epohalno otkriće, jer su klasteri postojali i pre nego što su otkriveni – osnovani. I pre klastera su postojali „klasteri“. Majkl Porter je krajem 80-ih godina samo definisao i uobliočio fenomen klasterizacije, uvodeći pojam industrijskih klastera, kojim definiše potrebu i proces udruživanja malih i srednjih preduzeća pod okriljem i liderstvom velikih preduzeća. Pre nego što je definisao pojam klastera i proces klasterizacije Porter je shvatio značaj udruživanja preduzeća u lancu vrednosti i lancu nabavke u vertikalnom i horizontalnom značenju.

Priroda klastera i značaj klasterizacije u savremenom proizvodno-poslovnom svetu industrijski razvijenih zemalja se razlikuje od prirode klastera u tranzisionim zemljama, a naročito kod nas. Navećemo primer klasterizacije u oblasti automobilske industrije. Vodeći proizvođači automobila Amerike, Evrope, Azije i Latinske Amerike su i pre klastera imali sličnu klastersku organizaciju, jer su unazad pola veka koristili na stotine pa i hiljade proizvođača i kooperanata u proizvodnji različitih komponenata u stvaranju lanca vrednosti čiji je rezultat – automobil.

U našoj zemlji je industrija u poslednje dve decenije devastirana, zapuštena i gotovo uništena u mnogim privrednim granama. I opet primer automobilske industrije „Zastave“ Kragujevac. I ona je takođe imala izuzetno razvijenu mrežu kooperanata, koja je vremenom ugašena i danas se ponovo formira zahvaljujući Fijatu i njegovom proizvodu – Fiat 500 L. I već je formiran klaster automobilske industrije u regionu Centralne Srbije.

Uloga i značaj klasterizacije u industrijskoj tranziciji i reindustrijalizaciji privrede je izuzetno veliki. Klasteri su odličan model udruživanja malih i srednjih preduzeća oko velikih proizvodnih sistema u gotovo svim granama industrije, pa čak i u oblasti industrije usluga (industrija prodaje – megamarketi, industrija turizma i ugostiteljstva – turooperatorski lanci, ugostiteljski i hotelski lanci i sl),

Poseban značaj formiranja klastera za mala i srednja preduzeća prisutan je u razvojnoj komponenti MSP, i to kod brzorazvijajućih preduzeća i na prelasku iz malih u srednja i srednjih u velika preduzeća. To je posebno značajno u Srbiji u kojoj je zbog odsutnosti prirodnih industrijskih klastera, izostao prirodni spoj velikih proizvodnih sistema i mnoštva kooperanata i podizvođača. U Srbiji se u poslednje dve decenije razvijaju autonomna i autohtonu mala i srednja pre-

dužeća, koja tek sada u cilju svog razvoja i internacionalizacije poslovanja vide svoju šansu u stvaranju klastera.

Prriroda i vrste klastera

U prirodi svakog klastera ugrađeno je nekoliko elemenata: od interesa svake članice za udruživanje u klaster, preko dobrovoljnosti učlanjenja do izgradnje međusobnog poverenja između članica u definisanju i realizaciji ciljeva i aktivnosti samog klastera.

Interes za udruživanje u klaster je izuzetno važan jer ako taj interes nije izražen i definisan onda ni funkcije klastera ne mogu da se realizuju. U okviru interesa svakog člana bi mogao da bude: smanjenje troškova, razvoj proizvoda, nastup na tržištu posebno međunarodnom, utvrđivanje standarda kvaliteta i sl.

Klaster treba da zadovolji interes i potrebu članica. I pored izraženog interesa za ulazak u klaster svaka članica to čini dobrovoljno, a to postaje pretpostavka da se na klaster prenose određene poslovne funkcije i aktivnosti koje bi da nije klastera svaki poslovni subjekt obavljao autonomno.

Preduzeća ulaze u klaster dobrovoljno, ali pritom zadržavaju svoju samostalnost. Saradnja između članica treba da bude dinamična i otvorena, a područja saradnje su uglavnom ona koja su svakom članu samostalno teško ostvariva.

Kada se interes pojedinačnog subjekta dobrovoljno prenese na klaster. Od uzuetne važnosti za izgradnja poverenja između članica klastera da prenošenje određenih aktivnosti članice na klaster neće ugroziti njene interese već naprotiv. Razumljiva je i određena konkurenca između članica klastera, ali ona je pozitivna i doprinosi i pojedinačnim članicama i klasteru u celini.

Savremene klastere karakteriše kombinacija nekoliko vrsta preduzeća koja svojim pojedinačnim prednostima obezbeđuju ekonomsku sinergiju i dopunjavanje: jedno koju čine dobavljači i podizvođači velikih proizvodnih sistema, drugu koju čine preduzeća sa značajnim ambicijama na međunarodnom tržištu i treću grupu čine preduzeća, odnosno ustanove koja pokrivaju inovativne, razvojno-istraživačke i naučne oblasti.

Pored toga što se formiraju u okviru iste privredne grane, klasteri su često i geografski determinisani zbog smanjenja troškova njihove međusobne komunikacije, pripadnosti određenom industrijskom regionu i jednostavnijeg ostvarivanja zajedničkih poslovnih ciljeva.

Savremeni trendovi privredne regionalizacije upravo zahtevaju udruživanje velikog broja malih i srednjih preduzeća u realizaciji ekonomskog pro-

grama i strategije privrednog razvoja regionala. Klasteri su u tom smislu značajni mehanizam i model regionalnog razvoja.

Primarna podela klastera je prema vrsti aktivnosti kojom se klaster bavi. Tako se formiraju industrijski klasteri (a u okviru njih granski klasteri) ili klasteri u oblasti usluga. Nije redak slučaj da klasteri uključuju i oblast proizvodnje i oblast usluga.

Prema svojoj širini i području delovanja klasteri mogu biti lokalni, regionalni ili nacionalni (retki su međunarodni klasteri).

Stručnjaci koji se bave klasterima prave podelu na tzv. vertikalne i horizontalne klastere. Vertikalni klasteri se baziraju na interesu povezivanja većeg broja članova iste ili tangentne industrijske grane u lancu stvaranja vrednosti uključujući i institucije od interesa za tu industriju (fakultete, institute, razvojne centre i dr). Tipični primeri ovakvih klastera su u oblasti automobilske industrije, građevinarstva i sl.

Horizontalni klasteri obuhvataju nezavisne proizvođače u okviru jedne grane (npr. tekstilne industrije) koji imaju različit ili sličan assortiman proizvoda, ne konkurišu jedni drugima, a u klasteru vide svoje razvoje mogućnosti. Tipičan primer je klaster modne ili odevne industrije koji je relativno skoro formiran u Srbiji sa petnaestak firmi u svom sastavu.

Klasteri se mogu razlikovati i po tome kako su formirani: odozgo na dole ili odozdo na gore. U tranzicionim uslovima jednostavniji način formiranja je odozgo na dole posebno ako je za formiranje klastera malih i srednjih preduzeća u nekom regionu ili industriji zainteresovana država ili regionalna zajednica. Klasteri koji se formiraju odozdo na gore prepostavljaju snažnu, spontanu inicijativu pojedinačnih preduzeća u nekoj oblasti.

Osnivanje i organizacija rada klastera

Osnivanju klastera prethodi faza inicijative određenog broja preduzeća ili pojedinaca za identifikacijom interesa i ciljeva formiranja jednog klastera. Bez obzira dali se radi o formiranju klastera odozdo i spontano ili odozgo i pod određenim instrukcijama formiranju klastera predstoji ozbiljna analiza razloga za formiranje klastera i privrednih uslova pod kojima se oni formiraju. Taj proces prethodne faze formiranja klastera obuhvata nekoliko elemenata ili faza:

1. Faza identifikacija interesa pojedinačnih budućih članica klastera i obezbeđivanje učešća kritičnog broja nosilaca budućih aktivnosti u procesu stvaranja klastera.

2. Faza analize stanja u određenoj industriji i analize potrebne infrastrukture za formiranje i rad klastera.

3. Faza okupljanja zainteresovanih subjekata – potencijalnih članica i usvajanje osnovnih interesa na strani proizvođača i kupaca, odnosno većine učesnika u lancu vrednosti unutar određene grane ili regiona.

4. Faza izvršenja dogovorenih i utvrđenih potreba i interesa kroz postupke i radnje u procesu nastanka i početka rada klastera.

U formiranju klastera ne postoji univerzalni model i recept za svaki klaster jer svaki region i svaka privredna grana ima svoje specifičnosti i razvojne mogućnosti. Stoga se u formiranju klastera koristi odgovarajuća metodologija i postupci, ali samo formiranje klastera je originalan proces i specifičan model.

Uspešno osnivanje i rad klastera u najvećoj meri zavisi od postojanja pojedinačnih i zajedničkih interesa članova klastera, realnih očekivanja koristi od udruživanja, spremnosti članova klastera za aktivno angažovanje u radu klastera, spremnosti za međusobnu saradnju i razmenu znanja, informacija, resursa i odgovornosti, od uspostavljenog nivoa međusobnog poverenja između članova klastera i kvaliteta rada menadžmenta klastera.

Uspešno formirani klasteri u toku svog životnog ciklusa prolaze kroz nekoliko faza. Prva faza u životnom ciklusu klastera je faza osnivanja ili embriona faza koja podrazumeva sve postupke i radnje vezane za osnivanje i početak rada klastera. Druga faza u životnom ciklusu klastera je faza rasta u kojoj uspešno osnovani klasteri ulaze u period intenzivnog razvoja. Ova faza traje između tri i pet godina i karakteriše je postepeno formiranje svih funkcija klastera i kompletiranje svih potrebnih elemenata poslovne infrastrukture klastera. Nakon faze rasta sledi faza zrelosti klastera u kojoj klaster u potpunosti ispunjava ciljeve osnivanja i doprinosu razvoju delatnosti svojih članova. Kada klaster ispunji svrhu osnivanja, ili kada više ne može uspešno da ispunjava ciljeve zbog kojih je osnovan ulazi u fazu opadanja koja se završava prestankom rada klastera.

Svaki klaster se sastoji iz neophodnih elemenata među kojima su najznačajniji izbor članova klastera i definisanje uloge (prava i obaveze) svakog člana u radu klasteru. Članovi (osnivači) klastera formiraju kapital (zajedničku imovinu) koji je neophodan za normalan rad klastera i stvaraju identitet klastera kao poslovnog-pravnog lica koje ima za cilj realizaciju definisane vizije, misije i ciljeva poslovanja klastera. Efikasnost u radu klastera se postiže korporativnjom klastera, formiranjem menadžerskog tima koji upravlja klasterom i definisanjem načina (prava i obaveza) ulaska i izlaska pojedinih članova iz klastera. Važan aspekt funkcionisanja klastera je definisanje načina komuniciranja članova unutar klastera, izrada plana tekućih aktivnosti, izbor proizvoda i usluga koje klaster obavlja i način i metode komuniciranja klastera sa eksternim okruženjem, kao što su naučnoistraživačke i razvojne institucije.

Ciljevi i efekti klasterizacije za rast i razvoj MSP

Ciljevi udruživanja MSP u klaster, kao i ciljevi samog klastera su brojni. Praksa klasterizacije u Evropi pa i kod nas je pokazala da se klasteri svojim članicama ne mogu nanati štetu, ali zato mogu doneti velike koristi i efekte za članice, a posebno mala i srednja preduzeća kako bi unapredila tehnološku i inovacijsku osnovnu poslovanja, povećala konkurentnost i tako ostvarila konkurenčku prednost na tržištu. Udruživanjem u klastere preduzeća nastoje da optimizuju veličinu preduzeća, unaprede proizvodnju, povećaju efikasnost i produktivnost poslovanja, ostvare bolji pristup resursima na tržištu nabavke i time smanje troškove i cenu koštanja proizvoda, izvrše uspešnu specijalizaciju proizvodnje, unaprede i usaglase standarde kvaliteta procesa i proizvoda, objedine resurse na tržištu prodaje, ostvare veći uticaj na tržištu i stvore uslove za izvoznu ekspanziju na međunarodno tržište.

Koristi koje imaju mala i srednja preduzeća koja su udružena u klasteru su značajne i zavise od vrste klastera i nivoa integrisanosti preduzeća u klaster. Klaster je uspešan ukoliko je stvoren sinergetski efekat, odnosno ukoliko je ukupan rezultat poslovanja klastera veći pojedinačnog zbira poslovanja pojedinačnih članova, tj. ukoliko preduzeća okupljena u klaster uspešnije posluju u odnosu na poslovanje koje bi ostvarila da se nisu povezala u klaster.

Povezivanje MSP u okviru klastera pruža preduzećima mnogostrukе koristi i prednosti u odnosu na nastupaju potpuno samostalno i nezavisno od drugih preduzeća.

Preduzeća koja su povezana u klaster, zajedničkim nastupom na tržištu nabavke stiču bolju pregovaračku poziciju što im omogućava smanjenje nabavne cene repromaterijala i dobijanje povoljnijih ostalih uslova nabavke (npr. produžen period odloženog plaćanja, niži troškovi transporta kupljenih sirovina i sl), kao i veću mogućnost za uspostavljanje čvršćih odnosa sa dobavljačima i posledično smanjenje potrebnog nivoa zaliha, čime direktno smanjuju troškove držanja zaliha repromaterijala i ostalih inputa za proizvodnju. Snižena cena nabavke repromaterijala i sirovina omogućava sniženje cene koštanja proizvoda čime preduzeća stiču značajnu prednost u troškovima u odnosu na druga preduzeća na tržištu.

Preduzeća unutar klastera mogu mnogo lakše da sarađuju u oblasti difuzije tehnologije (razmene tehničko-tehnoloških znanja i informacija) i razvoja novih proizvoda i usluga. Uspešna saradnja preduzeća MSP unutar klastera u oblasti razvoja novih proizvoda i usluga je posebno važna jer se tako mogu značajno smanjiti pojedinačni troškovi razvoja novih proizvoda i usluga. Tako na primer, jedna grupa preduzeća unutar klastera može da se specijalizuje za projektovanje i

razvoj alata i opreme za potrebe druge grupe preduzeća unutar klastera koja pojedinačno ili u celini razvijaju proizvodni proces. Treća grupa preduzeća pritom može svoje razvojne aktivnosti više da usmeri na elemente koji se odnose na tržišni nastup na tržištu kao što je razvoj novog dizajna proizvoda i ambalaže, razvoj novih kanala distribucija, novih modela plaćanja itd. Razvoj inovativnih tehnologija i proizvoda unutar klastera, kao i difuzija tehnologije moguća je samo ukoliko je uspostavljena efikasna razmena informacija u okviru klastera i visok nivo poverenja između članova. Saradnja u oblasti razmene tehnologije i inovativne delatnosti povećava omogućava preduzećima koja su udružena u klaster da bolje upoznaju lanac nabavke i da bolje uče jedna od druge.

Preduzeća povezana u klaster mogu da dalje unaprede i smanjuju troškove poslovanja angažovanjem specijalizovanih agencija i preduzeća koje pružaju usluge koje istovremeno mogu koristiti sva preduzeća u klasteru. Primer takvih usluga su marketinške, knjigovodstvene, konsultantske, usluge obrazovanja i povećanja stručnosti zaposlenih i menadžmenta i dr. Preduzeća na ovaj način dobijaju veći kvalitet usluga uz niže troškove. Mnogi klasteri sami organizuju navedene usluge bez angažovanja eksternih agencija.

Udruživanje u klasteru omogućava malim i srednjim preduzećima lakši nastup na inostranim tržištima jer troškovi koji prate ove aktivnosti se dele na veći broj članova klastera.

Takođe, zajedničkim nastupom u okviru klastera preduzeća stiču mogućnost da ponude veći obim proizvoda što je značajno za nastup na velikim tržištima na kojima pored kvaliteta i cene, obim ponude igra značajnu ulogu.

Udruživanje proizvodnih resursa preduzeća u okviru klastera omogućava realizaciju većih investicionih i razvojnih projekata. U okviru klastera preduzeća udružuju komplementarne snage što im omogućava da ugovaraju i realizuju poslove većeg obima i složenosti što bi bilo nemoguće da preduzeća članovi klastera nastupaju samostalno. Takođe, udruživanje omogućava malim i srednjim preduzećima da ostvare ekonomiju obima koja se može realizovati kroz specijalizovanu proizvodnju svake članice klastera. Pored povećanja obima proizvodnje, udruživanje u klasteru omogućava i širenje asortimana ponude proizvoda i usluga.

Jedna od veoma značajnih prednosti udruživanja MSP u klasteru jeste lakši pristup fondovima u kojima za te svrhe postoje posebne sredstva i u nacionalnim a posebno na nivou evropskih fondova. Takođe, klasteri omogućuju da MSP lakše obezbede povoljnija kreditna sredstva kod banaka, nego kao pojedinačna MSP.

Pored prethodno navedenih prednosti koje pojedinačna preduzeća imaju od povezivanja u okviru klastera, postoje i druge prednosti koje uspešan rad

klastera donosi. Tako na primer, klaster može na bazi razvoja zajedničkih i usaglašenih individualnih marketing strategija da izgradi prepoznatljivo ime (brend) koje povećava poverenje potrošača na tržištu, lakši pristup domaćim i međunarodnim organizacijama, bolje uspostavljanje društvenih i ostalih formalnih i neformalnih veze i dr.

Klasteri u Evropi i Srbiji

Klasterizacija u Evropi ima dve decenije dugu tradiciju. Klasteri su formirani gotovo svim privrednim granama i regionima evropskih država. Oblasti formiranja klastera u Evropi su najčešće u oblasti automobilske industrije, prehrambene, drvno-prerađivačke, tekstilne, metalne i sl.

U Italiji, na primer, klasteri se podstiču od strane regionalnih i lokalnih vlasti koje intenzivno sarađuju sa lokalnim i regionalnim industrijskim asocijacijama, finansijskim institucijama, ali i univerzitetima i istraživačkim centrima. Oni zajedno sagledavaju sve bitne elemente pokretanja klaster inicijative, predlažu potencijalnim članicama njihovo formiranje i načine funkcionisanja klastera. Posebno su industrijski klasteri razvijeni u Severnoj Italiji i to ne samo u automobilskoj industriji. U Engleskoj, takodje, razvoj klastera pokreću regionalne razvojne agencije vodeći računa ne samo o razvoju članica klastera već i o razvoju samog regiona. Posebna aktivnost se pridaje istraživačko-razvojnim i obrazovnim aktivnostima unutar klastera.

Klasteri su razvijani ili se razvijaju takođe i u drugim državama kao što su Nemačka, Španija, Švajcarska, Austrija i dr.

Razvoju klastera u okviru Evropske Unije se poklanja veća pažnja posle ulaska većeg broja novih članica od 2004. pa dalje.

Politika Evropske Unije posebnu pažnju posvećuje razvoju malih i srednjih preduzeća - UEAPME (Asocijacija zanatlija, malih i srednjih preduzeća Evropske Unije), te u tom pravcu inicira i podstiče stvaranje regionalnih i granskih klastera u saradnji OECD (Svetska organizacija za ekonomski razvoj i saradnju).

Posebno je zanimljiv koncept klastera u Slovačkoj. Za razliku od Srbije ili drugih zemalja te veličine Slovačka je razvila svega nekoliko klastera regionalno-granskog tipa. Početkom prve decenije XX veka zahvaljujući usvojenoj strategiji privrednog razvoja Slovačka privreda se orijentisala na nekoliko grana metalne, elektro, elektronske, a naročito automobilske industrije. U okviru automobilske industrije formiran je klaster u Zapadnoj Slovačkoj koji obuhvata oblast Bratislava, Trnave i Žilina u kojima je instalirana proizvodnja automobila najvećih svetskih proizvođača Folskvagena, Pežoa i Kie, sa ukupnom

proizvodnjom od preko 600 hiljada automobila godišnje. U okviru automobils-kog klastera uključen je, pored matičnih kompanija, veliki broj malih i srednjih preduzeća Slovačke kao kooperanata proizvodnje automobila. Proizvodnju automobila podržava takodje veliki klaster metalne industrije lociran oko Žiline i Košica. Način klasterizacije u okviru Slovačke bi mogao da bude primer i svim drugim zemljama tranzicije, industrijalizacije i razvoja.

U Madjarskoj takodje je osnovan snažan automobilski klaster (PANAC) koji je osnovan još 2000. godine i koji ima nacionalni karakter, a sastoji se od oko 90 članica.

U Austriji postoji znatno veći broj granskih i regionalnih klastera (preko 50) koji zapošljavaju preko pola miliona ljudi. Samo u Beču postoji više jakih klastera u oblasti farmaceutske, tekstilne, automobilske industrije, ali i u oblasti biotehnologije, trgovine i sl.

Razvoj klastera u Srbiji

Aktivnosti na formiranju klastera u Srbije postoje tek unazad nekoliko godina, i iako postoji nekoliko desetina klastera, pre bi moglo da se govori o klasterskim inicijativama nego o pravim klasterima. Većina klastera je formirana u okviru regionalnih inicijativa u nedostatku ozbiljne državne politike u oblasti udruživanja malih i srednjih preduzeća kroz forme klastera.

Tek od sredine 2010. godine formirana je SECEP (Projekat za razvoj konkurentnosti i promociju izvoza) koji finansira Evropska unija a koji se posebno odnosi na klasterizaciju i udruživanje malih i srednjih preduzeća radi povećanja njihove konkurentske sposobnosti.

Prema podacima APR u Srbiji trenutno postoji preko 50 klastera koji su još praktično u fazi razvoja iako su neki stari i nekoliko godina. Najpoznatiji klasteri su: Automobilski klaster Srbije, Građevinski klaster "Dundjer" Niš, Klaster drvo-prerađivača Srbije, Klaster modne i odevne industrije Srbije – "FACTS" i dr.

Automobilski klaster Srbije - AC Serbia: Klaster čine 34 preduzeća sa oko 8.000 zaposlenih i 5 naučno-istraživačke i potporne institucije. Cilj klastera je da pruži svojim članicama podršku u procesu jačanja konkurentnosti i pozicioniranja na tržištu, a u okviru lanca dobavljača proizvođača automobila. Klaster deluje u pet oblasti-funkcija: marketing, proizvodna kooperacija, standardizacija kvaliteta, internacionalizacija biznisa i edukacija članica. Među članovima klastera su preduzeća: Industrija precizne mehanike – IPM, Livnica Kikinda – CIMOS, Trayal, Zastava kovačnica, Neva, Fritech, FKL (kuglični,

kotrljajući i specijani ležajevi,), Fakultet tehničkih nauka iz Novog Sada, Zastava Institut iz Kragujevca i Mašinski fakultet iz Beograda i dr.

Građevinski klaster DUNĐER Niš: Građevinski klaster DUNĐER je udruženje građana, osnovano 2007. Godine u Nišu, kao neprofitna organizacija. Klaster okuplja investitore, izvođače i podizvođače građevinskih radova, projektne biroje, proizvođače građevinskog materijala i opreme, odnosno 53 preduzeća (sa preko 1.200 radnika) i četiri fakulteta i potporne institucije. Cilj klastera je unapređenje građevinske delatnosti u niškom regionu i približavanje kvaliteta gradnje svetskim standardima. Među članovima klastera su preduzeća: Millennium-gradnja d.o.o. Niš, Vagres-inženjering d.o.o. Niš, Dizajn struktura inženjering Niš, Gerber-inženjering d.o.o. Niš, Ei-eurostand d.o.o. Niš, Drvoles Niš, kao i Mašinski fakultet Niš, Građevinsko-arhitektonski fakultet Niš, Centar za permanentnu edukaciju Niš.

„Klaster drvoprerađivača Srbije“ koji okuplja 130 proizvodnih, trgovinskih i uslužnih preduzeća u oblasti prerađevanja drveta, kao i 11 naučno-istraživačkih i institucija za podršku.

Jedan od najnovijih klastera koji je registrovan krajem 2010. godine je Klaster FACTS – Klaster modne i odevne industrije Srbije koji čine preduzeća kao što su – Tiffany Production doo, Čačak, Ivković doo, Beograd, Jasmil doo Arilje, Beba kids, Beograd i dr.

Ciljevi klastera FACTS je da postane vodeća organizacija u oblasti razvoja tekstilne industrije u Srbiji, da pomogne prepozнатljivosti svojih članica na domaćem i međunarodnom tržištu, da unapredi kadrovske potencijale unutar klastera i članica, pomogne srednjoročnoj i dugoročnoj održivosti članica klastera, kao i da doprinese internacionalizaciji njihovog poslovanja.

Zaključak

Klasteri kao oblik udruživanja i povezivanja preduzeća na lokalnom, regionalnom ili granskom nivou postoje u teoriji i praksi već tri decenije, ali je njihov ubrzani razvoj naročito vidljiv u poslednjoj deceniji.

Mala i srednja preduzeća zbog različitih ograničenja su nužno upućena na različite oblike i forme udruživanja.

U prirodi svakog klastera ugrađeno je nekoliko elemenata: od interesa svake članice za udruživanje u klaster, preko dobrovoljnosti učlanjenja do izgradnje međusobnog poverenja između članica u definisanju i realizaciji ciljeva i aktivnosti samog klastera.

Osnivanju klastera prethodi faza inicijative određenog broja preduzeća ili pojedinaca za identifikacijom interesa i ciljeva formiranja jednog klastera.

Praksa klasterizacije u Evropi pa i kod nas je pokazala da se klasteri svojim članicama ne mogu naneti štetu, ali zato mogu doneti velike koristi i efekte za članice, a posebno mala i srednja preduzeća kako bi unapredila tehnološku i inovacijsku osnovnu poslovanja, povećala konkurentnost i tako ostvarila konkurentsku prednost na tržištu.

Efekti udruživanja malih i srednjih preduzeća u klastere su brojni: unapređenje tehnološke i inovacijske osnove poslovanja; povećanje konkurentnosti i ostvarivanje konkurenčke prednosti na tržištu; povećanje efikasnosti i produktivnosti poslovanja, bolji pristup resursima na tržištu nabavke i tržištu kapitala, smanjenje troškova i cene koštanja proizvoda, usaglašavanje standarda kvaliteta procesa i proizvoda; stvaranje uslova za izvoznu ekspanziju na međunarodno tržište.

Klasterizacija u Evropi ima dve decenije dugu tradiciju. Klasteri su formirani gotovo u svim privrednim granama i regionima evropskih država. Oblasti formiranja klastera u Evropi su najčešće u oblasti automobilske industrije, prehrambene, drvno-prerađivačke, tekstilne, metalne i sl.

Aktivnosti na formiraju klastera u Srbiji postoje tek unazad nekoliko godina, iako postoji nekoliko desetina klastera, pre bi moglo tvrditi da se radi o klasterskim inicijativama nego o pravim klasterima. Većina klastera je samoinicijativno formirana u okviru regionalnih inicijativa u nedostatku ozbiljne državne politike u oblasti udruživanja malih i srednjih preduzeća kroz forme klastera.

Literatura

- Business Review, 1998, New York, s. 77-78.
Competitive Regional Clusters - National Policy Approaches, 2007,
<http://www.oecd.org/dataoecd/34/22/38653705.pdf>, s. 5, (22.3.2012.)
Ilić, M., „Inkubatori i klasteri kao novi model razvoja malih i srednjih preduzeća u industriji“, Industrija 4/2006, 2006, Ekonomski institut Beograd, Beograd, s. 63-98.
Klasteri Srbije, <http://klasteri.merr.gov.rs/> (20.4.2012.)
Konkurentnost privrede Srbije 2003, 2003, Džefferson Institut, Beograd, s. 229-300.
Mijačić, D., , Analiza poslovne infrastrukture u Republici Srbiji, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, 2012, Beograd.
Porter, M., E., „Clusters and the New Economics of Competition“, Harvard
Porter, M., E., O konkurenciji, 2008, FEFA, Beograd
Reviews of regional innovation, OECD,
Strategija razvoja klastera, 2008, Centar za konkurentnost i razvoj klastera, Novi Sad
<http://www.secep.rs/RazvojKlastera.html> (20.3.2012.)
www.dundjer.co.rs/
www.clusterfacts.org.rs/
www.acserbia.org.rs
www.agencijazadrvo.rs

IMPORTANCE OF CLUSTERING FOR GROWTH AND DEVELOPMENT OF SME SECTOR

Abstract

Clusters exist for over two decades now as a form of business partnering and networking, most commonly of small and medium sized enterprises at local, regional or sectoral level. The purpose of clustering is to ensure growth and development of SMEs in areas where they lack capacities to advance on their own. Clusters enable SMEs to partner with big manufacturing and business systems in creating the value chain. The membership in a cluster is voluntary, based on business interests and mutual trust. In developed industrial countries, regional and sector-based clusters provide a range of benefits to a large numbers of SMEs, which are described in this paper. The initiative to create a cluster can come from SMEs, but it is more common that a local or regional self-government, or even the state government initiate creation of a cluster, not only to stimulate the growth of SME sector, but of the whole region. Clusters include companies, but also academic institutions, R&D institutes, etc. There is a significant difference between clusters in European countries and those in Serbia: in our country, they are only at the level of initiative and the first phase of development. However, examples of successful clusters in Serbia lead to the conclusion that more and more SMEs will incline toward this concept of business association.

Key words: cluster, clustering, association of SMEs, competitiveness, growth and development

*Mr Sanja Jakovljević**

GLOBALNI KRITERIJUMI ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA I FINANSIRANJE PROJEKATA IZ OBLASTI TURIZMA OD STRANE EVROPSKE KOMISIJE

Rezime

Tokom protekle decenije, turizam je postao najveća industrija u svetu u pogledu zaposljavanja i učešća globalnog bruto domaćeg proizvoda. Industrija turizma brzo raste, kao i tempo koji utiče na promene. S obzirom da je sve više ljudi zainteresovano da slobodno vreme troši u prirodi, ekoturizam je postao jedan od najbrže rastućih segmenata turističke industrije. U turističkom sektoru većinom dominiraju mala i srednja preduzeća. Turistička delatnost od velike je važnosti kada govorimo o većini evropskih regija. Infrastruktura koja se postavlja razvojem turističkih delatnosti doprinosi lokalnom razvoju, kreiranju novih radnih mesta. Održivi turistički razvoj ima glavnu ulogu u očuvanju i poboljšanju kulturnog i prirodnog blaga, od umetnosti i lokalne gastronomije, privrede do očuvanja bioraznolikosti. Zajedno, ovi elementi imaju pozitivan uticaj na zaposlenost i stvaranje novih radnih mesta.

Ključne reči: globalizacija, održivi razvoj turizma, kriterijumi, finansiranje projekata

I Globalni kriterijumi održivog razvoja turizma

Globalni kriterijumi održivog turizma su pokušaj da se dođe do zajedničkog mišljenja o održivom turizmu i činiće minimum kome turistička preduzeća treba da teže. Oni su utvrđeni u vezi sa četiri osnovne teme: efektivno planiranje održivosti, ostvarivanje maksimalne društvene i ekonomske koristi za lokalno stanovništvo, jačanje kulturnog nasleđa i smanjivanje negativnih uticaja na životnu sredinu. Iako je prvo bitna namena ovih kriterijuma bila da ih koriste sektori smeštaja u tur operateri, oni se mogu primeniti na čitavu turističku privredu.

*

Privredna komora Beograda, e-mail adresa: sanjak@kombeg.org.rs

Ovi kriterijumi čine deo odgovora turističke zajednice na globalne izazove Milenijumskih razvojnih ciljeva Ujedinjenih nacija. Smanjenje siromaštva i ekološka održivost- uključujući klimatske promene – su glavni problemi koji se međusobno preklapaju, a kojima se ovi kriterijumi bave.

Partnerstvo za globalne kriterijume održivosti turizma je 2007. godine postalo koalicija od 27 organizacija, koji su se sastali u cilju pripreme kriterijuma. Od tada su uspeli da dopru do blizu 100.000 zainteresovanih subjekata u turizmu, analizirali više od 4.500 kriterijuma izvučenih iz više od 60 postojećih kriterijuma za sertifikaciju i drugih setova dobrovoljno uspostavljenih kriterijuma, a svoje primedbe im je poslalo 150 pojedinaca. Kriterijumi održivog turizma su razvijani u skladu sa ISEAL pravilima najboljih praksi i kao takvi će biti predmet konsultacija i dobijati inpute svake dve godine, sve dok budu dobijali povratne informacije, ili dok se ne postigne jedinstvenost.

Od ovih kriterijuma se očekuje sledeće:

- da služe kao osnovne smernice za preduzeća svih veličina da bi postala održivija i da pomažu preduzećima da odaberu održive turističke programe koji ispunjavaju ove globalne kriterijume,
- da služe kao smernice turističkim agencijama kod odabira dobavljača i održivih turističkih programa
- da pomažu potrošačima da identifikuju prihvatljive turističke programe i preduzeća,
- da služe kao zajednički imenitelj za informisanje medija da prepoznaju provajdere održivog turizma,
- da pomažu programima sertifikacije i drugim dobrovoljnim programima da osiguraju da njihovi standardi zadovolje opšteprihvaćenu osnoviccu
- da pružaju programima vlada, nevladinog i privatnog sektora polazište za razvoj održivih turističkih potreba i
- da služe kao osnovne smernice za tela koja se bave edukacijom i obukom, kao što su škole hotelijerstva i univerziteti.

Ovi kriterijumi ukazuju na to šta treba raditi, a ne kako treba raditi ili da li je cilj postignut. Ova uloga se ostvaruje putem indikatora učinka, sa tim povezanim edukativnim materijalima i pristupom alatima za primenu, što sve zajedno predstavlja neophodnu dopunu Globalnim kriterijumima održivog turizma.

Partnerstvo predviđa da Globalni kriterijumi održivog turizma budu početak procesa u toku koga će održivost postati standardna praksa u svim formama turizma.

A. Pokazati delotvoran održivi menadžment

- A.1. Preduzeće je uvelo dugoročan sistem menadžmenta održivosti, podesan za njegovo stanje i veličinu, a koji uzima u obzir ekološka, sociokulturna, kvalitetna, zdravstvena i bezbednosna pitanja.
- A.2. Preduzeće posluje u skladu sa svim relevantnim međunarodnim ili domaćim zakonima i propisima (uključujući, između ostalog, aspekte zdravstvene zaštute, bezbednosti, radne snage i zaštite životne sredine).
- A.3. Celokupno osoblje prolazi kroz periodične obuke po pitanju njihove uloge u upravljanju ekološkim, sociokulturalnim, zdravstvenim i bezbednosnim praksama.
- A.4. Zadovoljstvo klijenata se meri, a kad je potrebno preduzimaju se korektivne mere.
- A.5. Promotivni materijali su precizni i potpuni i ne obećavaju više nego što preduzeće može da pruži.
- A.6. Projektovanje i izgradnja objekata i infrastrukture se vrši tako da:
 - A.6.1. budu u skladu sa lokalnim planovima zona i zahtevima zaštićenih oblasti ili kulturnog nasleđa,
 - A.6.2. poštaju prirodni ambijent ili okolinu kulturnog nasleđa u pogledu određivanja lokacije, odabira projekata, procene uticaja i rešavanja imovinskih prava nad zemljištem,
 - A.6.3. se primenjuju principi održive gradnje, koji odgovaraju zajednici,
 - A.6.4. omogućavaju pristup osobama sa posebnim potrebama.
- A.7. Potrošačima se pružaju informacije i daju tumačenja o prirodnom okruženju, lokalnoj kulturi i kulturnom nasleđu kao i objašnjenja kako se treba ponašati prilikom posete prirodnim sredinama, kulturi življenja i lokalitetima kulturnog nasleđa.

B. Ostvarivanje maksimalne društvene i ekonomске koristi za lokalne zajednice uz najmanji mogući negativan uticaj.

- B.1. Preduzeće aktivno podržava inicijative za razvoj infrastrukture društva i zajednice, kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita i higijena.
- B.2. Lokalno stanovništvo je zapošljeno, a radi i na rukovodećim pozicijama. Po potrebi se organizuje obuka.
- B.3. Preduzeća kupuju lokalne usluge i robe, koje se nude, po principu fer trgovine.
- B.4. Preduzeće pruža domaćim malim preduzetnicima sredstva za proizvodnju i prodaju održivih proizvoda, koji su orijentisani na prirodu, istoriju i kul-

turu tog kraja (uključujući hranu i pića, zanatske proizvode, izvođačke umetnosti, poljoprivredne proizvode, i sl.)

- B.5. Donešena su pravila ponašanja za aktivnosti u autohtonim i lokalnim zajednicama, uz saglasnost zajednice i u saradnji sa njom
- B.6. Preduzeće je uvelo politiku protiv komercijalne eksploatacije, a naročito dece i omladine, uključujući i seksualnu eksploataciju.
- B.7. Preduzeće zapošjava žene i lokalne manjine na principu jednakosti i na rukovodeće pozicije, suprotstavljajući se pritom, zapošljavanju dece.
- B.8. Poštuje se međunarodna i nacionalna pravna zaštita zapošljenih, a zapošljeni dobijaju zaradu dovoljnu za život.
- B.9. Aktivnosti preduzeća ne ugrožavaju snabdevanje suseda osnovnim potrebama, kao što su voda, električna energija, komunalne usluge.

C. Ostvariti maksimalnu korist za kulturno nasleđe, uz minimalan negativan uticaj.

- C.1. Preduzeće sledi ustanovljene smernice ili pravilo ponašanja prilikom posete kulturno ili istorijski osetljivim lokacijama kako bi se ostvario minimalan uticaj posetilaca, uz maksimalan ugodaj.
- C.2. Istoriski i arheološki artifakti se ne prodaju, razmenjuju ili izlažu, osim kad je to zakonom dozvoljeno.
- C.3. Preduzeće daje doprinos zaštiti lokalnih istorijskih, arheoloških, kulturnih i duhovno važnih dobara i lokacija i ne sprečava lokalno stanovništvo da im pristupa.
- C.4. Preduzeće koristi elemente lokalne umetnosti, arhitekture ili lokalnog nasleđa u svom poslovanju, projektovanju, dekoracijama, hrani ili prodavnicama, a uz to poštuje imovinska prava lokalnih zajednica.

D. Ostvariti maksimalnu korist za životnu sredinu, uz minimalan negativan uticaj

D.1. Očuvanje resursa

- D.1.1. Politika nabavke favorizuje proizvode kao što su građevinski materijali, sredstva za proizvodnju, hrana i roba široke potrošnje, proizvedene po principima zaštite životne sredine.
- D.1.2. Nabavka potrošne robe i robe široke potrošnje se meri i preduzeće aktivno traga za načinima da smanji njihovu upotrebu.
- D.1.3. Meri se potrošnja električne energije, resursi su naznačeni i treba da se usvoje mere za smanjenje ukupne potrošnje, podstičući korišćenje obnovljive energije.

D.1.4. Treba meriti potrošnju vode, resursi su naznačeni i treba usvojiti mere za ukupnu potrošnju.

D.2. Smanjenje zagađenja

D.2.1. Emisije gasova staklenih bašta iz svih izvora, koje preduzeće kontroliše se mere, a sprovode se procedure za njihovo smanjenje kao način da se neutrališe uticaj na klimu.

D.2.2. Otpadne vode, uključujući i industrijske vode se efikasno prečišćavaju, a gde je to moguće, ponovo se koriste.

D.2.3. Sprovodi se plan upravljanja otpadom, sa ciljem da se postignu najmanje moguće količine otpada, koji se ponovo ne koristi ili ne reciklira.

D.2.4. Korišćenje štetnih supstanci, kao što su pesticidi, farbe, dezinfekciona sredstva za bazene za plivanje i sredstva za čišćenje je svedeno na najmanju moguću meru, gde god je moguće, zamjenjuju se neškodljivim proizvodima, i sva hemijska sredstva se pravilno upotrebljavaju.

D.2.5. Preduzeće primenjuje prakse za smanjenje zagađenja koje potiče od buke, svetla, površinskih voda, erozije, jedinjenja koja oštetečuju ozonski omotač i zagađivača vazduha i zemljišta.

D.3. Očuvanje biodiverziteta, ekosistema i pejzaža

D.3.1. Divlje vrste se beru samo u divljini, konzumiraju, izlažu, prodaju ili izvoze kao deo zakonski regulisane aktivnosti, kojom se obezbeduje održivost njihovog korišćenja.

D.3.2. Nijedna divlja životinja se ne zadržava, osim za zakonom propisane aktivnosti, a živi primerci zaštićenih vrsta se drže samo od strane ovlašćenih organa, koji su odgovarajuće opremljeni da ih drže i brinu o njima.

D.3.3. Preduzeća koriste domaće vrste za uređenje pejzaža i restauraciju i preduzima mere da se ne uvode invazivne odomaćene vrste.

D.3.4. Preduzeće daje doprinos očuvanju biodiverziteta, kao i podršku zaštićenim oblastima i oblastima sa biodiverzitetom velike vrednosti.

D.3.5. Interakcija sa divljim životom ne sme da proizvede suprotne efekte na sposobnost populacije

Ljudi koji su odgovorni za očuvanje nacionalnih parkova i drugih oblasti prirode, imaju i prioritetu odgovornost za rukovanje izazovima u odlučivanju, u cilju da mogućnosti za razvoj turizma mogu da opstanu na duži rok. U isto vreme, međutim, povećava se potreba da ekoturizam stvori pritisak na destinacije. Veći broj posetilaca čini više verovatnim pritisak na staništa, koja će biti u

opasnosti od uništenja svog autentičnog nasleđa. Pažljivo planiranje i procene predstavljaju važne aspekte razvoja održivog turizma.

1.1 *Ekoturizam- izazovi i šanse*

Uočeno je da principi za ekoturizam još uvek nisu čvrsto implementirani u cilju efikasnog planiranja i procene. Međutim, izdvajaju se dva osnovna principa ekoturizma koji su identifikovani: (1) podsticati očuvanje i (2) biti od koristi lokalnom stanovništvu.

Međutim, urbanisti i kreatori politike, takođe, mora da imaju na umu određene realne istine o turizmu: IT troši resurse, stvara otpad i zahteva određene vrste infrastrukture; stvara uslove za mogućnost prevelike potrošnje resursa, s obzirom da dominira prioritet stranih privatnih investicija da maksimiziraju profit, svoju raznovrsnu prirodu čini kompleksnom za kontrolu i može se posmatrati samo kao pružanje usluga za koje je strani turista spreman da plati.

Izazov održivog razvoja turizma je dakle, da se uspostavi ravnoteža sa načelima ove istine, a to može da se uradi samo kroz integrисани, holistički pristup, koji uključuje sve zainteresovane strane i srodne ekonomске aktivnosti u ovoj oblasti.

Postoje određena sredstva koja se mogu koristiti u cilju prepoznavanja u ostvarivanju bilansa, kao što su procena nosivosti, pronalaženje granice prihvatljive promene i cost-benefit analiza.

Kreatori politike turizma, planeri i menadžeri bi trebalo da razmisle o ovim alatima, u smislu korisnosti, isključivo ako uzmu holistički, koordinisan i integrisan pristup, posebno u smislu troškova održivog razvoja turizma, koje nije lako definisati u monetarnim terminima. Osim toga, merenje uspeha turizma koji uključuje prirodu (na primer, nacionalni parkovi) i kulturu (na primer, seoski turizam) ne bi trebalo samo da se zasniva na broju posetilaca i iznosu prihoda, već treba da uključi i merenje dužine boravka, kvalitet iskustva, i da li su prirodni i kulturni resursi konzervirani.

Kako se može izmeriti i verodostojno predstaviti održivi turizam da bi se izgradilo poverenje potrošača, ojačala efikasnost i borilo protiv netačnih tvrdnjki

Ekoturizam će jasno stvoriti mogućnosti za širenje ekonomskih koristi od turizma u selima, udaljenim područjima i nacionalnim parkovima, sve dok politika vlade ima za cilj da razvija turizam u ovim oblastima i lokalno stanovništvo koje učestvuje u tom procesu. Pored ove linije, kreatori politike treba

da budu svesni da je manji obim privrednih subjekata koji se povećavaju odgovarajući za aktivnosti vezane za ekoturizam i politika vlade treba da podrže ovaj nivo pružanja usluga u turizmu.

Glavni izazovi za politiku i aktivnosti koje razvijaju ekoturizam su:

- (1) ekologija i ugroženost prirode i faune,
 - (2) estetika u uslovima očekivanja povećanja broja turista i lokalnih zajednica,
 - (3) ekonomske koristi, troškovi (uključujući mogućnost troškova i eksternalija), i rizika, i
 - (4) koji uključuje društveni uticaj lokalnih zajednica i kulturnog nasleđa.
- U zemljama, u kojima se izdvaja bogatstvo istorijskih i kulturnih spomenika, život u različitim kulturama i spektakularan geografski sorte već je stvorio integrisani turistički proizvod.

1.2. Upravljanje zaštitom životne sredine turizma

Turizam igra važnu ulogu u ekonomskom razvoju na nivou zajednice, nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou, korišćenjem prirodnih resursa i okruženja kao ključnih fizičkih ulaza.

Reinvestiranje bi trebalo da ima za cilj poboljšanje kvaliteta resursa i izgradnju kapaciteta za upravljanje na različitim nivoima. Tu postoji složen odnos između turizma i životne sredine, tako da turizam ima neizbežan i važan uticaj na životnu sredinu, uključujući: upotrebu resursa, energiju, otpada, zagađenja i efekata od turizma u vezi sa prevozom.

U isto vreme, plaže, planine, reke, šume i raznovrsne flore i životinjski svet čine okruženje i osnovnim resursom koji treba uskladiti sa potrebama turizma. Dok održivost turizma može biti ugrožena od negativnih uticaja na životnu sredinu, turizam bi takođe značajno mogao doprineti zaštiti životne sredine.

To pokazuje da su turizam i životna sredina međusobno povezani i zavisni na kompleksan način, a zajedno mogu da obezbede osnovu održivog ekonomskog razvoja. U svetu ovih opservacija, kreatori politike turizma, menadžeri i planeri moraju da reše pitanja upravljanja životnom sredinom i razvoja turizma na održiv način. Negativan uticaj turizma na životnu sredinu odnosi se na pritisak na prirodne resurse, povrede divljih životinja i staništa, stvaranje otpada i zagađenja, kao i stvaranje srodnih društvenih i kulturnih pritisaka.

Ekoturizam je stav, način ponašanja koji otvara put sticanju novih navika i načina razmišljanja koji čine život kvalitetnijim, zbog etičkog odnosa prema

prirodi i ljudima. Ekoturizam stvara novu kategoriju putnika – odgovornog putnika, i omogućuje da se deo novca potrošenog na putovanja koristi za zaštitu prirode i/ili čovekove okoline. Ono što ekoturizam razlikuje od običnog putovanja/razgledanja ili od potrage za avanturom, je njegov edukativni element, koji kod ekoturista podstiče razumevanje problema područja koje posećuju, a posebno ekoloških procesa u prirodi, što sve zajedno rezultira tzv. ekološkom održivošću.

Ideja o Zelenoj ekonomiji (Greening the global economy through sustainable Tourism) zasnovana je na činjenicama:

- Turizam čini oko 5 posto BDP-a i 6 posto ukupnog broja zaposlenih u zemljama koje označavamo pojmom G 20;
- Globalne izvozne usluge u turizmu dosižu otprilike tri milijarde USD na dan;
- Turizam je glavni pokretač rasta i razmene za najsirošnije zemlje sveta;
- može biti predvodnik u odgovornosti za klimatske promene.

Upravo zbog svojih multiplikovanih efekata i snažnog uticaja na radna mesta, infrastrukturu, trgovinu i razvoj turizma u složenim privrednim uslovima i okruženju, otvara se manevarski prostor za brži izlaz iz krize, odnosno recesije. Posebno važni aspekti turizma su globalna elastičnost i relativno brza mogućnost oporavka.

II Finansiranje projekata iz oblasti turizma od strane evropske komisije

Službeni stavovi EU za područje turizma formulisani su u posebno službenom dokumentu pod nazivom "Communication from Commission- A renewed EU Tourism Policy: Towards a stronger partnership for European Tourism"¹

Komunikacija Komisije odnosi se na potencijale turističkog sektora prvenstveno kroz prizmu rasta zaposlenosti. Elementi za koje se очekuje da će doprineti snažnom rastu turističkog sektora vide se u globalizaciji, demografskim promenama i razvitku transportnog sektora. Turizam predstavlja cross-

1

Detaljnije videti na stranicama: European Agriculture Fund for Rural Development-Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj European Commission-Enterprise and Industry-Tourism http://ec.europa.eu/enterprise/services/tourism/index_en.htm Communication from Commission- A renewed EU Tourism Policy: Towards a stronger partnership for European Tourism", Brussels, 17.03.2006. COM (2006) 134 final

-cutting sektor, koji kroz i unutar sebe objedinjuje mnoge druge ekonomske delatnosti: transport, građevinu, maloprodaju i veliki broj drugih delatnosti.

U turističkom sektoru većinom dominiraju mala i srednja preduzeća. Turistička delatnost od velike je važnosti kada govorimo o većini evropskih regija. Infrastruktura koja se postavlja razvojem turističkih delatnosti doprinosi lokalnom razvoju, kreiranju novih radnih mesta. Održivi turistički razvoj ima glavnu ulogu u očuvanju i poboljšanju kulturnog i prirodnog blaga, od umetnosti i lokalne gastronomije, privrede do očuvanja bioraznolikosti. Zajedno, ovi elementi imaju pozitivan uticaj na zaposlenost i stvaranje novih radnih mesta. Komisija i turistički delatnici su odavno prepoznali ove potencijale.

Među socijalnim činiocima najznačajnije su promene u demografskoj strukturi koje su obeležene trendom velikog broja ljudi starije dobi, što predstavlja populaciju sa dužim i zdravim životnim vekom koji imaju povećanu potrošačku moć, a sve su to podsticajni faktori koji značajno utiču na promene u turističkom sektoru.

S tim u vezi osim znatnog rasta broja turista sektor turizma očekuju i znatne promene u samoj ponudi destinacija. Sve atraktivnija grana turizma odnosi se na zdravstveni turizam i turističke destinacije povezane sa kulturnim i prirodnim blagima pojedine zemlje, pa se očekuje značajan rast upravo u ovim delatnostima. Iako Evropa predstavlja najposećeniju regiju na svetu, sve je veći broj atraktivnih i egzotičnih destinacija izvan Starog kontinenta koje se posećuju.

S posebnom pažnjom treba predvideti važnost održivog turizma koja je sadržana u bioraznolikosti, funkcionalisanju ekosistema, prirodnih izvora i neobnovljivih kulturnih nasleđa, koja se moraju imati na umu prilikom nekontrolisanog rasta turističkih posetilaca. Ekonomска, socijalna i održivost zaštite životne sredine mora biti ključna premisa za održanje konkurentnosti evropskog turizma.

U dokumentima EU naglašeno je da se sa svim navedenim izazovima politika mora suočiti na granici Unije, u saradnji i koordinaciji s Vladama zemalja članica (sistemskim pristupom i kohezionom politikom). Politika mora biti fokusirana na jasne i realne ciljeve, zajednički usaglašene od svih relevantnih učesnika u turističkom, kao i sa lokalnom populacijom.

Takođe mora definisati jasnou dodatnu vrednost, koja će se definisati na nacionalnom i regionalnom nivou. Načelno, evropska turistička politika mora biti komplementarna politikama iznedrenim na liniji odluka zemalja članica. Iz dokumenata EU za ovo područje vidi se da Zajednica nema direktni uticaj na politiku turizma zemalja članica, ali zato ima direktni uticaj na politike iz ostalih područja što svakim danom čini sve jači uticaj na turističku delatnost. Na

primer mnoge aktivnosti su subvencionisane kroz EU programe, prvenstveno sport, mladi, usavršavanje i edukacije, kao i regionalna politika i ostvaruje značajan uticaj u ovom području.

Kroz Strukturne fondove Komisija je predvidela mogućnost finansiranja održivih turističkih projekata (potpora socio-ekonomskom razvoju) preko Evropskog regionalnog fonda za razvoj (European Regional Development Fund). Pod ciljevima Konvergencija (Convergence), Konkurentnost i zaposlenost (Competitiveness and Employment) i Evropska teritorijalna saradnja (European Territorial Cooperation) ERDF će finansirati održivi razvoj turizma u cilju povećavanja vrednosti nacionalnog i istorijskog nasleđa, razvoja infrastrukture (široko dostupna i mobilna), promocije informaciono-komunikacione tehnologije, podrška inovativnih malih i srednjih preduzeća, poslovnih mreža i klastera, usluga koje mogu povećati dodatu vrednost, prekograničnog razvoja u smeru zajedničkog razvoja strategije turizma i međuregionalne saradnje u vidu razmene iskustva.

Za razvoj turizma naročito su važne zaštita životne sredine i transportna infrastruktura, koje se finansiraju iz Kohezionog fonda. Kroz socijalni fond finansiraće se razvoj turističke delatnosti, u smeru potencijala rasta zaposlenosti, koji ima veliku ulogu u socijalnoj politici EU. Evropski socijalni fond (European Social Fund) finansira takođe projekte iz oblasti edukacije koji će doprineti rastu produktivnosti i kvaliteta zaposlenosti i usluga u turističkom sektoru. U užem smislu prednost se daje mikro i start-up preduzećima koja će povećati ekonomsku aktivnost i zaposlenost.

Kroz program pod nazivom Integrated Life Long Learning Programme, koji je namenjen prvenstveno stručnom usavršavanju, mobilnosti mladih pravnika i srednjoškolaca (Leonardo da Vinci Programme), u novoj finansijskoj perspektivi turistički sektor predviđen je kao jedan od mogućih pilot-sektora za stručno usavršavanje.

Kroz European Agriculture Fund for Rural Development, ruralni turizam je postao u poslednjoj deceniji jedan od najatraktivnijih turističkih ponuda i atraktivan izvor odmora. Ovo je prepoznato od strane EU kao velika prilika za zemlje članice i kandidatkinje, pa se kroz Evropski fond za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja (European Agriculture Fund for Rural Development) finansira Rural Development Regulation 2007-20013. Svrha ovih aktivnosti je: poboljšanje kvaliteta poljoprivredne proizvodnje i proizvoda, poboljšanje stanja životne sredine i seoskih prirodnih bogatstava, podrška i ohrabrvanje razvoja turističkih delatnosti kao dela diversifikacije ruralnih ekonomskih ciljeva, studije i investicije povezane sa održavanjem, restauriranjem i poboljšanjem istorijskih blaga.

Jedna od važnijih mera u ruralnom razvoju predstavljala je inicijativa LEADER i bottom-up pristup javno-privatnog partnerstva, gde su projekti lokalnog ruralnog razvoja finansirani od strane EU i nacionalnih vlada, kao i privatnih subjekata. Partnerstvo treba omogućiti lokalnim zajednicama da odabere finansiranje projekata koji odgovaraju specifičnim lokalnim zahtevima i imaju dugoročne beneficije. LEADER pristup podstiče nove ideje ruralnog razvoja, za koje bi trebalo imati dovoljno širok pristup da utiče na definisanje politike ruralnog razvoja.

Kroz European Fisheries Fund unutar EFF uvedena je nova tema "održivi razvoj ribolovačkih područja". Jedno od područja u kojoj ribolovci mogu tražiti finansiranje svojih aktivnosti odnosi se na eko-turizam.

U Hrvatskoj je program IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance) kao integrисани instrument koji će zameniti program CARDS, kao i predpristupne programe PHARE, ISPA i SAPARD. Ovaj program može pružiti značajnu pomoć u sprovođenju projekata razvoja ruralnog turizma.

IPA razlikuje dve grupe zemalja; države sa statusom potencijalnog kandidata za članstvo u Uniji, kao i države sa statusom kandidata za članstvo u Evropskoj Uniji. Državama potencijalnim kandidatima tako je na raspolaganju finansijska podrška za postupno usklađivanje nacionalnih zakona s pravnom regulativom Evropske Unije, kao i za projekte kojima je cilj promovisanje ekonomskog i socijalnog razvoja. Hrvatskoj, kao zemlji sa statusom kandidata, otvara se mogućnost korišćenja svih komponenti IPA-e.

IPA se sastoji od pet delova:

I. Pomoć u tranziciji i jačanju institucija koja predstavlja svojevrstan neposredan nastavak aktivnosti iz programa PHARE, uz akcenat na komponente ekonomske i socijalne kohezije;

II. Regionalna i prekogranična saradnja u sklopu koje će se finansirati zajedničke prekogranične aktivnosti između država korisnica programa IPA, kao i saradnju između država korisnica IPA-e i susednih država članica Evropske unije;

III. Regionalni razvoj kao integracija koja predstavlja nastavak programa ISPA i komponente ekonomske i socijalne kohezije programa PHARE, pa finansira infrastrukturne projekte većih razmara na području zaštite životne sredine i saobraćaja, kao i programe podsticanja nacionalne konkurentnosti kao ujednačenog regionalnog razvoja. Ova integracija programa IPA predstavlja pripremu za korišćenje Evropskog fonda za regionalni razvoj nakon pristupanja;

IV. Razvoj ljudskih resursa kao preteča Evropskog socijalnog fonda finansira projekte na području socijalne kohezije u svrhu ostvarivanja ciljeva Evropske strategije za zapošljavanje;

Ruralni razvoj neposredno se nastavlja na program SAPARD i obezbeđuje finansijska sredstva za projekte primene pravne regulative na području poljoprivrede, kao i one kojima se promoviše razvoj u ruralnim područjima. Važno je napomenuti da se na većinu konkursa mogu uglavnom prijaviti jedinice lokalne samouprave, lokalne turističke zajednice, lokalna neprofitna udruženja, komore, obrazovne institucije. Izuzetak je komponenta V. koja se najviše odnosi na ruralni razvoj i poljoprivredu, pa se za određena sredstva mogu dobiti i za razvoj ruralnog turizma, ali i za određene privatne inicijative.

IPARD je, kao što je već spomenuto, specifična mera u celom IPA programu, u kojem se mera 302 Diverzifikacija ruralne ekonomije može koristiti za razvoj ruralnog turizma. Na konkurs se mogu javiti i privatni investitori, uglavnom porodična poljoprivredna domaćinstva koji dobijena sredstva mogu koristiti za unapređenje svoje turističke ponude. Pomoć iz IPARD-a može pokrивati do 50% investicije, a ograničena su poljoprivredna domaćinstva do najviše 20 kreveta.

Inače, najvažnije komponente za razvoj ruralnog turizma je svakako komponenta IPARD (ruralni razvoj i poljoprivreda), kao i prekogranična saradnja. Komponenta prekogranične saradnje uglavnom među merama ekonomskog razvoja (koji je uvek među najvažnijim merama na ovim konkursima) ima veoma visoko kao prioritet razvoj turizma, a pogotovo razvoj ruralnog turizma. Na tu se komponentu mogu prijaviti komplementarni projekti u prekograničnom području što u mnogim slučajevima stvara jedinstvenu turističku ponudu. Prijava ovih projekata među partnerima s obe strane granice stvara svest o komplementarnoj ponudi zajedničkog prekograničnog područja, tako da oni uviđaju da je zajednička ponuda puno konkurentnija nego pojedinačna. Čak i ako projekat ne bude odobren, javlja se mogućnost kreiranja zajedničke ponude s obe strane granice i stvaranje jedinstvenog turističkog proizvoda.

Literatura

- Communication from Commission- A renewed EU Tourism Policy: Towards a stronger partnership for European Tourism", Brussels, 17.03.2006. COM (2006) 134 final
http://www.europa.eu.int/comm/enterprise/services/tourism/index_en.html
http://www.europa.eu.int/comm/environment/emas/index_en.html
<http://www.europa.eu.int/comm/environment/eia/home>
<http://www.europa.eu.int/comm/environment/nature>
http://www.europa.eu/enterprise/services/tourism/tourism-publications/documents/iqm_coastal_en.pdf
http://www.europa.eu/int/comm/environment/water/waterframework/index_en
http://www.europa.eu/int/water/water-bathing/index_en.html
Grant M., Human B., le Pelley B. Destinations and local distinctiveness, Insight, 2002. Julay str. 21
Ritchie, J.R.B, Crouch, G.I, (2000) The Competitive Destination: A Sustainable Perspective,

- Tourism Management, Vol. 21, No. 1, p. 1-7.
- Harris Jonathan M., „Ekonomija životne sredine i prirodnih resursa – savremeni pristup”, Datastatus, Beograd, 2009. godina
- Strategija privrednog razvoja Srbije do 2010. godine i Strategija razvoja turizma do 2015. godine, Horvath Konsalting Zagreb i Ekonomski fakultet u Beogradu, 2006. godina
- Drake, S. (1991a). Development of a local participation plan for ecotourism projects. In: J. Kusler (Ed.), Ecotourism and resource conservation (pp. 252 267). Selected papers from the 2nd International Symposium:Ecotourism and Resource Conservation, Madison: Omnipress
<http://www.sustainabletourismcriteria.org1>. www.biodiv.org
- http://www.europa.eu.int/comm/enterprise/services/tourism/index_en.html
- http://www.europa.eu.int/comm/environment/emas/index_en.html
- <http://www.europa.eu.int/comm/environment/eia/home>
- <http://www.europa.eu.int/comm/environment/nature>
- http://www.europa.eu/enterprise/services/tourism/tourism-publications/documents/itm_coastal_en.pdf
- http://www.europa.eu/int/comm/environment/water/waterframework/index_en
- http://www.europa.eu/int/water/water-bathing/index_en.html
- <http://www.gdrc.org/uem/la21/la21.html>
- <http://www.eco-label.com.default.htm>

GLOBAL CRITERIA FOR SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT AND FINANCING OF PROJECTS IN THE FIELD OF TOURISM OF THE EUROPEAN COMMISSION

Abstract

Over the past decade, tourism has become the largest industry in the world in terms of recruitment and participation of global gross domestic product. Tourism industry is growing rapidly, and that affects the pace of change. As more and more people are interested in leisure time spent in nature, ecotourism has become one of the fastest growing segments of the tourism industry. In the tourism sector largely dominated by small and medium enterprises. Tourist activity is of great importance when it comes to most European regions. Infrastructure to be located tourist development activities contribute to local development, creating new jobs. Sustainable tourism development plays a major role in preserving and improving the cultural and natural treasures of art and the local gastronomy, economy and biodiversity. Together, these elements have a positive impact on employment and job creation.

Key words: globalization, sustainable development of tourism, criteria, project financing

*Stevan Obradović**
*Msc Mirjana Jukić***

ZNAČAJ LJUDSKIH RESURSA I OBRAZOVANJA KAO FAKTORA RAZVOJA PRIVREDE

Rezime

Kvalitet ljudskega resursa nikada nije bio potrebniji preduzeću, naročito u savremenim uslovima poslovanja. Čovek, radnik, nije resurs sam po sebi. Resurs predstavlja njegovi potencijali. Bogatsvo se ogleda u kognitivnim i intelektualnim sposobnostima kojima se tehnologijama i informacijama daje smisao i praktična primena. Čovek je odlučujući faktor inovativnosti, razvoja i unapređenja proizvoda, usluga, procesa, organizacija i društva. Upravljanje ljudskih resursa obuhvata planiranje, organizovanje, vođenje i nadziranje, odnosno kontrolu procesa i rezultata upravljanja aktivnostima. Ljudski potencijali podložni su razvoju i poboljšanju i mogu biti razvijeni do različitih nivoa kvaliteta. Zbog toga izbor kadrova u cilju razvoja privrednih performansi predstavlja jednu od temeljnih komponenti unapređenja kvaliteta usluga, procesa i sistema upravljanja, a time i društva uopšte.

Ključne reči: ljudski resursi, obrazovanje, konkurentnost

1. Uvod

Savremeni trendovi diktiraju nova pravila igre za sve učesnike. Ljudskim se resursima daje sve veće značenje, oni će u budućnosti biti odlučujući faktor konkurenčnosti. Ljudski resursi jesu budućnost poslovanja organizacije. Višak vrednosti se stvara kroz učenje, kvalitetan timski rad i reinženjeriranje poslovnih procesa sa osrvtom na pojedinca i sinergetski efekat tima. To se može primetiti i u promenama u terminologiji: termin radnici i radna snaga zamenuju se terminima saradnici, kadrovi, ljudski resursi i ljudski potencijal. Zamena termina nije formalnog karaktera, već proizlazi iz shvatanja važnosti čoveka i njegovog potencijala kao nosioca poslovnog uspeha i razvoja

*

** Privredna komora Beograda

Rujno d.o.o., Beograd

Čovek, radnik, nije resurs sam po sebi. Resurs predstavljaju njegovi potencijali. Upravljanje u području ljudskih potencijala predstavlja i svesno i voljno usmeravanje aktivnosti na postizavanje ciljeva koji se odnose na razvoj i uspešnu upotrebu ljudskih potencijala i odnosa u svim sferama ljudskog delovanja u društvu, razvoj ličnosti i kvaliteta živlota ljudi. Ono obuhvata planiranje, organizovanje, vođenje i nadziranje, odnosno kontrolu procesa i rezultata upravljanja aktivnostima. Ljudski potencijali podložni su razvoju i poboljšanju. Zbog toga izbor kadrova u cilju razvoja ljudskih potencijala predstavlja jednu od temeljnih komponenti unapređenja kvaliteta usluga, procesa i sistema upravljanja, a time i razvoja svake organizacije.

2. Ljudski resursi su bitniji nego ikada

Bez obzira na granu u kojoj posluju, njihovu veličinu ili lokaciju, organizacije se danas susreću sa pet kritičnih izazova u modernom poslovanju. Koletivno, ovi izazovi zahtevaju od organizacije izgradnju novih kapaciteta. Postavlja se pitanje ko je zadužen za njihovu izgradnju - Svi i niko? U tom vakuuu se otvara mogućnost za odeljenje ljudskih resursa - da preuzmu lidersku ulogu i pomognu organizaciji da se uhvati u koštač sa novonastalim promenama.

Tih pet kritičnih izazova su¹:

- Globalizacija
- Profitabilnost kroz rast i razvoj
- Tehnologija
- Intelektualni kapital
- Promene, promene i još promena

Globalizacija: Sa rapidnom ekspanzijom globalnog tržišta, menadžeri se trude da pravilno izbalansiraju paradoks „misli globalno, deluj lokalno,, Njihov je imperativ da alociraju ljude, ideje i informacije, kako bi izašli u susret lokalnim zahtevima tržišta. Moraju uključiti i nove, bitne elemente strategije - nestabilnu političku situaciju, terorističke napade, pandemije različitih oboljenja, fluktuirajuće devizne kurseve, kros-kulturne razlike i nacionalizam. Moraju se truditi da upoznaju različite kulture i načine poslovanja. Ukratko, globala

1

Prilagođeno prema: "Ljudski resursi u turizmu i hotelijerstvu", Mirjana Jukić;Harvard Business Review, January- February 1998, reprint 98111,,A new mandate for Human Resources,, str 124-134

lizacija zahteva od organizacija da povećava svoju sposobnost učenja i saradnje, kao i prihvatanja nejednakosti.

Profitabilnost kroz rast i razvoj: U proteklim dekadama, većina kompanija je poslovala koristeći i downsizing, reinženjeriranje poslovnih procesa, konsolidacije da bi povećala efikasnost i smanjila troškove. Sada ta praksa polako nestaje, i menadžeri moraju da obrate pažnju i na drugu stranu profitne jednačine - povećanje prihoda! Zahtev za povećanjem prihoda stavlja pred organizaciju nove zahteve. Kompanije su u potrazi, kako za novim korisnicima svojih usluga, tako i za novim, kreativnim i inovativnim ljudima, koji će obezbediti nove tokove ideja i informacija kroz preduzeće.

Tehnologija: Od video konferencija preko interneta, tehnologija je svet učinila dostupnijim, manjim i bržim. Ideje i velike količine informacija su u konstantnom pokretu. Izazovi za menadžere su da razumeju i na najbolji način iskoriste tehnološke promene koje se dešavaju oko njih. Ne doprinosi svaka tehnologija porastu vrednosti preduzeća. Ali, tehnologija može uticati na to kako i gde se posao obavlja. U budućem periodu, menadžeri će morati da nadju način kako da tehnologiju učine živim i produktivnim delom poslovnog okruženja. Naučiće da idu u korak, ili čak i korak ispred informacija i da nauče da koriste informacioni leveridž kako bi ostvarili najbolje poslovne rezultate. Ukoliko ne budu postupali tako, uslediće „paraliza od analiza“.

Intelektualni rast i razvoj: Znanje je postalo direktna konkurentska prednost kompanijama koje se bave prodajom usluga, ideja i odnosa kao i indirektna prednost za one koje pokušavaju da se diferenciraju preko načina usluživanja svojih potrošača. Uspešne kompanije će, u današnje vreme, postati one koje uspeju da privuku i zadrže zaposlene. Dodatni izazov za kompanije je da budu sigurne da su našle baš takve pojedince, koji će kompaniju povesti u pravom smjeru.

Promene, promene i još promena: Kompanija treba se osposobiti da brzo i kontinuirano uči, neprekidno inovira i prihvata izazove brže i uspešnije. Konstantne promene znače da organizacija mora da kreira zdrav nesklad sa statusom quo, kao i sposobnost da detektuje nadolazeće trendove brže od konkurenata, da brzo donosi važne odluke, kao i da stalno traži nove mogućnosti u okruženju. Nove veštine, koje se stiču permanentnim obrazovanjem, ali i učenjem kroz rad, nove organizacione forme, koje su u stanju da se nose sa stalnim promenama i da stvore jedno stablino radno okruženje, koje će u preduzeću stvoriti jednu dobru, radnu atmosferu preduslov su uspeha.

3. Učenje kao osnova razvoja konkurentnosti

Ekonomski i tehnološki razvoj, posebno razvoj informacionih tehnologija izmenili su tradicionalne načine rada. Zahtevaju se nove i drugačije sposobnosti i veštine, ne samo profesionalno tehničke (znati kako), već pre svega sposobnost produkcije, analize i transformacije informacija i efikasne interakcije i saradnje sa drugima. Učenje postaje doživotna aktivnost. U tim okolnostima veštine učenja postaju posebno važne kako za mlade tako i za odrasle. Učenje je centralna aktivnost kako pojedinaca tako i škola u celini. Veštine učenja imaju funkciju da ojačaju i motivišu svakog učesnika obrazovanja kako bi unapredio svoj rad i svoj život, i kako bi sticanjem znanja i veština mogao da odgovori na izazove ne samo ekonomskog razvoja već i ukupnog života.

Privreda Republike Srbije treba u procesu globalizacije i integracija u međunarodne ekonomske tokove da pozicionira svoje mesto i jasno definiše ciljeve koje želi da ostvari. Bez jasnih ciljeva, nijedna organizacija ne može dugoročno da planira svoje potrebe za resursima, posebno onih koji predstavljaju dugoročne investicione odluke. Investiranje u znanje se smatra dugoročnom investicionom aktivnošću, kojom se pojedinac ili grupa obrazuju, kako bi dostigli određeni nivo znanja koje im je neophodno u izvršavanju aktivnosti za realizaciju ciljeva. Kako bi se ova politika adekvatno postavila, mora se prethodno utvrditi trenutna pozicija Srbije na globalnom tržištu. Najobuhvatniji pokazatelj je indeks globalne konkurentnosti nacionalne privrede.

Svetska ekonomska organizacija izdaje godišnji Izveštaj globalne konkurenosti (GCR), koji meri konkurenost nacionalne ekonomije., odnosno mogućnosti njenog kratkoročnog i srednjoročnog rasta. Obračun indeksa uzima u obzir trenutnu fazu razvoja privrede, zbog toga što različiti faktori imaju različiti uticaj na rast konkurenosti privrede. Srbija se trenutno nalazi u 2. fazi razvoja, koju karakteriše investicijama vođena privreda, gde najveći ponder imaju pokretači efikasnosti (među kojima je su unapređeni ljudski kapital, efikasnost tržišta i tehnološki razvoj). U sledećoj fazi razvoja, a to je faza u kojoj je privreda vučena inovacijama, najbitniji ponderi su vezani za poslovnu sofisticiranost i inovativnost.

Karakteristika deset najbolje rangiranih zemalja po GCR 2010.-2011². je da su najbolje kada se radi o kvalitetu obrazovanja i treningu zaposlenih, poslovnoj sofisticiranosti, inovativnosti, kao i investiranju u istraživanje i razvoj. Veoma alarmantni podaci su da je Srbija rangirana kao 136. po odlivu mozgova

2

Prema: "Investiranje u znanje i informacione tehnologije-ubrzana reindustrializacija" Stevan Obradović; Svetski ekonomski forum, GCR 2009.-2010

i 128. po oslanjanju na profesionalni menadžment. Ovo su dva podindeksa efikasnosti tržišta radne snage koji se rangira kao 102.

Rang od 142 zemlje

Rang, Zemlja	Pokretači efikasnosti	Visoko obrazovanje i trening	Efikasnost tržišta rada	Tehnološka spremnost	Poslovna sofisticiranost	Iovativnost
1. Švajcarska	4.	4.	2.	7.	4.	2.
2. Švedska	5.	2.	18.	1.	2.	5.
3. Singapur	1.	5.	1.	11.	15.	9.
4. SAD	3.	9.	4.	17	8.	1.
5. Nemačka	13.	19.	70.	10.	3.	8.
6. Japan	11.	20.	13.	28.	1.	4.
7. Finska	14.	1.	22.	15.	10.	3.
8. Holandija	8.	10.	23.	3.	5.	13.
9. Danska	9.	3.	5.	6.	7.	10.
10. Kanada	6.	8.	6.	16.	16.	11.
11. Srbija	93.	74.	102.	80.	125.	88.

Svetски ekonomski forum, GCR 2010.-2011.

4. Postojeće stanje sistema obrazovanja u Srbiji

Stanje u sistemu obrazovanja u Srbiji analizirano je od strane nekoliko međunarodnih i domaćih organizacija³. U međuvremenu su započeti, ali i zaustavljeni, neki važni aspekti reformskog procesa, kao što je npr. kurikularna reforma zasnovana na obrazovnim ishodima. U procesu reforme visokog obrazovanja pokazuje se opšte nerazumevanje ciljeva na kojima se ona bazira. Rezul-

3

OECD i UNICEF – sveobuhvatni izveštaji iz 2001. i 2003. godine; izveštaji o pojedinih aspektima obrazovanja od strane UNESCO-a, Evropske univerzitetske asocijacije (EUA) instituta i organizacija koje se bave obrazovanjem u Srbiji; analiza rezultata međunarodnih testiranja kao što su PISA, TIMSS, itd.) i domaćih institucija (u okviru dokumenta Ministarstva prosvete i sporta 2001-2003 „Kvalitetno obrazovanje za sve“)

tati pojedinih istraživanja (npr. postignuća učenika na različitim nivoima u osnovnoj školi) nisu dostupni javnosti ili se proglašavaju nerelevantnim⁴

U Srbiji je teško pronaći validne podatke, a samim tim je teško proceniti uspešnost različitih nivoa formalnog obrazovanja koji se zasnivaju na svetskim (OECD, Svetska banka) i evropskim (Savet Evrope) indikatorima koji se, možda najviše u Evropskoj Uniji, koriste za procenu uspešnosti pojedinih aspekata obrazovnih sistema na svim nivoima - naučno-istraživačke aktivnosti, stručno obrazovanje i usavršavanje itd. Bez obzira što je Srbija učestvovala u nekoliko međunarodnih testiranja, koja se odnose samo na nivo postignuća učenika, ne može se sa sigurnošću tvrditi gde se Srbija nalazi u odnosu na druge sisteme obrazovanja u celini. Ipak, neki podaci govore o nedovoljnom kvalitetu sistema obrazovanja u Srbiji. Obrazovni profil stanovništva je vrlo nizak⁵.

- 11% stanovništva je završilo neki oblik visokog obrazovanja (6.5% univerzitet);
- 41% stanovništva ima završenu srednju školu;
- 24% ima završenu samo osnovnu školu, dok čak 20% nema završeno;
- Obuhvat dece ukupnim predškolskim vaspitanjem je manji od 40% (podaci za 2005. godinu) i u predškolskim programima su najmanje zastupljena deca iz vulnerabilnih grupa (siromašni, marginalizovane etničke grupe, deca sa smetnjama u razvoju itd.);
- Oko 5% dece ne upiše osnovnu školu, dok je u seoskim sredinama taj procenat veći i iznosi oko 20%;
- Ne postoje pouzdani podaci o školovanju dece sa smetnjama u razvoju i romske dece. Izveštaji nekih NVO navode da su u pojedinim specijalnim školama preko 80% đaka romska deca;
- Nastavljanje školovanja (iz 4. u 5. razred osnovne škole, iz osnovnog u srednje ili iz srednjeg u visoko obrazovanje) je takođe veoma određeno socio-ekonomskim faktorima;
- Svako treće dete je izloženo nekoj vrsti nasilja u školi;⁶
- Oko 45% studenata nikada ne završi studije, oni koji završe to učine u proseku za dve godine duže nego što je predviđeno studijskim programom;
- Na PISA 2003. i 2006. testiranju, Srbija je ispod OECD proseka u sve četiri kategorije. Skoro 30% učenika iz Srbije je po pismenosti bilo na najnižem nivou;

⁴

PISA 2003

⁵

Prema Popisu iz 2002. godine

⁶

Istraživanja UNICEF-a

- Po izdvajanjima za obrazovanje u celini Srbija je ispod poželjnih nivoa izdvajanja 3,5% BDP-a se izdvaja za obrazovanje u celini, naspram 6% koliko preporučuje UNESCO i što je prosek zemalja OECD-a. Zemlje u regionu izdvajaju oko 4% BDP-a za obrazovanje.

5. Povezanost tržišta rada i obrazovanja⁷

Informacionu i komunikacionu eru često označavanom kao učeno društvo. Za pojedinca, učenje za zapošljavanje znači razvoj sposobnosti da pronađe, sačuva i promeni posao ili da generiše samozapošljavanje. Takve veštine omogućavaju vertikalnu i horizontalnu mobilnost radnika na tržištu rada i njihovu adaptivnost na promene u tehnologijama i u novim formama organizacije rada.

Stopa nezaposlenosti u Republici Srbiji iznosila je u oktobru 2011. čak 23,7%, što je porast u odnosu na april iste godine kada je ona iznosila 22,2%. Od ukupnog broja nezaposlenih, 26,8% ima srednje obrazovanje, dok 16,1% ima visoko obrazovanje. Dok posmatrano po starosnim grupama, najveći je broj nezaposlenih u dobima od 15-24 i 25-34 godine.⁸

Sa aspekta potreba radnika, učenje za zapošljavanje znači ostvarivanje principa doživotnog učenja i individualno postizanje kompetencija koje jačaju mobilnost i sigurnost posla. Za preduzeća i poslodavce veštine zapošljavanja znače da su njihovi radnici sposobni da odgovore na promenjene zahteve radnih mesta i jačaju kompeticiju preduzeća i njihov razvoj. Za državu, ovaj koncept znači kreiranje radne snage koja ima adaptivne sposobnosti što je u skladu sa zahtevima tržišta rada.

Da bi obrazovanje moglo da odgovori na ovakve zahteve, ono mora da obezbedi:

7

Prilagođeno prema: Investiranje u znanje i informacione tehnologije-ubrzana reindustrializacija” Stevan Obradović; Prilagođeno prema: ”Ljudski resursi u turizmu i hotelijerstvu”, Mirjana Jukić; ”Od trga do tržnice:antropologija, kritike savremenog obrazovanja i njihov značaj za Srbiju”, Jana Baćević, ”Visoko obrazovanje u Srbiji-strategije reforme” Ministarstvo prosvete i sporta; ”Strateški pravci obrazovanja odraslih”, Tim za obrazovanje odraslih i doživotno obrazovanje; ”Komparativne prednosti u obrazovanju kadrova na strukovnim školama i uticaj na privredni i turistički razvoj” Mr Bojan Kocić, Goran Perić; ”Promjene u obrazovanju - strategijski faktor otvorenog društva i njegove kompetitivnosti” Predrag Ivanović

8

RZS, Anketa o radnoj snazi, oktobar 2011. http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/56/68/RS10_010_2012_srb.pdf

- relevantnost programa, ishoda i profila, usklađenost sa potrebama tržišta rada
- efektivnost u obrazovanju visoko kvalitetnih radnika koji se traže na tržištu rada, što treba da omogući najbolje korišćenje raspoloživih resursa i brzo zapošljavanje
- jednakе mogućnosti za sve pojedince i grupe.

U skladu sa tim neophodno je preduzeti i odredene mere koje će stimulirati poslodavce da ulažu sredstva u unapređivanje znanja zaposlenih radnika kako bi se uključili u procese tehnoloških promena.

U promenama, obrazovanje dobija jednu od ključnih uloga - postaje faktor jedinstva i integracija unutar društava. Promene u sferi tehnologije i ekonomije su velike, brze, disciplinovane i pre svega, vođene znanjem. Shodno tome zadatak obrazovanja je da pruži:

- potrebno kognitivno i teorijsko znanje kako bi se omogućilo sticanje stručnih (profesionalnih) veština, koje postaju sve više sofisticirane s obzirom na tehnološke promene u procesu rada
- široke radne kompetencije koje su potrebne za rad u savremenoj proizvodnji i u sferi usluga i to ne samo za trenutnu proizvodnju već za kontinuirano doživotno osposobljavanje i učenje radnika
- takvo srednje stručno obrazovanje, koje će podržavati samozapošljavanje
- i jačati produktivnost.
- dizajniranje širokih profila zanimanja i uvođenje ključnih veština
- razvoj i uspostavljanje lokalnog partnerstva sa poslodavcima, socijalnim partnerima i drugim zainteresovanim učesnicima.

Realno je očekivati da će se privredni razvoj Srbije ubuduće u velikoj meri zasnovati na razvoju malih i srednjih preduzeća. To će imati za posledicu da mala i srednja preduzeća i preduzetničke firme postanu snažni generatori inovacionih procesa i najvažniji kreatori novih radnih mesta. Takav trend namće nužnost uvođenja preduzetničkog obrazovanja kao načina razvijanja preduzetničkih sposobnosti učenika, koje podrazumevaju veštine, ponašanje i vrednosti (samouverenost, saompoštovanje, kreativnost, komunikativnost, preuzimanje rizika, rešavanje problema, timski rad). U procesu preduzetničkog obrazovanja učenik treba da prođe kroz celokupan proces osposobljavanja, počevši od kreiranja poslovne ideje, preko postupka osnivanja novog preduzeća, upravljanja poslom, kroz proces rasta i razvoja preduzetničke firme do njenog gašenja.

6. Neophodni koraci reforme obrazovanja u Srbiji⁹

Obrazovanje ima stratešku važnost za ekonomski i društveni razvoj, tj. za razvijanje društva zasnovanog na znanju. To pokazuju i analize međunarodnih organizacija i institucija, kao što su Svetska banka ili Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD). Različita istraživanja (iz ekonomske ili sociološke perspektive) pokazuju da viši nivo i kvalitet obrazovanja u društvu u celini pozitivno utiče na produktivnost, inovativnost, demokratičnost i društvenu koheziju. Činjenica da je "društvo zasnovano na znanju" istovremeno i "društvo permanentnog učenja". implicira da obrazovanje u celini mora da bude posmatrano u jednom širem kontekstu.

Čini se da se obrazovanje još uvek razume kao trošak države, a ne kao investicija u dugoročni i održivi razvoj. Iako je u okviru Strategije za smanjenje siromaštva i drugim strategijama, obrazovanje definisano kao važan strateški pravac – čini se da preporuke za obrazovanje date u okviru izveštaja o implementaciji iz 2005. i avgusta 2007. godine ne nailaze na adekvatnu reakciju resornog ministarstva. Osim toga, značaj obrazovanja nije dovoljno prepoznat ni u društvu u celini, što se može ilustrovati retkim obrazovnim temama u medijima (pogotovo ako se izuzme tretiranje senzacionalističkih događaja, kao što je korupcija ili pojedinačni slučajevi nasilja) ili aktivnostima sindikata (koji se npr. nisu pobunili protiv pokušaja izbacivanja teorije evolucije iz nastavnih planova i programa). Čini se da ni sam obrazovni sektor (osnovne i srednje škole, gimnazije i visokoškolske institucije) nije dovoljno jak, niti motivisan da inicira neke promene.

Obrazovanje doprinosi ekonomskom razvoju direktno:

- kroz povećavanje i poboljšavanje kompetencija radno sposobnog stanovništva, u smislu da povećava produktivnost zaposlenih, smanjuje mogućnosti duže ili trajne nezaposlenosti
- kroz efikasniji transfer tehnologije i znanja iz obrazovnog sistema (posebno visokog obrazovanja) i nauke, ka privredi i društvu. Osim toga,

9

Prilagođeno prema: "Investiranje u znanje i informacione tehnologije-ubrzana reindustrializacija" Stevan Obradović; Prilagođeno prema: "Ljudski resursi u turizmu i hotelijerstvu", Mirjana Jukić; "Od trga do tržnice:antropologija, kritike savremenog obrazovanja i njihov značaj za Srbiju", Jana Baćević, "Visoko obrazovanje u Srbiji- strategije reforme" Ministarstvo prosvete i sporta; "Strateški pravci obrazovanja odraslih", Tim za obrazovanje odraslih i doživotno obrazovanje;"Komparativne prednosti u obrazovanju kadrova na strukovnim školama i uticaj na privredni i turistički razvoj" Mr Bojan Kocić, Goran Perić, "Promjene u obrazovanju - strategijski faktor otvorenog društva i njegove kompetitivnosti" Predrag Ivanović

pojedina istraživanja pokazuju da je viši stepen obrazovanja populacije povezan sa manjim troškovima koje država ima za druge delove javnog sektora kao što su zdravstvo, socijalna zaštita, sudstvo ili unutrašnji poslovi – manje bolesti, socijalnih potreba, kriminala.

Što se tiče društvenog razvoja i demokratizacije, obrazovanje, pre svega, može poboljšati mogućnosti svakog pojedinca da ravnopravno i aktivno doprinosi ekonomskom i društvenom razvoju. Time je pojedinac u poziciji da adekvatno zaštiti svoja prava i prava sebi bližnjih. U širem smislu, pokazuje se da, uopšte uzev, bolje obrazovani pojedinci redovnije učestvuju u izborima, da su tolerantniji prema različitostima i da bolje funkcionišu u multietničkom ili multi-konfesionalnom društvu. Bitno je napomenuti demografski faktor koji nije ohrabrujući i govori da je od poslednjeg pospisa 2002. godine do danas u Srbiji apsolutni broj građana smanjen za 377.000 (pad od 5%)¹⁰, a da je pri tome prosečna starost građana preko 41 godine.

7. Zaključak

Izuzetno je važno ze privredu Srbije da u narednom periodu, očekujući formiranje nove Vlade, doneće dugoročnu strategiju privrednog razvoja, ali trajnijeg karaktera od prethodnih, na osnovu koje će se formirati i orijentisati sve aktivnosti unapređenja kvaliteta radne snage. Oblikovanje potencijalnih radnika i stručnjaka je dugoročan i odgovoran posao, a ono se zasniva na jasnoj viziji o potrebnim znanjima i veštinama u periodu do 2030. godine. Nemogućnost definisanja jasne vizije i okvira kvalifikacija koji su potrebni privredi i društvu dovodi do rasipanja resursa koji se ulažu u obrazovanje i nauku, a koji su sami po sebi skromni i ne postoji nada da će u budućem periodu biti značajnije povećani. Sa strogo akademskih sa jedne strane i privatnih univerziteta sa druge, neophodno je popuniti prazninu oblicima obrazovanja koji će se fokusirati na obrazovanje primenjenih veština koji bi bili tesno povezani sa privrednim i naučnim institucijama. Upozoravajući na opadajući natalitet kao i standard domaćinstva, gde se sve manje sredstava odvaja na obrazovanje i dodatno obrazovanje. Naglašavamo da je investiranje u obrazovanje dugoročno neophodno i da deca koja danas upišu prvi razred osnovne škole postaju stručni radnici u prvom mahu nakon 2020. godine, a potom tek akademski gađani na-

10

Republički zavod za statistiku, Prvi rezultati popisa stanovništva, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=1082>

kon 2025.godine. Zatim ih očekuju profesionalne obuke i praksa i tek nakon toga se mogu produktivno baviti stručnim radom. Suštinsko pitanje je da li su donosioci odluka svesni težine danas planiranih reformi i da li će njihovo sprovođenje biti adekvatno?

Literatura

- Harvard Business Review, „A new mandate for Human Resources January- February 1998, reprint 98111 , str 124-134
- Obradović Stevan, „Investiranje u znanje i informacione tehnologije-ubrzana reindustrijalizacija”, Ekonomski vidici 2010, vol. 15, br. 2, str. 275-286
- Mr Bojan Kocić, Goran Perić, ”Komparativne prednosti u obrazovanju kadrova na strukovnim školama i uticaj na privredni i turistički razvoj”
- Mirjana Jukić, ”Ljudski resursi u turizmu i hotelijerstvu”, Ekonomski Fakultet Univerzitera u Beogradu 2007
- World Economic Forum, GCI Report 2010-2011,
- OECD (www.oecd.org) i UNICEF (www.unicef.org ; www.unicef.rs) –sveobuhvatni izveštaji iz 2001. i 2003. godine
- Jana Baćević, ”Od trga do tržnice:antropologija, kritike savremenog obrazovanja i njihov značaj za Srbiju”, Monografska studija, UDK 316.722:37 39 (497.11):37
- Predrag Ivanović, ”Promjene u obrazovanju - strategijski faktor otvorenog društva i njegove kompetitivnosti”, Ekonomski Analii 2003
- Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, oktobar 2011. http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/56/68/RS10_010_2012_srb.pdf
- Republički zavod za statistiku, Prvi rezultati popisa stanovništva, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=1082>
- www.pisa.oecd.org
- Tim za obrazovanje odraslih i doživotno obrazovanje, decembar 2001, ”Strateški pravci obrazovanja odraslih” , Beograd

THE IMPORTANCE OF HUMAN RESOURCES AND EDUCATION AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract

Quality of Human resources has never been more important to the companies, especially in contemporary business environment. The man, the worker is not the resource itself. Resource is shown in its potential. The wealth is reflected in cognitive and intellectual capabilities which give meaning and practical application to information and technology . Man is the determining factor of innovation, developing and improving products, services, processes, organizations and society. Human resource management includes planning, organizing, managing and moni-

toring, and control the process and results of management activities. Human potentials are subject to development and improvement and different levels of quality can be obtained. Therefore, the selection of personnel for achieving economic growth is one of the fundamental components of improving the quality of services, processes and management systems, and thus society in general

Key words: human resources, education, , competitiveness

*Mr Maja Stošković**
*Mr Miroljub Nikolić***
*Mr Gordana Đukić****

POSLOVNA INFRASTRUKTURA KAO FAKTOR RAZVOJA I KONKURENTNOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA

Rezime

Mala i srednja preduzeća iako predstavljaju značajan deo svake savremene privrede u svom poslovanju i razvoju susreću se sa velikim problemima i ograničenjima. Da bi se olakšalo poslovanje, unapredio i ubrzao razvoj malih i srednjih preduzeća u većini zemalja se razvijaju brojni elementi poslovne infrastrukture (poslovni inkubatori, klasteri, industrijske zone i parkovi, braunfild lokacije) sa ciljem da se pomogne malim i srednjim preduzećima da ojačaju svoju konkurentnost na tržištu. Dosadašnji razvoj poslovne infrastrukture u Srbiji pokazuje da je određeni napredak ostvaren. Međutim, razvoj pojedinih elemenata poslovne infrastrukture nije bio planski i nije uvažavao stvarne potrebe i zahteve malih i srednjih preduzeća i područja na kome posluju što prouzrokuje nedovoljnu efikasnost u radu, slabe efekate na podizanju konkurenčnosti preduzeća i odsustvo dugoročno stabilnih izvora finansiranja. U narednom periodu se akcenat mora staviti na kvalitet razvoja pojedinih elemenata, jer hiperprodukcija pojedinih elemenata poslovne infrastrukture sama po sebi neće doneti značajnije rezultate.

Ključne reči: poslovna infrastruktura, poslovni inkubatori, klasteri, industrijske zone i parkovi, braunfild lokacije

Uvod

Mala i srednja preduzeća su značajan deo svake savremene privrede. Njihova uloga i značaj proizilaze iz činjenice da su najefikasniji, najdinamičniji, najfleksibilniji i najinovativniji deo privrede, da zapošljavaju najveći broj radnika.

* Privredna komora Beograda, mstoskovic@yahoo.de

** Ministarstvo finansija, Sektor za nacionalni razvoj, miroljubnk@gmail.com

*** Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, gordanadkc048@gmail.com

nika i da su nosioci novog zapošljavanja. Iako imaju veliki značaj u svakoj privredi, mala i srednja preduzeća se u svom poslovanju i razvoju susreću se sa velikim problemima i ograničenjima. Mala i srednja preduzeća pojedinačno posmatrano su preduzeća male ekonomске snage, sa malim brojem zaposlenih, kapaciteti su malog obima što onemogućava ostvarivanje ekonomije obima. Kako se radi o manjim privrednim subjektima, prirodno je da imaju i manje upravljačkog, istraživačkog, organizacionog, proizvodnog, marketinškog i dr. potencijala u odnosu na velika preduzeća. Manje su zaštićena od eksternih udara na tržištu i imaju mnogo manju moć da utiču na okruženje od velikih poslovnih sistema. Sve je to razlog zašto se stvaranju podsticajnog okruženja za razvoj malih i srednjih preduzeća pridaje veliki značaj. Podsticajno okruženje podrazumeva veliki broj elemenata i faktora koji direktno ili indirektno utiču na poslovanje i razvoj malih i srednjih preduzeća, pri čemu razvoj infrastrukture, a posebno poslovne infrastrukture je od posebnog značaja.

Dostignuti nivo razvoja poslovne infrastrukture u Srbiji i problemi u razvoju

Osnovni preduslov za uspešno poslovanja svih preduzeća je postojanje dobro razvijene bazične infrastrukture. Međutim, u Srbiji postoji značajna razlika u pogledu razvijenosti i kvaliteta saobraćajne, telekomunikacione, energetske i komunalne infrastrukturne opremljenosti, kao i u pogledu pomoći za uspešno osnivanje i poslovanje preduzeća. Infrastrukturno zaostajanje je najizraženije na području Južne i Istočne Srbije jer opštine sa ovog područja već dugi niz godina značajno zaostaju za beogradskim i vojvođanskim opštinama. Na razmeru infrastrukturne neujednačenost ukazuje podatak da se na teritoriji nerazvijenih opština nalazi samo oko 10% savremenih puteva, a da je u strukturi lokalne putne mreže čak 57,7% puteva je neasfaltirano. Razvijenost putne infrastrukture je nažalost samo dobar primer zaostajanja ovih opština u razvoju i ostalih vidova bazične infrastrukture.

Iako je postojanje, kvalitetne i širokorazgrilate bazične infrastrukture neophodno, za razvoj i uspešno poslovanje malih i srednjih preduzeća nije dovoljno da postoji samo dobro razvijena bazična saobraćajna, telekomunikaciona, energetska i komunalna infrastruktura već je neophodna i dobro razvijena poslovne infrastruktura koja će omogućiti i olakšati opstanak i razvoj malih i srednjih preduzeća.

Pod poslovnom infrastrukturom se najčešće podrazumeva razgranati sistem institucija za podršku razvoju preduzetništva u najopštijem smislu i to kroz

pružanje stručnih usluga preduzetnicima, odnosno vlasnicima i menadžerima malih i srednjih preduzeća prilikom započinjanja i razvoja njihovog poslovanja. Elementi poslovne infrastrukture najčešće obezbeđuju usluge kao što su: pružanje informacija, istraživanja tržišta, konsultantskog i mentorskog rada, obuke u različitim oblastima od značaja za vođenje poslovanja, organizacije, marketinga, računovodstva, smeštaja, skladištenja, itd. Osnovni elementi poslovne infrastrukture koji su u Srbiji prepoznati su poslovni inkubatori, klasteri, industrijske zone, industrijski i tehnološki parkovi, slobodne zone i braunfild lokacije.

Elementi poslovne infrastrukture po kapacitetu, strukturi i nameni treba da budu razvijeni u skladu lokalnim i regionalnim razvojnim potencijalima kao i sa zahtevima tržišta. Osnovni cilj razvoja poslovne infrastrukture je ubrzavanje privrednog razvoja na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou putem unapređivanja konkurentnosti i dugoročne ekonomske održivosti preduzeća koja su njeni korisnici. Dobro usklađeni elementi poslovne infrastrukture treba da obezbede sinergetske efekte koji omogućavaju dinamičan razvoj preduzeća, odnosno delatnosti kojoj pripadaju, a indirektno i razvoj pratećih uslužnih delatnosti koje su horizontalno ili vertikalno povezane sa osnovnim delatnostima preduzeća koja su korisnici poslovne infrastrukture na datom području. Zato elementi poslovne infrastrukture treba da budu usklađeni sa raspoloživim resursima, tržišnim uslovima i tehničkim napretkom, kako bi preduzeća imala maksimalnu korist od usluga koje poslovna infrastruktura obezbeđuje.

Poslovna infrastruktura u Srbiji u 2011. godini sastoji se od preko 170 elemenata: 92 industrijske zone, 2 postojeća (i 4 planirana) tehnološka parka, 4 postojeće (i 4 planirane) slobodne zone i 66 braunfild lokacije, 85 klaster inicijativa i 23 poslovna inkubatora.¹ Pokretanje i finansiranje razvoja elemenata poslovne infrastrukture najvećim delom je finansiran iz Budžeta Republike Srbije, AP Vojvodine, lokalne samouprave i brojnih donatorskih programa², uz stručnu pomoć i podršku regionalnih agencija za razvoj MSPP, privrednih komora i drugih srodnih institucija.

1

Više videti: Mijačić, D., (2011), Analiza poslovne infrastrukture u Republici Srbiji, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Beograd, str. 9

2

Najznačajni donatorski programi su: ENTRANSE program (Norveška); projekti EU (SECEP, RSEDP 2, MISP, VBF- Nemačka, LEDIB - Danska, BBI – Austrija) i USAID projekat „Konkurentnost”.

Slika: Regionalni raspored poslovne infrastrukture

Preuzeto iz: Izveštaj o razvoju Srbije za 2011., Ministarstvo finansija, 2012, str. 41

a) Poslovni inkubatori. Pod poslovnim inkubatorom se najčešće podrazumeva privredno društvo koje preduzećima–stanarima³, obezbeđuje poslovni prostor za obavljanje njihove delatnosti, pruža administrativne, tehničke, poslovne i druge usluge, čime značajno olakšava početak i prve (po pravilu tri) godine njihovog poslovanja. Osnovna ideja je da novi preuzetnici što manje budu opterećeni ulaganjem u infrastrukturu, već da se maksimalno posvete suštini njihovog posla kako bi dostigli neophodan nivo konkurentnosti i inovativnosti i tako opstali na tržištu. Kako razvoj poslovnih inkubatora u razvijenim zemljama nije novina, tendencija je da obezbeđivanje poslovnog prostora sve više gubi na značaju, jer razvoj savremene informaciono-komunikacione tehnologije omogućava razvoj virtualnih preduzeća, tako da se uloga inkubatora svodi na obezbeđivanje tzv. „virtualnih“ usluga koje podrazumevaju pružanje poslovnih usluga bez pružanja usluga fizičke inkubacije kao što je to ranije bio slučaj.

U Srbiji je osnovano 23 inkubatora, od kojih je u Vojvodini osnovano 8 inkubatora (Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Bački Petrovac, Pančevo, Senta, Kanjiža i Beočin), u Istočnoj i Južnoj Srbiji 7 inkubatora (Niš, Vranje, Zaječar, Bor, Knjaževac, Prokuplje i Medveđa), a u planu je i osnivanje inkubatora u Majdanpeku i Kladovu. U Šumadiji i Zapadnoj Srbiji osnovano je četiri inkubatora (Kragujevac, Rača, Kruševac, Užice), a postoje i dve inicijative za osnivanje novih inkubatora (Valjevo i Kraljevo). U Beogradu su osnovana dva inkubatora, u opština Zvezdara i Rakovica.

Iako broj od 23 osnovana inkubatora pokazuje da se na ovom planu napredovalo u prethodnih nekoliko godina treba imati u vidu da motiv za osnivanje većine inkubatora nije nastao kao rezultat detaljnih analiza i procena isplativosti i perspektivnosti poslovanja inkubatora, već su često inkubatori osnivani na osnovu drugih faktora koji nemaju veze sa realnim potrebama i mogućnostima datog područja. Kao posledica takve politike razvoja inkubatora pojavljuje se problem finansijske nestabilnosti, odnosno fiskalne likvidnosti, što značajno ograničava bazičnu funkciju i efikasnost poslovanja datih inkubatora.

Pored finansijske neravnoteže, poslovni inkubatori u Srbiji često ne nude paletu usluga koja je zaista potrebna preduzećima–stanarima. Zato je potrebno da se u mnogim inkubatorima promeni fokus usluga koje obezbeđuje inkubator i da se akcenat prebací sa usluge fizičke inkubacije na obezbeđivanje širokog spektra poslovnih usluga postojećim i potencijalnim preuzetnicima i malim preduzećima. Takođe, inkubatori trebaju da usmere pravac svog delovanja

3

Po pravilu se radi o novoosnovanim mikro i malim preduzećima, odnosno preuzetničkim radnjama i inovacionim organizacijama

samo na određene sektore koji imaju komparativnu i konkurentu prednost u sredini u kojoj deluju, a ne da kao što je to slučaj sada imaju stanare koji međusobno mogu veoma malo da sarađuju i ostvaruju sinergetske efekte. Osim toga, potrebno je uspostaviti i čvršće veze između inkubatora, klastera i lokalnih agencija za privredni razvoj kako bi se bolje i racionalnije koristili resursi kojima dati subjekti raspolažu.

b) Klasteri. Prema Porteru klasteri predstavljaju geografsku koncentraciju međusobno povezanih preduzeća, specijalizovanih dobavljača, isporučioca usluga, firmi iz srodnih industrija, i sa njima povezanih ustanova (npr. univerziteti, razvojne agencije, udruženja preduzetnika, privredne komore i sl.) koje se međusobno nadmeću u poslovanju ali istovremeno i sarađuju⁴.

U Srbiji, prema dostupnim podacima, osnovano je 85 klastera (klaster inicijativa) pri čemu je njihova najveća koncentracija u pet najvećih gradova (Beogradu, Nišu, Novom Sadu, Subotici i Kragujevcu). Za razliku od najvećih gradova, koncentracija klastera znatno je manja u ostalim opštinama u Srbiji. Najviše klastera (28) registrovano je u Beogradu i u Vojvodini (27), a u ostalom delu Srbije (u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji i u Južnoj i Istočnoj Srbiji) broj registrovanih klastera je značajno manji (po 15 klastera u svakom od regionala). Teritorijalna koncentracija klastera je i izraženija ako se ima u vidu da se od 15 klastera čije je sedište na teritoriji Južne i Istočne Srbije, njih 13 nalazi u gradu Nišu.

Pored regionalne koncentrisanosti, poslovanje većine klastera nije na očekivanom i potrebnom nivou. Mnogi klasteri nemaju jasno definisane interese oko kojih bi se preduzeća-članovi okupili, što uzrokuje da preduzeća-članovi budu neaktivna u radu klastera. Kako se radi o preduzećima koja su istovremeno i konkurenti, za uspeh klastera je veoma važno da se izgradi poverenje među članovima. Nedostatak poverenja je jedan od najvećih problem sa kojima se susreću preduzeća koja su članovi klastera u Srbiji. Manjak poverenja one-mogućava preduzećima unutar klastera da uspostave jače veze i na bazi toga iskoriste ekonomiju obima i sinergiju u korišćenju resursa. Poseban problem predstavlja činjenica da klasteri iz različitih sektora međusobno veoma malo ili uopšte ne sarađuju, što dodatno negativno odražava na kvalitet i efikasnost rada klastera.

v) Industrijske zone i parkovi. Pod industrijskom zonom se najčešće podrazumeva isparcelisano (geodetski određeno i fizički omeđeno) građevinsko zemljište koje je opremljeno osnovnom komunalnom infrastrukturom, kao što su priklučci za vodu, struju, gas, grejanje, kanalizaciju, internet, telefon,

4

Porter (1998), str. 199.

unutrašnja mreža puteva i sl. Tako opremljeno zemljište se po pravilu ili prodaje ili iznajmljuje na duži vremenski period (npr. na 99 godina). U Srbiji su do sada osnovane 92 industrijske zone. Međutim prilikom njihovog osnivanja nije se vodilo dovoljno računa o ravnomernom regionalnom rasporedu, a posebno je indikativan podatak da je najmanji deo sredstava uložen u najsiromašnije opštine u Srbiji, čime ne samo da se nije smanjio neravnomerni privredni razvoj, već je i povećan. Korisnici industrijskih zona kod nas su uglavnom strani investitori koji se bave proizvodnom delatnošću u okviru prerađivačke industrije i koji zbog veoma spore procedure izdavanja dozvola i ostalih administrativno-birokratskih procedura se radije odlučuju da investiraju u već infrastrukturno uređene industrijske zone, nego da biraju građevinsko zemljište koje treba samostalno infrastrukturno potpuno opremiti.

Industrijski park je preduzeće koje je namenski osnovano kako bi efikasnije upravljalo izgradnjom, održavanjem i svim drugim poslovima vezanim za osnivanje i rad većeg broja industrijskih zona. Industrijski parkovi obično pružaju usluge tipa „sve na jednom mestu“ (engl. one stop shop), čime se obezbeđuje da potencijalni investitori mogu da dobiju sve potrebne informacije i usluge vezane za kupovinu ili iznajmljivanje parcela u okviru industrijskih zona, pravnu pomoć prilikom osnivanja preduzeća, pomoć prilikom apliciranja za građevinske dozvole, pomoć u zapošljavanju radnika, pomoć kod izvršavanja administrativnih obaveza i sl.

Industrijske zone i parkovi ubrajaju se u efikasne mehanizme za podsticanje industrijskog razvoja jer pomažu i ubrzavaju obezbeđivanje dozvola za poslovanje i/ili za izgradnju poslovnog prostora za industrijsku proizvodnju, uslužne delatnosti ili za naučno-istraživačke delatnosti. Kako se poslovne zone po pravilu nalaze izvan urbanih gradskih naselja oni pozitivno utiču na kvalitet života unutar gusto naseljenih gradskih zona, jer omogućavaju da se industrijska proizvodnja izmesti na lokacijama koje su komunalno i infrastrukturno opremljene, i ekološki prihvatljivije, jer se nalaze se van naseljenih gradskih zona i samim tim ne opterećuju normalno funkcionisanje urbanizovanih gusto naseljenih gradskih sredina.

U pogledu razvoja industrijskih i tehnoloških parkova⁵ i zona Srbija značajno zaostaje u odnosu na razvijene privrede i mnoge zemlje u okruženju. U Srbiji je do sada osnovan samo jedan industrijski park (u Subotici) i jedan tehnološki park (u Vršcu), a izgradnja prvog naučno-tehnološkog parka je u

5

Tehnološki (istraživački ili naučni) park predstavlja komunalno opremljen prostor (zemljište ili zgrade) koji pruža neophodnu infrastrukturu preduzećima koja se bave razvojem novih tehnologija, softvera, elektronskih uređaja i sl.

toku (kao i završne pripreme za početak izgradnje drugog naučno-tehnološkog parka). Naučno-tehnološki park⁶ koji se nalazi u fazi izgradnje lociran je u Beogradu, a uskoro bi trebalo da počne izgradnja i drugog naučno-tehnološkog parka koji će biti lociran u Nišu. Naučeno-tehnološki parkovi trebalo bi da u značajnoj meri unaprede kapacitete za korišćenje nauke u cilju tehnološkog i privrednog razvoja zemlje, jer su osmišljeni tako da predstavljaju regionalne istraživačke i razvojne centre koji će osim naučnika i istraživača okupljati i domaća i strana preduzeća. Planirano je da naučno tehnološki-parkovi budu opremljeni svom potrebnom infrastrukturom koja je potrebna pojedincima i preduzećima za izradu projekata i naučnih istraživanja iz oblasti visokih tehnologija i da budu povezani sa univerzitetom (obično tehničkim i tehnološkim fakultetima nekog univerziteta), preduzećima i jedinicama lokalne samouprave, pri čemu oni mogu biti istovremeno i osnivači i korisnici usluga kao članovi.

g) Braunfield (engl. Brownfield) lokacijama, su površine i objekti (najčešće napušteni industrijski kompleksi) koji su izgubili svoju prvobitnu namenu, ili se vrlo malo koriste. U Srbiji je identifikovano 66 braunfield lokacija koje je potrebno poslovno oživeti. Osnovna karakteristika braunfield lokacija je da su to napušteni industrijski centri, često ekološki zagađeni, sa ruiniranim proizvodnim i ostalim poslovnim objektima. Radi se o objektima koji su izgubivši prvobitnu ekonomsku namenu zapušteni, tako da danas negativno utiču na svoje okruženje (u ekonomskom, estetskom, psihološkom i socijalnom smislu). Kako se radi o potencijalno pogodnim industrijskim lokacijama potrebno ih je revitalizovati na način da ponovo budu u funkciji ekonomskog i industrijskog razvoja.

Iako u Srbiji postoji preko 60 braunfield lokacija, veoma mali broj njih je iskorишćen za osnivanje industrijske zone. Industrijske zone većinom su nastale kao grinfeld (eng. Greenfield) investicije, na praznim parcelama čija je namena promenjena iz poljoprivrednog u industrijsko zemljište. Trenutno postoje samo dve industrijske zone braunfield investicionog karaktera, u Smederevu i Kragujevcu. Da bi se neiskorišćeni potencijali braunfil lokacija iskoristile potrebno je izraditi strategije oživljavanja industrijskih braunfield lokacija na osnovu katastra braunfield lokacije u svim opštinama i gradovima Republike Srbije i tako organizovano, sinhronizovano i sistematski ih pretvoriti u prosperitete privredne centre.

6

Naučno-tehnološki park je poseban vid inkubatora je koji se osniva sa ciljem povezivanja nauke i privrede u službi stvaranja inovacija i podizanja ukupne konkurentnosti.

Zaključak sa preporukama za buduće razvoj poslovne infrastrukture

Osnovna karakteristika razvoja poslovne infrastrukture u Srbiji je izražena regionalna neujednačenost, odnosno koncentracija elemenata poslovne infrastrukture u beogradskim i vojvođanskim opštinama što je rezultat odustva adekvatne planske izgradnje koja bi polazila od realnih potreba i razvojnih mogućnosti malih i srednjih preduzeća i opština i regiona na kojima se nalaze i posluju. Elementi poslovne infrastrukture nisu razvijani planski u skladu sa potrebama, već stihjski prema dinamici priliva donatorskih sredstava (težnja da se donirana sredstva iskoriste bez obzira na opravdanost datih projekata) ili prema interesima donosilaca političkih odluka na lokalnom ili republičkom nivou.

Neplanska i netransparentna izgradnja elemenata poslovne infrastrukture prouzrokuje neefikasnost u radu, slabe efekte na podizanje konkurentnosti preduzeća i odsustvo dugoročno stabilnih izvora finansiranja. Odsustvo održivih izvora finansiranja negativno se odražava na likvidnost, produktivnost i kvalitet angažovanih ljudskih resursa. Da bi se uspostavila finansijska stabilnost, elementi poslovne infrastrukture treba da funkcionišu po principu samofinansiranja, međutim, trenutno veoma je mali broj klastera i poslovnih inkubatora uspevaju da prežive od naplate članarine. Nepostojanje redovnih stabilnih prihoda prisiljava subjekte poslovne infrastrukture da izvore sredstava za svoje poslovanje pronalaze kroz subvencije države i/ili od međunarodnih donatora. Osnovna slabost ovakvog načina finansiranja je dugoročna neodrživost i što nije motivišuće za efikasnije i racionalnije poslovanje.

Dosadašnji model razvoja poslovne infrastrukture ne omogućava postizanje značajnijih sinergijskih efekata koji bi proizilazili iz dobre povezanosti i koordinacije u radu i korišćenju resursa između različitih elemenata koji čine poslovnu infrastrukturu i svih drugih zainteresovanih strana (subjekata javnog i privatnog sektora, razvojnih agencija, privrednih komora, domaćih i stranih donatora i investitora i ostalih relevantnih institucija). Nepostojanje sinergije najviše se negativno odražava na poslovanje malih i srednjih preduzeća koja gube veliki šansu da unaprede konkurentnost svog poslovanja.

Osnovna uloga i cilj razvoja poslovne infrastrukture je da stvori uslove koji podstiču i favorizuje preduzetničko ponašanje i stimuliše priliv domaćih i stranih investicija. Poznato je da investitori dolaze tamo gde je postoji kvalitetna, dobro razvijena bazična i poslovna infrastruktura, podsticajni privredni ambijent i povoljni uslovi finansiranja. Zato akcenat u narednom periodu ne sme biti samo na većem ulaganju u poslovnu infrastrukturu, već se mora obratiti veća pažnja na kvalitet razvoja pojedinih elemenata, jer hiperprodukcija elemen-

nata poslovne infrastrukture sama po sebi neće dati značajnije rezultate. Ulaganje u poslovnu infrastrukturu mora biti praćeno i poboljšavanjem uslova finansiranja (kreditiranja), kao i sveobuhvatnom radikalnom reformom administrativno-birokratskog državnog sistema. Samo tako će se stvoriti neophodni poslovni ambijent koji podstiče preduzetništvo, nove investicije, veće zapošljavanje i ekonomsko blagostanje.

Literatura

- Almeida, P (2009), Analysis of Cluster Policy in Serbia, Technical Support to Enterprise Policy and Innovation Project, januar 2009.
- AP Vojvodina, (2011), Strategija razvoja poslovnih inkubatora u AP Vojvodini u periodu 2011 - 2015. god., Autonomna Pokrajina Vojvodina
- Mijačić, D. (2011), Mapping of Regional Clusters in Serbia, REDETE Conference Proceedings, 27-29. oktobar 2011, Banja Luka.
- Mijačić, D., (2012), Analiza poslovne infrastrukture u Republici Srbiji, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Beograd.
- Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, (septembar 2011), Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu, Beograd, septembar 2011.
- Ministarstvo finansija Republike Srbije, (april 2012), Izveštaj o razvoju Srbije za 2011., Beograd.
- Nacionalni strateški okvir i akcioni plan za industrijske parkove u Srbiji, 16. mart 2009.
- NARR (2010), Analiza stanja u lokalnim samoupravama radi mogućnosti formiranja biznis inkubatora (BI) i industrijskih zona (IZ) u 20 opština u Srbiji, Nacionalna agencija za regionalni razvoj i Soko grupa, Beograd,
- Porter, M. (1998), On Competition, Boston: Harvard Business Review Press
- Vlada Republike Srbije, (2011), Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije 2011-2020, Beograd.
- Vuković, D., (2009), Niska konkurenčnost nerazvijenih područja: „usko grlo“ privrede Srbije, Geografski institut „Jovan Cvijić“ Sanu, zbornik radova, knj. 59 q 2, 189-203
- www.mfin.gov.rs
- www.stat.gov.rs
- www.narr.gov.rs

BUSINESS INFRASTRUCTURE AS A FACTOR IN DEVELOPMENT AND COMPETITIVENESS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES

Abstract

Although they present an important segment of any modern economy, small and medium-sized enterprises are faced with serious problems and limitations in their day-to-day operating. In order to facilitate operations, and improve and speed

up the development of SME, the majority of countries are striving to develop numerous important elements of business infrastructure (business incubators, clusters, industrial zones and parks, and brownfield locations); their overall objective is to help small and medium-sized enterprises in their efforts to strengthen their competitiveness on the market. The development of business infrastructure in Serbia we have seen so far shows that some progress in this respect has been made. Having said that, the development of certain elements of the business infrastructure has not been a part of a wider plan and failed to recognize true needs and demands of SME and areas in which they operate, which produced inadequate work efficiency, poor effects when it comes to the boosting of competitiveness of enterprises, and a dearth of long-term stable sources of funding. In the period to come the emphasis must be placed on the quality of development of some elements in place as hyperproduction of certain elements of the business infrastructure is not inherently beneficial.

Key words: business infrastructure, business incubators, clusters, industrial zones and parks, brownfield locations

*Danijela Sofronijević**

FLEKSIBILNO ZAKONODAVSTVO U FUNKCIJI SMANJENJA NEZAPOSLENOSTI

Rezime

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011. - 2020. godine, usaglašena sa smernicama i preporukama Evropske strategije 2020. god., kao osnovni cilj nove politike navodi uspostavljanje efikasnog, stabilnog i održivog trenda rasta zaposlenosti do 2020. godine. Smanjenje stope nezaposlenosti i povećanje stope zaposlenosti, najznačajnija su pitanja tržišta rada i aktivne politike zapošljavanja.

Jedno od ograničenja tržišta rada u Srbiji je njegova rigidnost, odnosno nedovoljna fleksibilnost, gde Zakon o radu štiti radnike od otpuštanja i predviđa velike otpremnine, ne uzimajući u obzir vreme koje je radnik proveo u tom preduzeću. Sa druge strane, poslodavci su oprezniji kod zapošljavanja novih radnika, posebno onih koji su već dobili otpremninu zbog gubitka radnog mesta. Pored uvođenja veće fleksibilnosti tržišta rada, danas se sve više govori i o modelu fleksigurnosti, koji podrazumeva kombinaciju fleksibilnosti, sigurnosti i socijalne države sa aktivnom politikom tržišta rada.

Ključne reči: tržište rada, zaposlenost, nezaposlenost, fleksibilnost, fleksigurnost, aktivne mere zapošljavanja

Uvod

Visoka nezaposlenost je jedan od najvećih ekonomskih i socijalnih problema u Srbiji. Nastala je kao rezultat pada proizvodnje i sve većih struktturnih neravnoteža u privredi, kao i zbog rešavanja socijalnih problema putem prekomernog zapošljavanja radnika u prethodnom sistemu¹.

Za trajno ozdravljenje privrede, koje jedino može da obezbedi značajno zapošljavanje i podizanje životnog standarda, neophodno je prihvatići uslove *

1 Privredna komora Beograda, danijela@kombeg.org.rs

Nacionalna strategija zapošljavanja RS za period 2005 – 2010. god.

koje zahteva uključivanje u razvijene evropske ekonomске tokove, sa doradom privrednog sistema, tržišnih institucija i ekonomске politike, po ugledu na druge zemlje u tranziciji koje su prošle put stabilizacije i pridruživanja Evropskoj uniji.

Jedno od 35 pogлавља о kojima će Srbija, nakon dobijanja kandidature, pregovarati za ulazak u EU odnosi se i na socijalnu politiku i zapošljavanje. Postojeći Zakon o radu u velikoj meri korespondira sa međunarodnim konvencijama o radu, ali je dosta rigidan, posebno u delu koji se odnosi na otpuštanje radnika, što je u uslovima krize velika prepreka za investitore. Pored toga, veliki problem predstavlja i dužina trajanja ugovora o radu na određeno vreme, kao i isplata otpremnine. Sa druge strane, na tržištu postoje mladi, obrazovani ljudi koji nemaju priliku da dobiju zaposlenje u skladu sa svojim kvalifikacijama i adekvatnim potrebama tržišta rada. "Rigidno" zakonodavstvo sprečava tržište rada da deluje efikasno, povećavajući nezaposlenost, kao i strukturne neravnoteže na tržištu rada (visok nivo upražnjenih radnih mesta u kombinaciji sa visokim nivoom nezaposlenosti). Kombinacija pune fleksibilnosti na tržištu rada i sigurnosti koju nude beneficije za nezaposlene se pokazala kao višestruko korisna u velikom broju zemalja na evropskom kontinentu. Primeri Danske, kao začetnika ove teorije, Slovačke, Češke, Poljske, a sada i Italije govore da su koristi od fleksibilnijeg zakonodavstva i u praksi više puta dokazane.

Osnovni indikatori tržišta rada u Srbiji

Tržište rada Srbije karakteriše niska stopa zaposlenosti i aktivnosti². Kriza je ostavila značajne posledice na tržištu rada u Srbiji, što se ogleda u rastu nezaposlenosti i padu stope zaposlenosti, posebno kada je reč o mladima i ženskom delu stanovništva. Nezaposlenost je najviše pogodila sektore poljoprivrede, trgovine, građevinarstva i prerađivačke industrije, a posebno je bio pogoden deo stanovništva sa niskim i srednjim obrazovanjem, dok je zaposlenost visokokvalifikovanih nastavila da se povećava.

U periodu 2005–2010. godine (period tokom koga je primenjivana prva Nacionalna strategija zapošljavanja u Republici Srbiji)³ koristi ekonomskog rasta prenosili su se na stanovništvo kroz rast zarada, a ne kroz rast zaposlenosti

2

Vladimir Gligorov, Hermine Vidivic and Kosovka Ognjenovic, Assessment of the Labour Market in Serbia, Serbian Summery

3

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011. – 2020. godine, („Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05 - ispravka, 101/07, 65/08 i 16/11)

Tabela 1. Osnovni pokazatelji tržišta rada stanovništva radnog uzrasta (15–64)

Godina	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Ukupno	4.905.189	5.018.000	4.997.000	4.969.000	4.930.000	4.881.000	4.828.000	4.774.000	4.725.000	4.680.000	4.636.000	4.594.000
Aktivni	2.967.632	2.950.000	2.961.687	2.972.737	2.989.730	3.009.470	3.029.909	3.050.086	3.073.666	3.099.666	3.130.538	3.161.899
Zaposleni	2.450.643	2.400.000	2.429.957	2.459.143	2.496.767	2.539.085	2.582.395	2.624.539	2.669.528	2.715.969	2.767.738	2.819.008
Nezaposleni	516.989	550.000	531.730	513.594	492.963	470.385	447.514	425.547	404.138	383.697	362.801	342.891
Neaktivni	1.937.556	2.067.999	2.035.312	1.996.262	1.940.269	1.871.529	1.798.090	1.723.913	1.651.333	1.580.333	1.505.461	1.432.100
Stopa zaposlenosti	49,98%	47,83%	48,63%	49,49%	50,64%	52,02%	53,49%	54,98%	56,50%	58,03%	59,70%	61,36%
Stopa nezaposlenosti	17,42%	18,64%	17,95%	17,28%	16,49%	15,63%	14,77%	13,95%	13,15%	12,38%	11,59%	10,84%

Izvor: FREN, 2010

ti. Pad zaposlenosti od početka krize bio je dramatičan. Podaci iz aprila 2010. godine ukazuju na dalje produbljivanje krize, imajući u vidu značajno pogoršanje svih indikatora tržišta rada Republike Srbije.

Na osnovu podataka Ankete o radnoj snazi iz novembra 2011. godine⁴, indikatori tržišta rada nastavljaju da se pogoršavaju: stopa zaposlenosti nastavlja da opada, a stopa nezaposlenosti nastavlja da raste. Broj aktivnog stanovništva radnog uzrasta (15-64) u aprilu 2011. godine iznosio je oko 2.840.000 lica, što čini 58,9% ukupnog stanovništva radnog uzrasta.

Prema ovim podacima, stopa nezaposlenosti, koja predstavlja učešće nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih stanovnika (zaposleni i nezaposleni), u Republici Srbiji iznosila je 23,7% i to 22,8% za muško i 24,9% za žensko stanovništvo. Stopa nezaposlenosti u Beogradskom regionu iznosila je 20,8%, a u AP Vojvodini 24,2%. U Regionu Šumadije i Zapadne Srbije stopa nezaposlenosti iznosila je 23,2%, dok je u Regionu Južne i Istočne Srbije iznosila 26,6%.

Ukupan broj formalno zaposlenih u Srbiji u 2011. godini bio je 1.746.138, što u odnosu na 2010. godinu predstavlja smanjenje od 2,8%. Broj zaposlenih kod pravnih lica iznosi 1.342.892, i u odnosu 2010. godinu manji je za 0,9%, dok je broj registrovanih preduzetnika i zaposlenih kod njih u 2011. godini bio 403.246, što u odnosu na 2010. godinu čini pad od 8,6%.

Procentualno najveći pad zaposlenosti kod pravnih lica u 2011. u odnosu na 2010. godinu evidentiran je u sektorima: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo (6,9%) i Rudarstvo (5,1%), dok je najveći porast zaposlenosti zabeležen u sektorima Ostale uslužne delatnosti (6,9%) i Umetnost, zabava i rekreacija (4,5%).

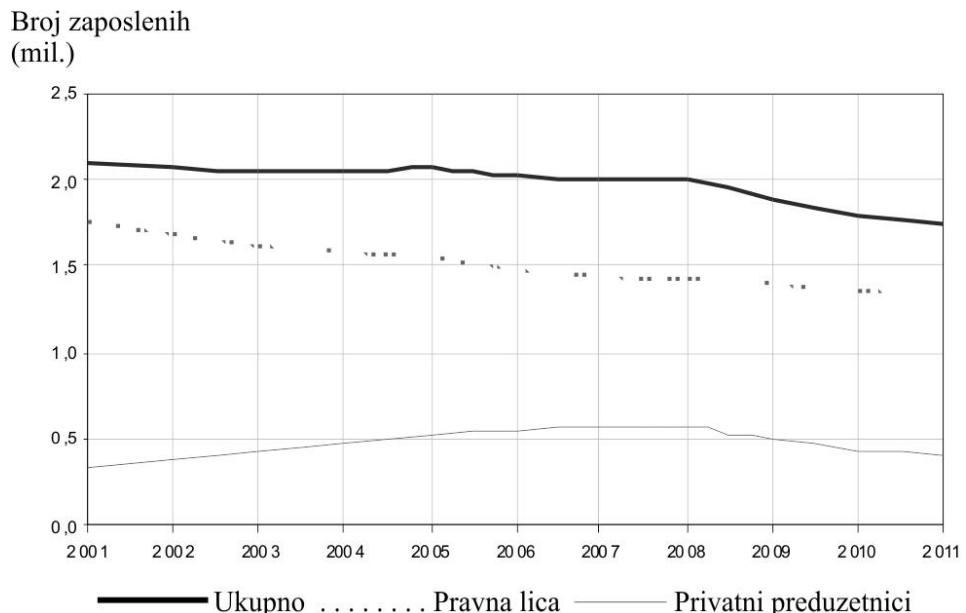
U 2011. u odnosu na 2010. godinu najveće smanjenje broja zaposlenih zabeleženo je u sektoru Prerađivačka industrija (6.089 lica), dok je najveći porast zaposlenih zabeležen u sektoru Obrazovanje (2.213 lica).

U strukturi broja zaposlenih kod pravnih lica u 2011. godini najveće učešće imaju sektori Prerađivačka industrija (22,0%), Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila (13,7%) i Zdravstveni i socijalni rad (12,0%).

4

RZS, Anketa o radnoj snazi, novembar 2011. god.

Grafikon - Broj zaposlenih u milionima, Srbija

Izvor: RZS

Tabela 2. - Zaposleni, prosek 2011. godina

Region	Ukupno	Zaposleni kod pravnih lica		Privatni preduzetnici i zaposleni kod njih	
		Svega	Od toga žene	Svega	Od toga žene
Republika Srbija	1746138	1342892	624218	403246	176471
Beogradski region	576905	461203	227688	115702	54576

Izvor: Zavod za informatiku i statistiku

Stopa zaposlenosti u novembru 2011. iznosila je 35,3%. Od toga je stopa zaposlenosti za muškarce iznosila 43,1%, a za žene 28,2%. Najveća stopa zaposlenosti bila je u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije i iznosila je 37,7%, zatim u Regionu Vojvodine, 35,1%. Na poslednjem mestu sa podjednakim stopama se nalaze Beogradski Region i Region Južne i Istočne Srbije sa stopom od 34,0%.

Tabela 3. - Stopе nezaposlenosti i zaposlenosti u aprilu i oktobru 2010. i 2011. – uporedni pregled

SRBIJA	Oktobar 2009	April 2010	Oktobar 2010	April 2011	Nov. 2011
Stopa nezaposlenosti	16,6	19,2	19,2	22,2	23,7
Stopa zaposlenosti	40,8	38,1	37,7	36,2	35,3
Stopa neformalne zaposlenosti	20,6	19,8	19,6	19,9	17,8

Izvor: RZS

- Stopa nezaposlenosti u novembru 2011. godine porasla je za 4,5% u odnosu na oktobar 2010. godine, dok je stopa zaposlenosti pala za 2,4%.
- Stopa nezaposlenosti u novembru 2011. godine beleži rast od 1,5% u odnosu na april iste godine, dok je stopa zaposlenosti pala za 0,9%.
- Stopa neformalne zaposlenosti u novembru 2011. godine manja je za 2,1% nego u aprilu iste godine, i za 1,8% u odnosu na oktobar 2010. godine.⁵

Institucionalni okvir i politika tržišta rada

Institucionalni okvir za donošenje i sprovođenje politike zapošljavanja u Republici Srbiji znatno je unapređen.⁶ Nacionalna strategija zapošljavanja (u daljem tekstu NSZ) za period 2011. – 2020. godine predstavlja osnovni strateški dokumenat za podsticanje zapošljavanja u Srbiji u naznačenom periodu. Imajući u vidu jasno opredeljenje Srbije da što pre postane deo evropskog ekonomskog i socijalnog prostora, NSZ je inspirisana Evropskom strategijom zapošljavanja, istovremeno uvažavajući teško stanje na tržištu rada Srbije⁷.

5

Neformalna zaposlenost predstavlja procenat lica koja rade „na crno“ u ukupnom broju zaposlenih. Rad „na crno“ obuhvata zaposlene u neregistrovanoj firmi, zaposlene u registrovanoj firmi, ali bez formalnog ugovora o radu i bez socijalnog i penzionog osiguranja i neplaćene pomažuće članove domaćinstva.

6

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020. Godine, („Službeni glasnik RS“, br. 55/05, 71/05 - ispravka, 101/07, 65/08 i 16/11)

7

Pregled tržišta rada u Srbiji, Mihail Arandarenko, Aleksandra Nojković, oktobar 2007.

Drugi važan izvor NSZ-a predstavljaju do sada usvojeni zvanični strateški dokumenti Republike Srbije, kao i postojeći zakonski i institucionalni okvir od značaja za tržište rada. Nacionalna strategija zapošljavanja je komplementarna sa Strategijom za smanjenje siromaštva i Strategijom podrške malim i srednjim preduzećima, kao i sa drugim strateškim dokumentima vezanim za sektorski i regionalni razvoj i tranziciju ka razvijenoj tržišnoj privredi. Takođe, ova strategija polazi od postojeće zakonske regulative na tržištu rada, u prvom redu od Zakona o radu i Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti. Svrha NZS je u tome da ukaže na specifične pravce rešavanja problema nezaposlenosti u verovatno najosetljivoj fazi procesa tranzicije kod nas, kao i da ponudi rešenja koja će biti detaljnije uređena u akcionim planovima zapošljavanja. To je treći izvor ove strategije.

nezaposlenosti, obavljaju poslove zapošljavanja. Na teritoriji Republike Srbije posluje 60 agencija za zapošljavanje, kojima je neophodno pružiti podršku i dodatne obuke u cilju širenja usluga klijentima ali i poboljšanja kvaliteta, sigurnosti i zaštite u postupku zapošljavanja.

U cilju pružanja većih mogućnosti i poboljšanja položaja kategorija teže zapošljivih osoba značajno je uvođenje sistema integrisanih usluga. Teže zapošljive osobe veoma su često osobe sa višestrukim problemima, a time i potencijalni klijenti više različitih institucija.

Politika tržišta rada čini sastavni deo opšte ekonomske politike i ima za cilj da je usmerava na kreiranje radnih mesta i podsticanje zapošljavanja.

Podsticanje zapošljavanja i povećanje zaposlenosti, povećanje nivoa obrazovanja nezaposlenih i društveno uključivanje teže zapošljivih lica i ranjivih kategorija na tržište rada, ostvaruje se realizacijom mera aktivne politike zapošljavanja koje sprovodi Nacionalna služba za zapošljavanje.

Kada govorimo o politikama tržišta rada, sadašnju situaciju karakteriše i dalje velika nesrazmerna između sredstava namenjenih aktivnim i pasivnim mera, u korist pasivnih. Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti otvorio je određeni fiskalni prostor za povećanje sredstava za aktivne programe i mere, koja su sada na nivou od oko 0,1% bruto domaćeg proizvoda. Usmeravanjem većeg iznosa sredstava na aktivne mere doprinelo bi se ublažavanju negativnih posledica ekonomске krize, pre svega pružanjem stalne podrške najranjivijim grupama na tržištu rada.

Stoga, namera je da se, upravo, poveća učešće izdataka za aktivne programe tržišta rada na 0,4% do 2013. godine, a onda da se iznos stabilizuje na 0,5% do 2020. godine, paralelno radeći na kvalitetnijem praćenju i temeljnim evaluacijama postojećih programa i njihovom efikasnjem targetiranju, u smislu orientacije na teže zapošljiva lica i ranjive grupe. Naravno, veliki izazov leži i u političkoj volji da se obezbedi ovo neophodno povećanje, u uslovima opšteg smanjenja javne potrošnje, čak i ako se ukupni izdaci na programe tržišta rada (aktivne i pasivne) ne promene.

U narednom periodu radiće se na kreiranju programa i mera aktivne politike zapošljavanja prema potrebama tržišta rada, i prema efektima na zapošljavanje, a u skladu sa utvrđenim strateškim ciljevima i prioritetima. U tom smislu, Nacionalni akcioni plan zapošljavanja⁸ koji se donosi na godišnjem nivou, predstavlja značajan napredak u planiranju programa i mera aktivne politike zapošljavanja.

Ciljevi aktivne politike zapošljavanja, utvrđeni u Nacionalnom akcionom planu zapošljavanja za 2011. godinu, usmereni su na:

- povećanje zaposlenosti – otvaranje novih radnih mesta, kako bi se umanjile posledice ekonomске krize i kako bi se povećala zaposlenost u formalnom sektoru⁹,
- ulaganje u ljudski kapital i
- socijalnu inkluziju i jednak pristup tržištu rada.

Za mere aktivne politike zapošljavanja u 2011. godini obezbeđeno je 5,55 milijardi dinara, od toga 3,9 milijardi dinara u budžetu RS, kao i dodatnih 1,65 milijardi iz prihoda od doprinosova za slučaj nezaposlenosti. Jedinice lokalne samouprave i teritorijalne autonomije takođe obezbeđuju deo sredstava za rea-

8

Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja Republike Srbije, Sektor za zapošljavanje

9

Vladimir Gligorov, Hermine Vidivic and Kosovka Ognjenovic, Assessment of the Labour Market in Serbia, Serbian Summery

lizaciju programa i mera aktivne politike zapošljavanja prema lokalnim akcionim planovima zapošljavanja.

Fleksibilniji zakon o radu – nova radna mesta ili nova otpuštanja

U periodu 2005. – 2010. godine (period tokom koga je primenjivana prva Nacionalna strategija zapošljavanja u Republici Srbiji) došlo je do pada zaposlenosti i rasta nezaposlenosti, odnosno negativni trendovi iz devedesetih godina dvadesetog veka nastavljeni su i tokom najvećeg dela ove decenije, čak i u godinama najvećeg privrednog rasta¹⁰. Nezaposlenost je delimično ublažavana zapošljavanjem u neformalnoj ekonomiji koja je prema poslednjim podacima iz Ankete o radnoj snazi (ARS)¹¹, iznosila 17,2% ukupne zaposlenosti, uglavnom apsorbujući nekvalifikovanu radnu snagu.

Istraživanja sprovedena u Srbiji pokazuju da je tek svaki treći poslodavac zadovoljan ponudom ovdašnje radne snage. Za razliku od zaposlenih u razvijenim zemljama, u Srbiji mnogi i dalje očekuju da na jednom radnom mestu ostanu do penzije i to, ako je moguće, bez obaveze usavršavanja¹².

Model koji je u velikom broju evropskih ekonomija popravio stanje, kada se posmatra problem visoke nezaposlenosti, je model tzv. fleksigurnosti na tržištu rada, koji se pokazao izuzetno uspešnim u rešavanju problema zapošljavanja, ali uz prilagođavanje i prekvalifikaciju kadrova. Sam pojam fleksigurnosti je nastao spajanjem pojmove sigurnost i fleksibilnost, uravnotežavanjem istih, odnosno želje za fleksibilnim poslovima i sigurnim prelazom

Bez posla

10

Nacionalna Strategija zapošljavanja za period 2011 – 2020. god., Vlada Republike Srbije je 19.5.2011. god. na predlog Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja, usvojila Nacionalnu strategiju zapošljavanja za period 2011 -2020. godine kojom se utvrđuje politika, ciljevi i prioriteti zapošljavanja do 2020. godine.

11

Izvor: Republički zavod za statistiku, Saopštenje za javnost, http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/37/02/ARS_april_2011.pdf

12

Danijela Sofronijević, Dejan Dragović, Stevan Obradović, Fleksigurnost - Model rešavanja nezaposlenosti i povećanja konkurentnosti na tržištu rada,

između poslova¹³. U tom smislu, fleksibilnost se odnosi na razvijanje fleksibilnih uslova za rad, gde bi se ljudi sve vreme školovali, uz postojanje fleksibilnog radnog vremena, pa bi se lakše zapošljavali, ali i prekidali ugovore. Sa druge strane, sigurnost se odnosi na socijalne beneficije za one koji izgube posao, uz primenu koncepta doživotnog učenja i stručnih prekvalifikacija.

To je pokušaj da se u uslovima recesije odgovori na izazove i pritiske koje nameće tržište rada, pa otuda i ne čudi što su pitanja fleksibilnosti i sigurnosti podelila stručnu javnost i time se našla u središtu interesovanja države, sindikata i poslodavaca. Razvoj tržišta rada biće znatno olakšan ukoliko se razvije partnerstvo između različitih zainteresovanih strana posebno predstavnika poslodavaca, sindikata i predstavnika vlasti (Vlade, a na lokalnom nivou lokalnih vlasti), ali i svih zainteresovanih strana (obrazovne institucije, institucije socijalne zaštite, nevladin sektor itd.).

Tržište rada u Republici Srbiji je specifično i zbog postojanja fenomena dualnosti na njemu, koje se manifestuje kroz postojanje: formalnog i neformalnog tržišta, javnog sektora naspram privatnog, radnog odnosa na neodređeno ili određeno vreme, mladi i stariji pripadnici radne snage, žene i muškarci na tržištu rada, obrazovani i manje obrazovani pripadnici radne snage... Vlada RS je usvojila Nacionalnu strategiju zapošljavanja za period od 2011. – 2020.¹⁴, kojom je kao prioritet, uz unapređenje institucija i razvoj tržišta rada, upravo redukovanje dualnosti na ovom tržištu. Za redukovanje dualnosti na tržištu rada potrebno je unapređenje radnog zakonodavstva u pravcu ujednačavanja prava i obaveza zaposlenih kroz optimizaciju odnosa sigurnosti i fleksibilnosti na tržištu rada¹⁵.

Bitno je naglasiti da je karakter ove optimizacije dvosmeran, tj. da izmena regulative radnih odnosa podrazumeva da neke promene budu u pravcu povećane

13

Danish Employment Policy – A flexicurity perspective, Jan Hendeliowitz, Nicolaj Marker, Joachim Boll

14

Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020. godine

15

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020. godine, („Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05 - ispravka, 101/07, 65/08 i 16/11)

sigurnosti, a druge u pravcu veće fleksibilnosti, prilagođavajući tako široko prihvaćene koncepte fleksigurnosti domaćim okolnostima.

- *Korenite reforme kojima su radnicima smanjena prava, a poslodavcima omogućeno da lakše otpuste zaposlene, smanjile su za četiri godine nezaposlenost u Slovačkoj sa 20% na 11%. Reforme nisu prošle bez protesta radnika, ali je Vlada 2003. odlučila da izgura stvar do kraja. Koristi od „fleksigurnijeg“ zakonodavstva su i u teoriji mnogo puta dokazivane – poslodavci koji imaju više prava u rukama stvaraju veću konkureniju na tržištu rada. Manji troškovi zapošljavanja dozvoljavaju vlasnicima firmi da zapošljavaju više ljudi... Efekat ukupnih reformi u Slovačkoj bio je drastičan pad nezaposlenosti od oko 9% do 2007. god., kada je Slovačka uveliko ušla u EU.*
- *Zakonskim promenama olakšano je zapošljavanje i otpuštanje radnika, smanjena moć sindikata u preduzećima i ostavljen veći prostor poslodavcima i zaposlenima da neposredno ugovaraju najveći broj odnosa unutar firme ili branše. Posle promene zakona, radnik je mogao da bira između otkaznog roka i otpremnine. Prekovremeni rad postao je stvar dogovora radnika i poslodavca, a limit za prekovremeni rad povećan je sa 300 na 400 sati godišnje. Ugovor na određeno maksimalno traje tri godine, kao i pre reforme, s tim da je poslodavcima omogućeno da ih neograničeno obnavljaju.*
- *Nova regulativa bitno je poboljšala i ocenu poslovne klime u Slovačkoj na listama Svetske banke i u Izveštaju o konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma.*

Izvor: Ekonomija I društvo, br. 531, 22.jul.2010. god.

Iz iskustva Slovačke, jasno je da su reforme tržišta rada osetljivo političko pitanje i da u velikoj meri zavise od političke podrške. Kombinacija fleksibilnog zapošljavanja i sigurnosti koju nude beneficije za nezaposlene, ima povoljne efekte bez obzira da li je privreda u fazi rasta ili preduzeća imaju više radnika nego posla. Radnici će lakše naći posao ako je tržište rada fleksibilno i ako poslodavac zna da neće plaćati ogroman iznos otpremnine, ukoliko mu to radno mesto postane višak. Upravo to je jedan od većih nedostataka Zakona o radu u Srbiji, prema kojem se otpremnine isplaćuju u skladu sa godinama radnog staža, bez obzira na vreme koje je radnik proveo u određenom preduzeću.

Pored toga, brzi tehnološki razvoj menja i sliku tržišta rada, posebno na strani potražnje, tako da nestaje potreba za velikim brojem zastarelih zanimanja i poslova, ali se istovremeno javlja potražnja za novim. Važno je da se na strani

ponude tržišta rada pomogne ljudima da se nose sa dinamičnim promenama, tj. da lakše pređu na nova radna mesta, kroz veći obim i bolji obuhvat aktivne politike tržišta rada. Takođe, razvoj koncepta doživotnog učenja treba da omogući veću prilagodljivost radnika i samim tim njihovu veću zapošljivost. Ne manje važno je staviti naglasak na posebne programe zapošljavanja usmerene ka ugroženim i marginalizovanim grupama.

Poslednja u nizu zemalja koja je prihvatile, sada već zvanični model evropske politike zapošljavanja, a po ugledu na danski model fleksigurnosti, je Italija, čiji premijer, Mario Monti, upravo ovih dana predstavlja istorijsku reformu tržišta rada, gde otpušteni radnici, koji ne budu vraćeni na posao, primaju novčanu naknadu u trajanju od 24 meseca.

Zaključak

Tranzicija i svetska ekonomска kriza, kao i nedosledna politika tržišta rada u Srbiji, dovele su do razvoja značajnih strukturalnih problema kao što su nizak nivo zaposlenosti i visok nivo nezaposlenosti. Dosadašnje mere koje su korišćene nisu bile adekvatne, jer su bile usmerene na rešavanje cikličnih, a ne strukturalnih problema. Ovakav pristup je neophodno promeniti, zajedno sa promenom politike i institucionalne podrške realizaciji izabranih mera. Planovi o budućim merama na tržištu rada moraju da uzmu u obzir strukturni karakter niske zaposlenosti, visoke nezaposlenosti i visoke neaktivnosti. Politika se pomeri prema aktivnim merama zapošljavanja i prema strategiji razvoja koja kombinuje ove mere sa strukturalnim reformama kako na tržištu rada, tako i na tržištu proizvoda i u oblasti obrazovanja.

Integralni pristup strategije zapošljavanja podrazumeva komplementarnost sa opštom i regionalnom strategijom razvoja Republike Srbije, a takođe i sa strategijama za smanjenje siromaštva, za podršku malim i srednjim preduzećima, strategijom povećanja konkurentnosti, privlačenja stranih direktnih investicija itd. Prema tome, uspeh strategije zapošljavanja i otklanjanja nezaposlenosti direktno zavisi od uspešnosti u kompletном definisanju i svih ostalih komplementarnih strategija, kao i od stepena organizovanosti i saradnje kreatora raznih razvojnih strategija i nosilaca razvojnih politika.

I na kraju, može li primer jedne razvijene i socijalno osetljive Danske sa njenom aktivnom politikom zapošljavanja, u kojoj radnici pune četiri godine nakon gubitka posla primaju 90% dohotka koji su imali pre i uz plaćenu prekvalifikaciju, kao i pravo da samo jednom odbiju ponuđeni posao (što uključuje radno mesto do kojeg se putuje dva sata), biti primer za Srbiju, kreditno preza-

duženu i bez adekvatne socijalne politike, koja teži ka što bržoj implementaciji tekovina evropskog radnog zakonodavstva¹⁶. Da li ćemo se svesti na primere Poljske, Češke, Slovačke, a sada i Italije, uvažavajući sistem koji najviše odgovara problemima koji postoje na tržištu rada u Srbiji, jer su se u svetu različiti modeli pokazali uspešnim.

Ostaje pitanje da li fleksibilno tržište rada zaista jeste liberalni recept za postizanje pune zaposlenosti, unapređenja ljudskog kapitala, većeg socijalnog uključivanja i razvoja tržišta rada, uz redukovanje dualnosti na njemu.

Izvesno je da je svakako potrebno promovisati fleksibilnost, zajedno sa sigurnošću zaposlenja, zatim smanjenje segmentacije na tržištu rada, a sve uz uvažavanje uloge socijalnih partnera. Cilj politike zapošljavanja je u okvirima uspostavljanja efikasnog, stabilnog i održivog trenda rasta zaposlenosti, kao potpunog usklađivanja politike zapošljavanja i institucija tržišta rada sa tekovinama EU, što je sve navedeno kao prioritet u Strategiji zapošljavanja Srbije do 2020. godine.

Literatura

- Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011. – 2020. godine, („Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05 - ispravka, 101/07, 65/08 i 16/11);
Vladimir Gligorov, Hermine Vidovic and Kosovka Ognjenovic, Assessment of the Labour Market in Serbia, Serbian Summery;
Anketa o radnoj snazi, Republički zavod za statistiku, novembar 2011. god.;
Anketa o radnoj snazi, broj 178, 30.06.2011., SAOPŠTENJE, Republički zavod za statistiku, Republika Srbija;
Mihail Arandarenko, Aleksandra Nojković, Pregled tržišta rada u Srbiji, oktobar 2007.;
Danijela Sofronijević, Dejan Dragović, Stevan Obradović, FLEKSIGURNOST - Model rešavanja nezaposlenosti i povećanja konkurentnosti na tržištu rada, Ekonomski vidici, Društvo ekonoma Beograda, 2011. god.;
Jan Hendeliowitz, Nicolaj Marker, Joachim Boll, Danish Employment Policy – A flexicurity perspective, March 2010;
Evropska komisija (2007): Saopštenje Komisije Evropskom Parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regija, Razrada zajedničkih principa fleksigurnosti: Više radnih mesta i bolja radna mesta uz pomoć fleksibilnosti i sigurnosti, KOM (2007) 359, Brisel;
Council of the European union, Towards Common Principles of Flexicurity – Council Conclusions, 16201/07, Brussels, 6 December 2007;
Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji, FREN, 2010. god.:
Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti, tematski zbornik, 2011.god. Beograd

16

Europsko radon zakonodavstvo – “fleksigurnost” ili nesiguran rad, <http://politika.com>

FLEXIBLE LEGISLATION IN TERMS OF REDUCING UNEMPLOYMENT

Abstract

National Employment Strategy for 2011th - 2020. year, complied with the guidelines and recommendations of the European strategy 2020th years., the main purpose of the new policy states the establishment of an efficient, stable and sustainable employment growth trend until 2020. year. Reducing unemployment and increasing employment rates, are the most important issues of labor market and active employment policies.

One of the limitations of the labor market in Serbia is its rigidity and lack of flexibility, where the Labour Act protects workers from dismissal and provides high redundancy, not taking into account the time spent by the worker in that company. On the other hand, employers are more cautious in hiring new workers, especially those who have already received severance pay due to job loss. In addition to introducing greater flexibility of labor markets, recently there is more talk about flexicurity model, which involves a combination of flexibility, safety and welfare state with an active labor market policy.

Key words: labour market, employment, unemployment, flexicurity, flexibility, active employment measures

*Mr Vladimir Mirković**

NEOPHODNOST STRUČNE EDUKACIJE MENADŽERA U CILJU BRŽEG RASTA MSP I PREDUZETNIŠTVA

Rezime

Sektor malih i srednjih preduzeća (MSP) predstavlja veoma bitan faktor ekonomskog razvoja svake privrede. Broj MSP je u stalnom porastu i ona postaju sve konkurentnija u celom svetu. Shvatanje značaja MSP sektora za privredu svake države je izraženo kroz postojanje adekvatne strategije njihovog razvoja i do-prinosu porastu životnog standarda. Jedan od veoma bitnih segmenata strategije razvoja sektora MSP jeste i obrazovanje samih menadžera, što je naročito došlo do izražaja po razdvajaju preduzetničke od upravljačke funkcije. Ovaj rad kroz teorijske postavke, pre svega oličene u Pejsijevoj tehnološkoj praksi, ali i kroz analizu osnovnih odrednica i karakteristika preduzetničkog i menadžerskog ponašanja, teži da objasni i akcentuje izuzetan značaj sistema edukacije menadžera, koji se i u segmentu obrazovanja moraju prilagoditi dinamičnim uslovima i promenama na tržištu. Rad je namenjen širokom auditorijumu, koji je profesionalno vezan za oblast upravljanja MSP kao i menadžerima, koji se u svojim dnevnim operacijama suočavaju sa novim izazovima, koje donosi moderno doba poslovanja.

Ključne reči: mala i srednja preduzeća (MSP), preduzetništvo, inovativnost, vitalnost, fleksibilnost, obrazovanje, tehnologija učenja.

1. Uvod

Sektor malih i srednjih preduzeća (u daljem tekstu: MSP) predstavlja veoma bitan faktor ekonomskog razvoja svake privrede. U skladu sa značajem sektora MSP, Evropska komisija je izradila okvirni program za iniciranje konkurenčnosti i inovativnosti u oblasti MSP, a isti program su prihvatile i prilagodile svojim potrebama zemlje u tranziciji, među kojima je i Srbija. Strategija za konkurenčna i inovativna MSP od 2008.- 2013. godine ima za cilj da se razvije preduzetništvo prvenstveno zasnovano na znanju i inovativnosti, koje treba u *

Zaposlen u EFG Eurobank a.d. Beograd, e-mail: vladamirkovic@sezampro.rs, vladamirkovic@yahoo.com

krajnjoj liniji da rezultira u stvaranju ambijenta za efikasno poslovanje MSP i porastu životnog standarda u Srbiji.

Broj MSP je u stalnom porastu i ona postaju sve konkurentnija u celom svetu. Mala i srednja preduzeća su prilagodljivija promenama, brže reaguju na potencijalne šanse, ali i na potencijalne opasnosti. Fleksibilnost MSP naročito dolazi do izražaja u periodima usporavanja privredne aktivnosti i uslovima globalne krize. Ona predstavljaju značajnu pokretačku snagu ekonomskog razvoja svake zemlje i generator su preduzetničkih ideja i inovacija. Inovativnost je neizostavni faktor razvoja u sektoru MSP, jer vodi ka novim idejama, novim rešenjima i novim šansama za rast. Jedna od bitnih karakteristika MSP u Srbiji je niska svest o ulozi znanja i potrebnog nivoa obučenosti u oblasti upravljanja. MSP često nemaju mogućnost da sebi priuštne profesionalne kadrove specijalizovane za obavljanje pojedinih funkcija u preduzeću, dok sa druge strane postoje kadrovi koji su stručno obučeni i kompetentni za kvalitetno sprovođenje različitih procesa. Ponuda konsalting usluga je u tom smislu vrlo značajna, kako bi i sami menadžeri mogli da prihvate drugaćiju organizacionu klimu.

Progresija grupacije MSP podrazumeva i proces modernizacije sistema obrazovanja. Obrazovni sistem u SFR Jugoslaviji je bio okrenut velikim preduzećima, pa je i sam kadar obučavan za rad u velikim, a ne u malim preduzećima. Savremeni obrazovni sistem treba da doprinese usavršavanju preduzetnika i zaposlenih u MSP, na osnovu čega bi došlo do podizanja nivoa tehničko-tehnološkog znanja i znanja iz oblasti biznisa. Na ovom mestu treba napomenuti nekoliko bazičnih stvari potrebnih za potpuno razumevanje fenomena preduzetništva.

2. Osnovna obeležja preduzetničke aktivnosti

Preduzetništvo nije samo sebi cilj. Ono ispunjava svoju ulogu samo ukoliko obezbedi kontinuirani rast preduzeća, razvoj kreativnih mogućnosti preduzeća i premeštaj resursa iz područja niže u područja više efikasnosti. Preduzetnik koji uvodi novitete primorava konkurenčiju da se preorjeniti na uvođenje pronalazaka kako bi se ostvarila profitna funkcija. Preduzetništvo je inicijalna „kapisla“ za druge pozitivne promene u društvu, pri čemu efekti promena zavise uglavnom od 3 grupe faktora:

- uslova u kojima se razvija preduzetništvo i preduzetnička klima
- transformacije i jačanje preduzeća kao osnovnog privrednog subjekta
- kreativnog uključivanja ljudi u privredne procese.

Svaka progresivna privreda akcenat stavlja na konkurenčiju i tržišnu utakmicu između privrednih subjekata. Prirodno se nameće potreba za inovacijama i promenama. Inovacija dovodi do promena, različitosti, efikasnosti i izmena u sistemu vrednosti, u krajnjoj instanci. Velika društvena preduzeća u Srbiji su se pokazala kao nefleksibilna, birokratizovana i neprilagođena na tržišne uslove poslovanja, pa se kao alternativa javlja osnivanje većeg broja malih preduzeća. Tendencija je da se stvori optimalna privredna struktura u kojoj će postojati balans učešća malih, srednjih i velikih preduzeća u nacionalnoj ekonomiji, što će biti prepostavka bržem rastu i razvoju privrede.

Na pojam preduzetništva se prirodno nadovezuje pojam preduzetnika, koji osniva preduzeće, obezbeđuje sredstva za finansiranje i vodi računa o ostvarivanju dobiti. Preduzetnik se poistovećuje sa menadžerom u momentu kada preduzeće otpočne svoje funkcionalisanje. U uslovima kada preduzetništvo postaje specifična poslovna i razvojna filozofija, znanje postaje kritični resurs, a tehnologija i naučno-tehnički progres se afirmišu kao osnovni faktori za pokretanje društvenih promena. Suštinu preduzetničke delatnosti čini spremnost za preuzimanje rizika. Tendencija preduzetnika da smanji rizik u okvire koji mu obezbeđuju profitabilno poslovanje utiče na njegovo opredeljenje da uvodi nove tehnologije i nove proizvode. Na taj način se efikasnost poslovanja podiže na viši nivo i potvrđuje se visok stepen međuzavisnosti između inoviranja i preduzetništva.

Preduzetnik ima jasnu viziju kojom se rukovodi u svom ponašanju ali je ograničen u svom delovanju dvostruko: sa jedne strane je ograničen raspoloživim finansijskim sredstvima, a sa druge strane brojem menadžera koje mora da angažuje kako bi realizovao svoju viziju. Pojedinci se najčešće vezuju za biznis iz sopstvene struke, tako da možemo govoriti o jednodimenzionalnim preduzetnicima. Njihova osnovna osobina je poznavanje tehnologije proizvodnje, ali ne i procesa upravljanja, što je često i glavni razlog neuspeha početnog biznisa.

Preduzetnički poduhvat će imati veće šanse za uspeh pod uslovom da se efikasno reši problem poznat kao „3M (management – marketing – money) problem“. U početnoj fazi poslovnog poduhvata, kontrolu nad poslovanjem preduzeća ima preduzetnik, koji je ujedno i jedini vlasnik preduzeća. Sve poslove preduzetnik obavlja samostalno, ali to traje ograničeni vremenski period, odnosno, kada preduzeće poveća obim svojih aktivnosti, nastaje potreba da se povećanom obimu aktivnosti prilagodi promenom svoje organizacione strukture. Preduzeće može imati nekoliko alternativa u tom slučaju, kao npr:

- ograničavanje obima aktivnosti na onom nivou koji omogućava apsolutnu kontrolu, ali istovremeno onemogućava dalju ekspanziju preduzeća
- prepuštanje drugim licima da upravljaju preduzećem
- lično osposobljavanje za nastavak poslovanja
- prodaja postojeće firme i otpočinjanje novog biznisa
- uključivanje menadžera i podelu odgovornosti sa menadžerima
- gašenje firme.

Otežavajuće okolnosti za preduzeća u ovoj fazi su: nedovoljna stručnost preuzetnika-menadžera i nemogućnost koordinacije poslova podređenih usled prisustva neformalne organizacione strukture. Zato se ova preduzeća deklarišu često kao preduzeća koja imaju velike sposobnosti za rast, ali male sklonosti za rast. Prelaskom iz preuzetničke u menadžersku fazu razvoja preduzeća dolazi do poveravanja procesa upravljanja stručno osposobljenim licima za to – menadžerima, pri čemu oni nisu i vlasnici preduzeća. Na taj način je implementirana nova faza poslovanja preduzeća, u kojoj su poslovi i odgovornosti jasno i precizno definisani, a istovremeno postoje i formalni programi obuke menadžera.

Preduzeća su fokusirana na pronalaženje novih tržišta, kreiranje proizvoda i definisanje upravljačke strukture. Tek u višim fazama razvoja preduzeće se okreće diversifikaciji i revitalizaciji svih poslovnih funkcija. Cilj revitalizacije je da preduzeće ponovo postane preuzetničko, što znači da preduzeće mora da prestane sa dotadašnjim načinom poslovanja. Preduzeća smanjuju nivo birokratizacije i eliminišu krutu organizacionu strukturu, stvaraju samostalne preuzetničke jedinice (profitni i istraživačko-razvojni centri) i nastaju preduzeća u preduzeću. Ekonomiju velikih firmi zamenjuje svet malih i srednjih preduzeća, koje karakterišu pre svega njihova jednostavnost, fleksibilnost i prilagodljivost na nove tržišne situacije.

3. Sektor MSP u Republici Srbiji

MSP sektor svoju poziciju opravdava performansama u vidu: fleksibilnosti, posedovanja specijalizovane tehnologije, nižih troškova poslovanja i visokog nivoa kvaliteta proizvoda i usluga. Takođe, MSP utiču na privredu svake zemlje kroz: uticaj na rast životnog standarda i smanjivanje razlika u visini GDP per capita, ravnomerni regionalni razvoj, uspešno rešavanje problema nezaposlenosti, razvoj novih oblika poslovne saradnje itd. Efikasnost poslovanja MSP se zasniva na osnovnim specifičnostima vezanim za sledeće:

- preduzeća sa mogu osnovati sa relativno malim kapitalom;
- racionalno poslovanje, jer je interes svih zaposlenih sadržan u uspehu preduzeća
- brzo se mogu preorjentisati na profitabilna tržišta
- relativno jednostavna organizaciona struktura
- rešavaju problem nezaposlenosti i mobilišu resurse, koji do tada nisu bili aktivirani
- otklanjaju strukturne disproporcije u privredi.

U 2010. godini od ukupno 319.044 preduzeća, preduzetnički sektor čini 99,8% (318.540 preduzeća). Sektor MSP generiše 66,4% zaposlenih, 65,3% prometa, 55,9% BDV¹ u 2010. godini i učestvuje sa oko 33% u GDP Srbije. Posmatrano po veličini, u strukturi sektora MSP najbrojnija su mikro preduzeća (306.669), ali je u 2010. godini broj srednjih preduzeća, koja treba da budu u ulozi nosioca razvoja čitavog MSP sektora, smanjen za 8,6%.

Tabela 1: Ključni pokazatelji sekora MSP u Srbiji u 2010.godini.²

	Микро		Мала		Средња		МСПП	
	вредност	%	вредност	%	вредност	%	вредност	%
Број предузећа	306.669	96,3	9.614	3,0	2.257	0,7	318.540	100
Број запослених	385.440	47,3	194.450	23,9	234.695	28,8	814.585	100
Промет (мил. дин.)	1.879.325	40,1	1.396.636	29,9	1.401.972	30,0	4.677.933	100
БДВ (мил. дин.)	322.132	39,4	234.073	28,6	261.213	32,0	817.417	100
Запосленост по предузећу	1		20		104		3	100
Зарада по запосленом ¹ (хиљ.динар)	581		651		731		641	100
Промет по предузећу (мил. дин.)	6,1		145,3		621,2		14,7	100
БДВ по предузећу (мил. дин.)	1,1		24,3		115,7		2,6	100
Извоз (мил. дин.)	89.574	26,4	95.023	28,0	155.248	45,7	339.845	100
Увоз (мил. дин.)	170.461	25,0	247.223	36,3	262.865	38,6	680.549	100
Робни биланс (мил. дин.)	-80.887	23,7	-152.200	44,7	-107.617	31,6	-340.704	100
Рацио извоз:увоз			52,5		38,4		59,1	
<i>Извор:</i> МФ								

Klasifikacija poslovnih subjekata po veličini izvršena je imajući u vidu sledeće kriterijume:

1

Bruto dodata vrednost - BDV (engleski - *gross value added*) je razlika između vrednosti finalnih proizvoda u baznim cenama (vrednost proizvedenih roba i usluga koje su nastale kao rezultat procesa proizvodnje) i međufazne potrošnje u kupovnim cenama (vrednost svih roba i usluga koja je u određenom obračunskom periodu utrošena u procesu proizvodnje).

2

Izvor: Izveštaj o MSPP za 2010. godinu.

- mikro preduzeća - koja zapošljavaju do 10 zaposlenih;
- malo preduzeće - do 49 zaposlenih;
- srednje preduzeće - od 50 do 249 zaposlenih;
- preduzetnici – nezavisno od broja zaposlenih.

Karakteristike koje najpotpunije objašnjavaju funkcionisanje MSP i njihove prednosti su: fleksibilnost, vitalnost i specijalizacija. Osobina fleksibilnosti dolazi do izađaja u popunjavanju tržišnih niša i napuštanju zasićenih tržišta. Sektor MSP pokazuje visoku sposobnost pretvaranja kvalitetnih ideja u dobre projekte. Ključni faktori porasta fleksibilnosti ovih preduzeća su jednostavna organizaciona struktura i sposobnosti samih vlasnika. Vitalnost se ispoljava u kriznim situacijama kada velike kompanije sprovode strategiju masovnog otpuštanja, jer tada MSP preživljavaju zahvaljujući svojoj spremnosti da se uhvate u koštač sa svim problemima i pronađu adekvatno rešenje lišeni birokratizacije i problema koje opterećuju velike sisteme. U malim preduzećima troškovi su pod kontrolom vlasnika preduzeća, a MSP imaju znatno manje fiksne troškove od velikih preduzeća i manje su izložena pritiscima iz centara političke moći. Veoma je bitna uloga menadžera u MSP, jer oni treba da uoče promene u okruženju i kreiraju strategije za efikasnu reakciju na uočene promene. S obzirom da je manji broj menadžera uključen u proces strategijskog odlučivanja, pruža se mogućnost da preduzeće brzo reaguje na promene. Ograničenja u procesu odlučivanja se mogu pojaviti usled nedovoljne stručnosti menadžera i nedostatka kvalitetnih informacija.

Mogućnosti sopstvenog razvoja MSP moraju crpeti iz:

- orijentacije velikih preduzeća da poslove za koje nisu dovoljno kompetentni poveravaju MSP
- prihvatanja novih poslovnih modela povećanje kompetencija kroz korišćenje Interneta
- stvaranja novih šansi za povezivanja MSP sa nekada nedostižnim partnerima na osnovu prednosti niskih troškova.

Mala preduzeća ne spadaju u grupu tržišnih lidera, ali jesu relevantan faktor privrednog razvoja svake države. Kod nas se interes MSP ogleda u partnerstvu sa preduzećima, koja imaju prepoznatljiv imidž na međunarodnom tržištu. Mala preduzeće žele da ostvare saradnju sa onim preduzećima koja im omogućavaju da ovladaju menadžerskim veštinama i da relativno lako dođu do novih tržišta. Menadžeri malih firmi moraju prethodno da prevaziđu tekuće finansijske probleme, što samo ukazuje da nisu u poziciji da biraju, već da budu izabrani. Fokus MSP treba da bude na lansiranju tržišno prihvatljivih proizvoda i investiranju u profitabilne tehnologije i konkurentne marketing programe.

MSP su uglavnom preduzetnički vođena preduzeća i u njima se unapređuju preduzetničke veštine samih preduzetnika. Menadžment MSP je fokusiran na sve nivoe upravljanja, što obezbeđuje brz protok informacija i ideja, kao i efikasnu kontrolu svih poslovnih procesa. Znanje, ideje i menadžerske veštine postaju ključni resursi u sektoru MSP. Prepostavka uspešnog poslovanja MSP u budućnosti jeste očena u velikoj meri i mogućnošću unapređenja menadžera u oblastima koje su prepoznate kao ključne kompetencije, a znanje menadžera svakako ima dominantnu ulogu.

4. Teorijske postavke tehnologije učenja

Chittenden i Wildgust (1999) su u prvi plan stavili heterogenost i nepostojanost kao dominantna obeležja MSP sektora. Drugim rečima, pod MSP sektorom se podrazumeva grupa preduzeća različite veličine, koja se nalaze u različitim fazama razvoja, sa značajano različitim organizacionim strukturama i relativno niskom stopom onih preduzeća koja nastavljaju svoju egzistenciju. Navedene karakteristike MSP stavljuju pred veliki izazov regulatore širom sveta da na adekvatan način organizuju i osmisle proces učenja, koji će se implementirati u cilju poboljšanja razvoja MSP. U Velikoj Britaniji je kao rešenje predviđeno organizovanje programa treninga od strane Vlade, koje se odnosi na interakciju između obrazovnog i privatnog sektora, a sa ciljem da se razvije tehnologija upravljanja učenjem u visoko obrazovnim institucijama, koja će naknadno biti preneta na MSP grupaciju.

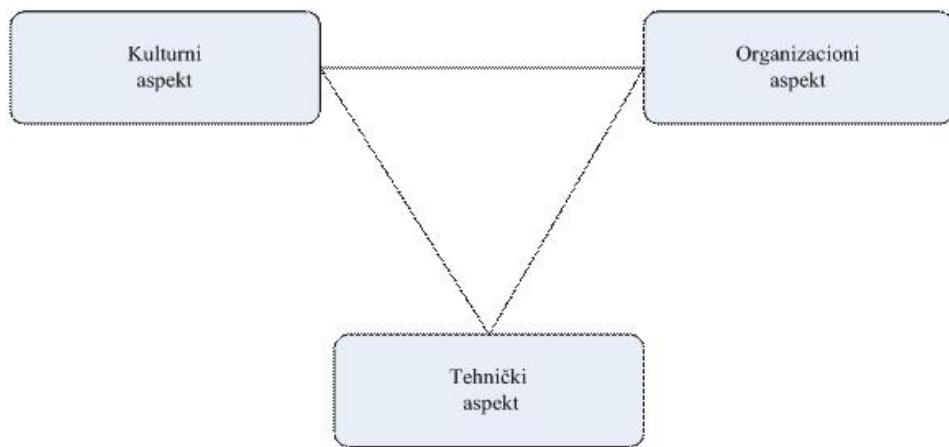

Figura 1. Obrazac tehnološke prakse (Pejsi, 1983)

Pejsijev (Pacey) obrazac tehnološke prakse naglašava složenu strukturu tenološke implementacije i ukazuje na potrebu za objedinjavanjem tehničkog, kulturnog i organizacionog aspekta, što se ilustrativno može predstaviti sledećom figurom:

Takođe, dokazano je da kulturni i sa njim povezani organizacioni aspekt imaju daleko veći uticaj na prihvatanje i kasnije širenje tehnologije učenja, nego što je to slučaj sa tehničkim barijerama. Kritičari Pejsijevog obrasca su isticali da je njegovo razdvajanje sociološkog aspekta na organizacioni i kulturni segment, samo arbitarna podela, ali suštinski oba aspekta pripadaju jednoj široj grupi, koja se može nazvati sociološkim aspektom.

Ključna stavka Pejsijevog koncepta implementacije tehnologije učenja se ogleda u tesnoj povezanosti između razvoja tehnologije i njene primene. Tehnologija koja se trenutno primeni je pod uticajem organizacionih i kulturnih faktora u kojima se ona razvijala, što navodi da će se pojaviti potencijalno značajna razlika između novonastale tehnologije i onoga što se trenutno primeni kao dominantna tehnologija. Samim tim, imperativno se postavlja pitanje iznalaženja adekvatnog rešenja, koje će obezbediti povezivanje socio-tehničkog miljea u kojem se razvija tehnologija učenja sa socio-tehničkim miljeom u kojem se tehnologija primenjuje.

Kao rezultat iznetih stremljenja, nastaju dve različite logičke celine i to: razvoj učenja i primena učenja. Razvoj učenja, podrazumeva socio-tehnički milje u kome tehnologija učenja nastaje, i obuhvata: izbor medija, kreiranje mnjenja, analizu medija, definisanje ciljeva učenja, utvrđivanje aktivnosti učenja. Primena učenja, podrazumeva socio-tehnički milje u kome se tehnologija učenja koristi, i odnosi se na pripremu predavača, povezivanje putem kurseva i seminara, pedagošku podršku, logistiku i procenu.

Praksa je pokazala da je akcenat potrebno staviti na nekoliko ključnih stavki i to:

- primena tehnologije učenja predstavlja socio-tehnički fenomen – da bi se obezbedila efikasna tehnološka praksa ona mora objediniti razvoj i primenu tehnologije učenja, a samim tim objediniti i sociološke i tehničke aspekte;
- značaj neformalnog učenja od strane MSP grupacije – nije dovoljno prosto dostavljanje materijala od strane visoko obrazovnih sektora, već je neophodno sagledati sve specifičnosti MSP sektora i pojedinih delatnosti uz ličnu interakciju kao i proces on-line učenja;
- veća pažnja se mora обратити primeni učenja ukoliko korišćenje tehnologije učenja značajno odstupa od postojeće institucionalne prakse ;

- potrebno je sagledati značaj vrednost uključivanja krajnjih korisnika u razvojnoj fazi kako bi se shvatio proces primene učenja
- potreba za analitičkim okvirom koji će obezbediti povratne informacije u procesu razvoja učenja.

5. Savremeni izazovi u procesu obrazovanja menadžera

Sistem obrazovanja doživljava dramatične promene u svim zemljama u tranziciji. Kako sam proces transformacije, karakterističan za zemlje u tranziciji, nalaže krupne zahvate su svim sferama društva, ni segment obrazovanja nije izolovan od tih uticaja. Bazični faktor razvoja i ključni resurs postaje znanje, koje ima uticaj na celokupan društveni razvoj. Uloga države u procesu definisanja efikasnog sistema obrazovanja je nezamenljiva i zahteva se pre svega dugoročni strateški pristup rešavanju problema obrazovanja menadžera, koji će imati implikacije na opšti razvoj države. Sam proces osposobljavanja menadžera je izuzetno zahtevan i izazovan posao, koji se ne može podvesti kroz obuke ili kurseve, jer takav vid edukacije nije dovoljan u savremenim uslovima poslovanja.

U uslovima globalizacije, menadžeri treba da poseduju sposobnost da se suoče sa promenama, ali istovremeno i da upravljaju tim promenama i da na adekvatan način odgovore svim izazovima novog doba. Zadatak je još teži, ako se posmatra iz ugla zemalja u tranziciji, koje doživljavaju krupne strukturne i društvene transformacije. Menadžerska sposobnost se posmatra sa aspekta kontinuiranog učenja, ali i kroz bitne odrednice njegovog ponašanja kao što su: intuitivnost, samopouzdanje i kreativnost.

Uloga visokog obrazovanja dobija sve više na značaju i postaje „lokomotiva“ bržeg razvoja MSP sektora i preduzetništva. Visoko obrazovanje doprinosi održivom razvoju i poboljšanju efikasnosti društva kroz: uvođenje novih metoda rada, drugačijeg pedagoškog pristupa, kreiranje i širenje znanja kroz naučno-istraživačke radove, tesno povezivanje stručnjaka – specijalista iz određenih oblasti sa konkretnim privrednim subjektima i rešavanje njihovih tekućih organizacionih i drugih problema itd.

Nove tehnologije se velikom brzinom menjaju i usavršavaju, stavljujući ozbiljne zahteve pred visoko obrazovanje da se tehničko-tehnološkom progresu prilagode na adekvatan način. Stanovništvo je u situaciji da ovlada svim znanjima, koja su neophodna da bi se omogućio najpre lični, a potom i opšti društveni razvoj. Primena znanja i kontinuirano učenje su umnogome promenili i stilove upravljanja u preduzećima, koja su istovremeno postajala i sve kon-

kurentnija nego što je to bio slučaj u prošlosti. Bazirano na znanju kao ključnom razvojnom resursu, menadžeri preuzimaju ulogu lidera i do izražaja dolaze njihove sposobnosti kreiranja vizije, misije, ciljeva i strategija kao i njihove brze i efikasne primene.

Danas se najčešće može govoriti o 4 osnovne funkcije menadžmenta: planiranju, organizovanju, vođenju i kontroli. Dakle, pri obavljanju funkcije planiranja, menadžeri su odgovorni za definisanje ciljeva, određivanje strategije i razvijanja planova kako bi se strategija sprovela, a aktivnosti koordinirale. U okviru funkcije organizacije, menadžeri određuju koje zadatke treba obaviti, ko je odgovoran za njihovo obavljanje kao i definisanje linije izveštavanja u procesu obavljanja zadataka. Vođenje se sprovodi kroz različite sisteme motivacije i podsticaja kako pojedinaca tako i timova, kao i kroz rešavanje različitih tekućih problema i eventualnih konfliktnih situacija. Poslednja menadžment funkcije jeste kontrola svega sprovedenog, procenjivanje ostvarenog učinka u odnosu na ono što je planirano, kao i kontinuirano usaglašavanje procesa i preduzimanje korektivnih akcija ukoliko se pojave značajna odstupanja od plana.

Uspešnost menadžera zavisi od njihovih sposobnosti da upravljaju svojim ličnim veštinama, da poseduju znanja i sposobnosti korišćenja svih dostignuća tehničko-tehnološkog progrusa, ali i da motivišu i inspirišu ostale učesnike da prihvate njihov način upravljanja i vođenja. Implicitno, to znači da menadžer savremenog doba mora da poseduje i veštine uspešnog lidera, te se liderstvo ne može tako lako odvojiti od upravljanja. Napušta se tradicionalno shvatanje liderstva, pa ne možemo govoriti o liderskim osobinama i veštinama kao o urođenim karakteristikama, već naprotiv reč je o stečenim veštinama kroz konstantan proces učenja tokom čitavog života.

Inicijalnu veštinu svakog menadžera trebalo bi da čine komunikacione veštine i veštine timskog rada, potom veštine društvene interakcije i saradnje sa drugima uvažavajući percepcije i interesovanja drugih ljudi u organizaciji. Nijednog momenta menadžeri ne treba da zapostave individualni rad na ličnom usavršavanju, koji će pomoći promenama sopstvenih verovanja i razmišljanja, a na kraju rezultirati u ostvarivanju boljih rezultata.

Uloga države i visoko školskog obrazovanja dolazi do punog izražaja i znatno potpomaže proces edukacije menadžera. Visoko školske institucije moraju da rade na uvođenju novih oblika rada, koji će isticati drugačiji vid interakcije između studenata i profesora. Zajedničko obeležje razvijenih privreda i zemalja u tranziciji jeste nužnost povećanja obima i kvaliteta veština koje se izučavaju na studijama, usled potrebe da budući menadžeri tokom studija steknu neke od ključnih veština i kompetencija. Sticanje kompetencija je ne-

ophodno ne samo zbog trenutne potreba za obavljanje radnih aktivnosti, već i zbog toga što je to neophodni preduslov doživotnog i kontinuiranog procesa učenja.

Trendovi u pogledu zahteva na tržištu rada razvijenih privreda nisu mimošli ni Srbiju. Promenjen je način shvatanja kompetencija i akcenat se stavlja na sposobnostima pojedinaca da kominiciraju, rešavaju probleme i rade u timu. Kritične kompetencije obuhvataju:

- intelektualne sposobnosti pojedinaca
- društvene i interpersonalne veštine (komunikacija, timski rad...)
- preduzeničke sposobnosti (inovativnost, fleksibilnost, kreativnost)
- multidisciplinarne veštine i znanja.

Posao menadžera je najmanje okrenut ostvarenju nekih ličnih dostignuća i ličnom usavršavanju, već je više fokusiran na pružanju pomoći i podrške drugima kako bi se ostvarili ciljevi organizacije. Menadžeri imaju pred sebe postavljene zahteve da kreiraju, analiziraju i transformišu informacije kao i da efikasno sarađuju sa drugima. U cilju obavljanja takvih zadataka, menadžeri moraju ovladati ključnim kompetencijama, a odnose se na: efektivne metode funkcionalisanja organizacije, sposobnost pisane i usmene komunikacije, kreativno mišljenje, rešavanje konfliktnih situacija, procena kadrovske situacije u organizaciji i razvoj karijere.

6. Zaključak

Sektor malih i srednjih preduzeća predstavlja značajnu pokretačku snagu ekonomskog razvoja svake zemlje i generator su preduzetničkih ideja i inovacija. Broj MSP je u stalnom porastu, zahvaljujući između ostalog i tome što su prilagodljivija promenama, brže reaguju na potencijalne šanse i opasnosti. U periodima usporavanja privrednih aktivnosti i uslovima globalne krize dolazi do izražaja fleksibilnost i vitalnost MSP, ali je možda ključno obeležje ove grupacije preduzeća – inovativnost, jer vodi ka novim idejama, novim rešenjima i novim šansama za rast. MSP su uglavnom preduzetnički vođena preduzeća i u njima se unapređuju preduzetničke veštine samih preduzetnika. Menadžment MSP je fokusiran na sve nivoje upravljanja, što obezbeđuje brz protok informacija i ideja, kao i efikasnu kontrolu svih poslovnih procesa. Znanje, ideje i menadžerske veštine postaju ključni resursi u sektoru MSP.

Menadžeri treba da poseduju sposobnost da se suoče sa promenama, ali i da upravljaju promenama i da adekvatno odgovore svim izazovima novog doba. Menadžerska sposobnost se posmatra sa aspekta kontinuiranog učenja i

kroz bitne odrednice njegovog ponašanja kao što su: intuitivnost, samopouzdanje i kreativnost. Menadžeri preuzimaju ulogu lidera, pa se može govoriti o konvencionalnom shvatanju liderstva, koje liderske veštine ne tretira kao urođene veštine, već one koje su stecene kroz sistemski i kontinuirani proces učenja. Uspešnost menadžera zavisi od njegovih sposobnosti da upravlja svojim ličnim veštinama, da poseduje znanja i sposobnosti korišćenja novih tehnologija, kao i da motiviše i koordinira rad podređenih u organizaciji.

Da bi menadžeri mogli uspešno da obavljaju svoj posao, neophodno je da ovlađaju različitim veštinama i steknu ključne kompetencije. U tom smislu je imperativna koordinacija između visoko školskog obrazovnog sistema i države u kreiranju jednog pozitivnog ambijernta, koji će omogućiti strateški pristup problematiči obrazovanja menadžera, a kao krajnji rezultat imati i veći stepen efikasnosti društva u celini.

Literatura

- Chittenden, F., Wildgust, S. (1999). »The Small Business Service: A Commentary«, London: ISBA Small Firms Policy Forum.
<http://www.merr.gov.rs/>
<http://www.een-srbija.rs>.
- Laurillard, D. (2002). »Rethinking university teaching: a conversational framework for the effective use of learning technologies « (2nd ed.), London: RoutledgeFalmer.
- Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Nacionalna agencija za regionalni razvoj. (2010) »Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu«, Beograd.
- Ahmad, N., Hoffmann, A.. (2008) „A Framework for Addressing and Measuring Entrepreneurship“ OECD Statistics Working Paper, January 2008.
- Pacey, A. (1983). »Technology: practice and culture«. The Culture of Technology, Cambridge, MA: The MIT Press, 1-12.
- Woods, A. (1998). »Lifelong Learning, Business Performance and Management in SMEs«. Proceedings of the Lifelong Learning for Business Improvement Unicom Conference, No. 32, Middlesex, UK: UNICOM Seminars Limited.

THE EDUCATION OF MANAGERS AS FACILITATION OF SMEs AND ENTREPRENEURIAL BASED GROWTH

Abstract

Small and middle enterprises sector (common abbreviation, SME) play very important role in economic development of each country. Their number significantly rises and SME's become more competitive whole over the world. Understanding of their importance is impersonated through existence of adequate strate-

gy of SME's development and consequently their contribution to life standard. One of the most important segments of development in SME sector is also education of managers, especially after separation of entrepreneur function from management function. This paper, through theoretical postulates impersonated in Pacey's technology practice, as well as through analysis of the main characteristics of entrepreneurs and manager behavior, intends to explain and emphasize extraordinary importance of educational system for managers. Managers need to make adjustments on dynamic and challenging environment, even in the area of education. Paper is intended for broad economic auditorium, which is professionally related to the field of management in SME sector, as well as for managers, which are faced in daily operations with new challenges in modern business era.

Key words: Small and middle enterprises (SME), entrepreneurship, innovation, vitality, flexibility, education, learning technology.